

T. C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÖLÜM KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gulkaiyr KANZHARBEK KYZY

1510060102

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit TÜRK

HAZİRAN 2018

T. C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÖLÜM KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gulkaiyr KANZHARBEK KYZY

1510060102

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Vahit TÜRK

Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ

Doç. Dr. Uğur GÜRSU

HAZİRAN 2018

ÖNSÖZ

Bir milletin geçmişini, hayata bakış açısını tanımak ve güçlü ya da zayıf tarafını öğrenmek için, ilk önce o milletin dilini ve halk edebiyatı (sözlü edebiyat) ürünlerini incelemek gerekir 19.yy' nin ikinci yarısı ile 20.yy'nin başlarında Rus İmparatorluğu tarafından Orta Asya'yı ele geçirme çabalarının ilk aşaması Türkologları casus olarak göndermekle başlamıştır. Bu yüzden günümüzde bile Rusya ve Orta Asya topraklarında Türkolog birisini casus olarak görme anlayışı vardır. Orta Asya ve Sibirya bölgelerinde yaşayan Türk toplulukları hakkında bilgi toplamak amacıyla gönderilen Rus Türkologlarını her ne kadar casus olarak görsek de, onların topladıkları bilgi ve bıraktıkları çalışmalar Türkoloji alanının temelini oluşturmakta ve günümüzde de hemen hemen bütün türkoloji alanında yapılan çalışmalarda bir kaynak olarak hizmet etmektedirler.

Türk halklarını araştırmakla görevlendirilen ve on dokuzuncu yüzyılda ilk ürünleri veren bilim adamları V.V. Radlov, A.K. Kazem-bek, P.S. Savelyev, V.V. Grigoryev, Ö.N. Böhtlingsk, V.V. Veliaminov-Zernov, P. Desmuisons, N. İ. İlminski, İ.N. Berezin, L.Z. Budagov, P.M. Melioranski, V.D. Smirnov ve V.V. Barthold oldu. Eğer tarih sayfalarına bakarsak, 19.yy.'nin sonuna doğru Rus İmparatorluğu hedeflediği Türk topluluklarının bulunduğu bölgeleri elde etmiş olarak bilinir. Bu gerçek, yukarıda adı geçen bilim adamlarının görevini başarılı bir şekilde yerine getirdiğini gösterir. Boşuna dememişler ki "Bir milleti yok etmek istiyorsan, ilk önce o milletin dilini yok edeceksin!". Günümüzde Türk halkları kendi ana dilini konuşmaktan utanıyorsa, egemen bir cumhuriyet olmasına rağmen hala Rusça konuşup, Rusça devlet yönetiyorsa, çok zorumuza gitse bile kabul etmemiz gerek ki, N. İ. İlminski'nin hazırladığı plan günümüzde de gücünü kaybetmemiştir. Ama bütün bu zorluklara rağmen, Türk halkları farklı coğrafyalarda bulunuyor, farklı alfabe kullanıyor, egemen ya da özerk bir cumhuriyette yaşıyor, farklı dini benimsemiş olmalarına rağmen mutlaka bir ortak noktaları vardır. Bu ortak noktalar en çok deyim, atasözleri ve diğer halk edebiyatı (sözlü edebiyat/folklor) ürünlerinde ortaya çıkar. Çünkü, halk edebiyatı ürünleri bir milletin hayat felsefesini, tecrübesini, doğayla ve insanlarla olan ilişisini vs. içermektedir. Günümüzde kullanılmakta olan Türk lehçelerini konuşan halkların deyim ve atasözlerini toplayarak ve karşılaştırarak bu halkların benzerlik veya farklılıklarına ulaşabiliriz. Günümüzdeki Türk kökenli Türkologların görevi Doğu Avrupa'dan Sibirya ve Çin'in batısına dek uzanan bir alanda ana dil olarak 180 milyon kişi tarafından, ikinci dil olarak konuşanlar da sayılırsa yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulan Türkçeye bir Rus, Alman, İngiliz ya da bir Amerikanlı gözüyle değil, gerçek bir Türk gözüyle bakmak ve o bakış açısıyla değerlendirmektir.

Eğer bu çalışmada kullandığımız kaynaklara bu bakış açısıyla bakarak değerlendirebildiysek ne mutlu bize!

Çalışmam sũresince bilgisini, tecrũbesini, desteğini esirgemeyen, kaynakları paylaşan ve çok sabırlı davranan, bu çalışmaya beni yũnlendiren ve tez danışmanlığımı ũstlenerek çalışmama ışık tutan değerli hocam Prof. Dr. Vahit Tũrk'e teřekkũrlerimi borç bilirim.

Mayıs 2018

Gulkaiyr Kanzharbek Kyzy

İçindekiler

Kısaltmalar	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
1. Giriş	5
2. Türk Halkları	10
2.1. Türkiye Türkleri	10
2.2. Azerbaycan Türkleri.....	11
2.3. Türkmen Türkleri.....	13
2.4. Gagauz Türkleri	15
2.5. Kazak Türkleri	18
2.6. Kırgız Türkleri	21
2.7. Tatar Türkleri	24
2.8. Başkurt Türkleri	26
2.9. Karaçay-Malkar Türkleri	27
2.10. Karakalpak Türkleri.....	29
2.11. Kumuk Türkleri	31
2.12. Özbek Türkleri	34
2.13. Uygur Türkleri	36
2.14. Tuva Türkleri	40
2.15. Hakas Türkleri	44
2.16. Çuvaş Türkleri.....	48
2.17. Yakut Türkleri.....	50
3. Deyim ve Birleşik Fiiller	51
3.1. Ölümün Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller	51

3.2. Ölümü ifade eden ve başka lehçelerde kullanılmadan sadece bir lehçede kullanılan deyimler.	67
3.3. Öldürme Eyleminin Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller.....	75
3.4. “Öldürmek” yerine kullanılan ve başka lehçelerde kullanılmadan sadece bir lehçede kullanılan deyimler.	80
3.5. Türk Toplumlarında Ölüm Sırasında (merasiminde) Kullanılan İsimler	85
4. Atasözleri	96
4.1. Ortak Atasözler	96
4.2. Sadece Bir Lehçede Rastlanan Atasözler	111
Sonuç	128
Dizin.....	13530
Kaynakça.....	135

Kısaltmalar

ttü. Türkiye Türkçesi

azr. Azerbaycan Türkçesi

trkm. Türkmen Türkçesi

gagz. Gagauz Türkçesi

kazk. Kazak Türkçesi

krgz. Kırgız Türkçesi

ttr. Tatar Türkçesi

başk. Başkurt Türkçesi

krçy. Karaçay-Malkar Türkçesi

kklp. Karakalpak Türkçesi

kumk. Kumuk Türkçesi

özbk. Özbek Türkçesi

uygr. Uygur Türkçesi

tuva. Tuva Türkçesi

haks. Hakas Türkçesi

çuvs. Çuvaş lehçesi

yakt. Yakut (Saha) lehçesi

Üniversitesi : İstanbul Kültür Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vahit Türk
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Mayıs 2018

ÖZET

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE “ÖLÜM” KAVRAMI

Gulkaiyr KANZHARBEK KYZY

Çağdaş Türk halkları birçok açıdan birbirine benzeseler de, komşu yaşayan milletlerin, kabul ettikleri dinin ve yaşam koşullarının etkisiyle şekillenmiş olan gelenek ve göreneklerinde farklılıklara rastlanmaktadır. Gelenek ve göreneklerdeki farklılıkların çoğu Türklerin şimdiye kadar inandıkları inançların etkisinden dolayı ortaya çıkmıştır. Mesela, İslam dinini kabul etmiş olan Türk topluluklarında cenaze törenlerinde İslam dininin getirdiği adetler yapılır. Tanrıçılık inancından ve Şamanizmden kalan bazı inançlara hemen hemen bütün Türk halklarında hala inanılmakta ve o inancın kurallarına göre adetler yerine getirilmektedir. Hristiyanlığı benimsemiş Türk halkları da bu dinin adetlerinin yanında eskiden atalarının yerine getirdikleri adetleri de yapmaktadırlar. Bu sözümlü daha net açıklamak için birinci bölümde on yedi Türk halkının cenaze törenlerinde baştan sona kadar yaptıkları gelenek ve göreneklerinden bahsedeceğiz. Sadece gelenek, görenekler ve adetlerinde değil, bu on yedi halkın konuştukları lehçelerde de farklı söz, deyim ve atasözleri bulunur. Bu çalışmada on yedi çağdaş Türk lehçesini (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagauz Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi, Tuva Türkçesi, Hakas Türkçesi, Çuvaş lehçesi, Yakut lehçesi) konuşan halkların ölümle ilgili söz, birleşik eylem, deyim ve atasözlerinden hareketle onların ölümü algılayışı ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Türk lehçeleri, İslam dini, Tanrıçılık, şamanizm, Hristiyanlaşma, ölüm.

University : **Istanbul Kültür University**
Institute : **Institute of Social Sciences**
Department : **Turkish Language and Literature**
Programme : **Turkish Language and Literature**
Supervisor : **Prof. Dr. Vahit Türk**
Degree Awarded and Date : **MA – May 2018**

ABSTRACT

THE CONCEPT OF “DEATH” OF MODERN TURKISH DIALECTS

Gulkaiyr KANZHARBEKKYZY

Present Turkish communities has differences as their traditions and customs which were affected by their neighbor nationalities, by their religion they accepted and life conditions, even though, they have similarities at many issues. Most of differences as their traditions and customs of Turks becomes because of religions they had so far. For instance, Turkish societies who accepted İslamic religion has traditional funeral ceremonies regards from İslam. Some beliefs and traditions still believe among Turkish communities which comes from Theism and Shamanism and they do some traditions still due to these previous religions. Some Turkish nations who accepted Christianity lives their traditions both in Christian and previous religions. In order to make detailed explanation we will mention about traditions and customs at first chapter about seventeen Turkish community does at funeral ceremonies. These seventeen communities has different word expression and proverbs not just as traditions and customs. In this study will be handled their concept of death, related verbs, words, unified verbs, expressions and proverbs. In these seventeen modern Turkish dialects (Turkey's Turkish, Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish, Gagauz Turkish, Kazak Turkish Kyrgyz Turkish, Tatar Turkish, Bashkir Turkish, Karachay-Malkar Turkish, Karakalpak Turkish, Kumuk Turkish, Uzbek Turkish, Uygur Turkish, Tuva Turkish, Hakas Turkish, Chuvash Turkish, Yakut Turkish).

Key words: Turkish dialects, Islamic religion, Theism, Shamanism, Christianization, the concept of death.

1. Giriş

Bugün dünyada yaklaşık 250 milyon kişi Türkçe konuşmaktadır. Böylece, Türkçe dünyada en çok konuşuru bulunan beşinci dildir. Çalışmamızda ele aldığımız on yedi çağdaş Türk lehçesini konuşan Türk topluluklarının nüfus sayısına tek tek bakılmıştır. Birinci bölümde her lehçenin kullanıldığı alan ve konuşan kişi sayısı verilmiştir. Bununla birlikte bu lehçeleri kullanan toplulukların cenaze töreninde yerine getirdikleri görenek ve gelenekler de ele alınmıştır. Bazı topluluklar için ölüm bir bitiş olarak görülürken, Türk toplulukları için bir başlangıç kabul edilir. Günümüzde Türk topluluklarının bazıları İslam dinini benimsemiş, bazıları ise Hristiyanlaşmış olsalar bile gelenek ve göreneklerinde ortak unsurlar bulunmaktadır. Aynı ayrı cumhuriyetlerde yaşıyor ve büyük bir kısmı Rus İmparatorluğu ve Sovyet yönetiminin baskısı altında yaşamış, bazılarının ise günümüzde de Rusya Federasyonu'na bağlı olarak yaşamalarına rağmen, gelenek ve göreneklerinde benzerliklerin olmasının nedeni Türklerin İslamı kabul etmeden önce benimsedikleri Tanrı inancı ve atalar kültürünün devam ettirilmesidir (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Bozkır Türk topluluklarının asıl dini Gök Tanrı dini idi. Eski çağlarda başka hiçbir kavim ile iştiraki olmayan bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştı. Yaratıcı, tam iktidar sahibi idi (Kafesoğlu, 1997). Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı “*baba hukuku*” nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Eski Türklerde Gök-Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden de erkekler seçilirdi. En makbul kurban olan at iskeletlerine Bozkır Türk kavimlerine ait mezarlarda rastlanır. Bundan dolayı Asya Hun imparatorlarına ait kurganlarda ve Orta Avrupa’da Hun ve Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeletleri bulunmuştur (Kafesoğlu, 1997). Bugün Türk topluluklarının içinden Kazak ve Kırgız Türklerinde evin erkek çocuğunun babasının ölümünden bir yıl geçtikten sonra at keserek halka aş vermesi atalar kültürünün günümüzde devam ettiğini göstermektedir.

Aş-yoğ töreni umumiyetle ölünün birinci yıl dönümüne rastlayan yaz aylarında yapılır. Kül Tegin’in ve Bilge Kağan’ın aş törenleri de yaz aylarında yapılmıştır. İbn Fadlan’ın verdiği bilgiye göre, Oğuzlar “ölü” aş için yüzden iki yüz başa kadar at keserlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki Oğuz “aş töreni” ne de çok kalabalık toplanmakta

idi. Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra dahi eski usul aş törenini unutmamışlardır. Oğuz kahramanları ölürken “ak boz atımı boğazlayıp aşımı veriniz” diye vasiyet ediyorlardı. (İnan, 1986).

Aş-yoğ töreninde diğer Türk topluluklarının at kesmemesi İslam dininin etkisinden dolayıdır. Kazak, Kırgız Türkleri İslam dinini kabul etmiş olmalarına rağmen, önemli günlerde tören düzenlemeyi ve at kesmeyi bırakmamışlardır. Bu durumu cenaze törenlerindeki farklılıklardan biri olarak sayabiliriz. Türklerin eski inançlarından kalmış ağıt yakma adeti İslam dinine aykırı olsa bile, bugün bütün Türk topluluklarında cenaze töreni sırasında kadınlar ağıt yakarlar. Bu adet de eski inancımızdan kalmış adetlerin birisidir.

Cenazeye gelen kişilere bir parça kumaş dağıtmak adeti Kazak (jırtıs), Kırgız (cırtıs), Tatar (yırtıs), Karaçay (ölümdük), Karakalpak (jırtıs) Özbek (yırtıs) Hakas (köñde) Türklerinde yaygındır. Bu gelenek genelde uzun ömür sürmüş kişilerin cenaze töreninde yapılır, genç bir yaşta ölen kişinin cenazesinde yapılmaz. Geleneğin yapılma amacı, bu bir parça kumaşı alan kişi kendi çocuklarının giysisine bu kumaşı diker ve bu giysiyi giyen çocuğun da tıpkı rahmetli gibi uzun ömür süreceğine inanılır. İnsanlar bu inanişe hala inandıkları için bu geleneği hala yapmaya devam etmektedirler.

Tuva Türkleri Sovyet yönetimi sırasında inançlarını özgür olarak yansıtamamış, ancak Sovyet dağıldıktan sonra eski inancından kalan gelenek, göreneklere devam etmeye başlamışlardır. Hatta, günümüzde Tuva Türklerinin cenaze törenlerinde mutlaka şaman bulunur, cenaze törenine katılması için şamanlara ücret bile ödenir. Kumuk Türkleri İslamı kabul etmiş olsalar bile, günümüzde cenaze törenlerinde şamanizmden kalmış “şahalay” dedikleri geleneği yerine getirmektedir. Fakat, Kumuk Türklerinde şaman algısı kalmadığı için, şamanın görevini yaşlı bir dul kadın yerine getirmektedir.

Gagauz, Çuvaş ve Yakut Türkleri Hristiyanlaşmış oldukları için cenaze törenlerinde hem Hristiyanların yaptıkları gelenekleri hem de eskiden beri atalarının kullandıkları gelenek ve görenekleri yerine getirmektedirler. Rahmetliye yeni elbise giydirmek, evlenmeden ölmüş gençlere gelinlik ve damatlık giydirmek, tabutuna mum ve haç koymak, Bu ve buna benzer cenaze törenlerindeki farklılık ve benzerlikler çalışmamızın birinci bölümünde ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise çağdaş Türk lehçelerinde ölümle ilgili kelime, kelime grubu ve deyimlerden hareketle Türklerin ölümü algılayışı açıklanacaktır. Yukarıda Türkler ölümü başka bir hayatın başlangıcı olarak kabul etmiş olduklarından bahsetmiş olsak da, Türkler de öbür dünyayla ilgili bilginin net ve yeterli olmamasından dolayı “ölüm, ölmek, ölü” sözlerini kullanmaktan kaçınıyor, ölümü gerçek anlamıyla ifade eden sözlerin yerine dolaylı anlatımlı kelime ve deyimleri kullanmayı tercih ederler. Eski Türkçede ölmek yerine kullanılan ve Orhun yazıtlarında geçen “kergek bolmak” ifadesi günümüzde hiçbir lehçede kullanılmamaktadır. İncelediğimiz sözlüklerin hiçbirinde “kergek bolmak” kelime grubuna rastlanmamıştır. Ama Eski Türkçede de ölmek anlamından kullanılan “uçmak” eylemi günümüzde Türkiye Türkçesinde “uçup gitmek”, Kırgız Türkçesinde “uçup ketüü”, Özbek Türkçesinde “uçmok”, Tuva Türkçesinde ise “ucar” olarak ölümü ifade etmek için hala kullanılmaktadır. Bu konu üzerinde çalışırken en çok ilgimizi çeken unsurlardan biri Türklerin küçük yaşta ölen çocuklar için ölümü yakıştıramaması ve bir çocuğun ölümünden bahsederken Kırgız Türkleri “çarçap kaldı” (yoruldu), Tuva Türkleri “bürlür” (kırışmak), Türkiye Türkleri “melek oldu, uçup gitti”, Yakut Türkleri ise “ööh buol”, Uygur Türkleri “çaçrap ketti” (yoruldu), birleşik fiilini kullanırlar. Hakas ve Tuva Türklerinde diğer Türk lehçelerinde kullanılmayan “dustaar” (tuza gitmek) eylemi ölümü ifade etmek için söylenir. Bu deyimden efsanesini bilmeyen kişi için tuza gitmenin ölümle hiçbir alakası olmadığı için saçma görülebilir, ancak gerçek şu ki; eskiden Tuva ve Hakas Türkleri tuzu Moğolistan’dan getirirmiş ve tuza giden birisi hiç dönmezse o kişi öldü sayılırmış ve böylece bu söz kalıplaşmış ve ölmek anlamında halk ağzında kullanılmaya devam edilmiş.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde atasözlerine yer verilmiştir. Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesinde “atasözleri” olarak adlandırılırlar. Her atasözü, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen ya bir genel kural veya bir düstur niteliğindedir. Bu nedenle de, atasözleri, milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözlerdir (Çobanoğlu, 2004). Elde ettiğimiz atasözlerine dayanarak çalışmamızda Türklerin ölümü nasıl değerlendirdiğini, hangi atasözlerin ortak, hangilerinin sadece bir lehçede kullanıldığını göstermeye çalıştık. Bazı atasözler birçok lehçede hem anlamı hem de gramer yapısı aynı olarak karşımıza

çıkarmakta, bazıları ise aynı anlamda ama gramer yapıları ve içinde kullanılan sözler bakımından farklı olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bizim için anlam önemli olduğu için bu atasözlerini sınıflandırırken aynı anlamı veren atasözlerini bir arada değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamızda söz, deyim ve atasözlerini incelemek için kullandığımız en önemli kaynaklar şu şekildedir; Türkiye Türkçesindeki malzemeler için Türk Dil Kurumu'nun "Türkçe Sözlüğü" (1998), Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü" (2004), Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü" (2012), "Sınıflandırılmış Türk Atasözleri" (2012), Azerbaycan Türkçesindeki malzemeler için Seyfettin Altaylı'nın "Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü" (2005), Azerbaycan Milli İlimler Akademisininin 2006 baskılı "Azerbaycan Türkçesinin İzahlı Lüğeti" (2006), Neriman Seyideliyev'in "Frazeologiya Lüğeti" (2004), Türkmen Türkçesindeki malzemelere ulaşmak için Türkmenistan İlimler Akademisinin "Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlüğü" (2016), Cihan Çakmak'ın "Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Bulunan Benzer Atasözleri" (2015) adlı çalışmasını, Nesrin Sis'in "Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma" (2005) adlı çalışmasına, Gagauz Türkçesindeki malzemeler için N. A. Baskakov'un "Gagauzsko Russko – Moldavskiy Slovar" (Gagauzca – Rusça – Moldovaca Sözlük, 1973)", N. İ. Baboğlu "Gagauzça – Rusça hem Rusça – Gagauzça şkola (lise) sözlüğü" (1993), Atanas Manov'un "Gagauzlar" (2001) kitabı, Kazak Türkçesindeki malzemeler için Kaldıbay Bektaev'in "Kazakça-Rusça Sözlüğü", İ.Keñesbaev'in "Kazak Tiliniň Frazeologiyalık Sözdigi" (1977), Kırgız Türkçesindeki malzemeler için Konstantin Yudahin'in "Kırgızca Rusça ve Rusça Kırgızca Sözlüğü" (1965), Kadıralı Konkobayev'in "Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü" (2001), Tatar Türkçesindeki malzemeler ise İsanbet Naki'nin "Tatar Dilinin Deyimler Sözlüğü" (1989), Fuat Ganiyev'in "Tatarca-Türkçe Sözlük" (1997), Evrim Eberdes'in "Tatar Türkçesi Atasözleri ile Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi" adlı tez çalışması (2011), Başkurt Türkçesi için Uraksin Zinnur'un "Rusça-Başkurtça Sözlüğü" (2005), SSSR İlimler Akademisininin "Başkurtça-Rusça Sözlüğü" (1958), Rusya İlimler Akademisininin "Başkurt Dilinin Sözlüğü" (1993), Karaçay Türkçesindeki malzemeler için Ufuk Tavkul'un "Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü" (2000), Vilhelm PROHLE'nin Kemal Aytaç tarafından çevirilen "Karaçay Lehçesi Sözlüğü" (2001), H. İ. Süyünçev'in "Rusça-Karaçay-Malkarca Sözlüğü" (1965),

Karakalpak Türkçesi için UzSSR İlimler Akademisinin “Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” (1982), Nikolay Baskakov’un “Rusça-Karakalpakça Sözlüğü” (1967), Sevara Şimbaeva “Rusça ve Karakalpakçadaki Deyimler” adlı tez çalışması (2013), Kumuk Türkçesi için N. E. Gadciahmedov’un Kumukça-Rusça Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü (2015), Gyula Nemeth’in “Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü” (1990), Z. Z. Bammatov’un “Kumukça-Rusça Sözlüğü” (1969), Rıdvan Öztürk’ün “Kumuk Atasözleri ve Deyimleri” adlı kitabı (2006), Özbek Türkçesi için Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisinin “Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” (2006), M. Sodikova’nın “Özbekçe-Rusça Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü” (1993), K. M. Karamatova’nın “Atasözler” kitabı (2000), Uygur Türkçesi için Necip Necipoviç’in “Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü” (1995) ve “Uygurca-Rusça Sözlüğü” (1968), Kurtuluş Öztopçu’nun “Uygur Atasözleri ve Deyimleri” adlı kitabı (1992), Tuva Türkçesi için Edhem Tenişev’in “Tuvaca-Rusça Sözlüğü” (2008), Hertek Şanmakoviç’in “Tuvaca-Rusça Deyimler Sözlüğü” (1975), Mehmet Ölmez’in “Tuvaca, Dilbilgisi, Metinler, Sözlük” kitabı (1995), Hakas Türkçesindeki malzemeler için V. Y. Butanayev’in “Rusça Hakasça Sözlüğü” (2011) ve “Hakasça-Rusça Tarihi Etnografik Sözlüğü”, Ekrem Arıkoğlu’nun “Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlüğü” (2005), T. G. Borgoyakova’nın “Hakasça-Rusça Deyimler Sözlüğü”, N. A. Baskakov’un “Hakasça-Rusça Sözlüğünden” (1953), Çuvaş Türkçesi için H. Paasonen’in “Çuvaş Sözlüğü”, Emine Yılmazlar’ın “Çuvaşlar ve Çuvaşça” adlı çalışması (2002), Bülent Bayram’ın “Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü” (2007), O. N. Terenteva’nın “Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü” (2007), Yakut Türkçesindeki malzemelere ulaşmak için ise Fatih Kirişçioğlu’nun “Saha Türklerinin Atasözleri” kitabı (2007), A. G. Nelunov’un “Yakutça-Rusça Deyimler Sözlüğü” (2002), Yuriy Vasiliev’in “Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlüğü” (1995) kullanılmıştır.

2. Türk Halkları

2.1. Türkiye Türkleri

Türkiye İstatistik Kurumu'nun açıkladığı 2018 nüfus verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 2018 yılının ilk aylarında 80 milyon 810 bin 525 kişi olmuştur. Türkiye'de nüfusun yüzde 70-75'ini Türk, yüzde 18'ini Kürt ve yüzde 7-12 kadarını "diğer azınlıklar" oluşturmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın sitesindeki bilgiye göre Türkiye'nin dışında 5 milyonu aşkın Türk yaşamaktadır, onların yaklaşık 4 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde, 300 bini Kuzey Amerika'da, 200 bini Ortadoğu'da, 150 bini de Avustralya'da yerleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu).

Günümüzde Türkiye'de cenaze törenleri tamamen İslami geleneklere göre yapılmaktadır. Ölümünden hemen sonra bu dünyada gözü kalmasın, mezara gözü açık girmesin diye ölen kişinin gözleri kapatılır. Sonra ölünün çenesi kapatılır ve ölünün bulunduğu odanın penceresi açılır. Mahalle imamı çağırılır ve imam ölünün yanında Kuran'dan süreler okur. Türkiye Türklerinde ölüm haberi ölünün yakınları tarafından camilerde *sela* okutarak verilir. Bazı insanlar gazetelere ilan vererek ölüm haberini duyururlar. Cenaze evden çıkana kadar ölünün yakınları cesedin başında ağlarlar. Gasil ve kefenleme işlemi bölgelere göre değişmektedir. Bazı bölgelerde gasil ve kefenleme günümüzde de ölü evinde yapılmaya devam ederken, Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle şehirlerde bu işlemler gasilhanelerde veya camide bu iş için ayrılmış kısımda yapılmaktadır. Gasil ve kefenleme işleminden sonra caminin avlusunda cenaze namazı kılınır ve ölünün yakınları rahmetlinin kaza oruç ve namazı, ya da herhangi bir günahının affedilmesi için paraya ihtiyacı olan kimselere devir ve iskat verir. Cenaze namazından sonra ceset mezarlığa götürülür ve defin edilir. Türkiye Türklerinin diğer Türk topluluklarından farkı günümüzde kadınların defin günü mezarlığa gitmesidir. Ama kadınlar defin günü mezarlığa gitmelerine rağmen, onlar mezardan uzak tutulur, ceset tamamen gömülene kadar mezarın yanına gelmezler (Örnek, 1971).

Yas süresi, ölüm anı ile başlar. Bu süre, kişilerin toplumsal statüsüne göre değişiklik arz eder. Kırsal kesimlerde yas süresi bir yıl veya daha fazla tutulurken, şehirlerde yaşayan ve devlet memuru statüsündeki ya da özellikli işlerde çalışanlar, bu

süreyi daha kısa tutmaktadırlar (Ersoy, 2002). Genel olarak Türkiye Türklerinde ölümün yedinci, kırkinci ve elli ikinci günü anma merasimi olarak sayılmaktadır. Yedi gün boyunca ölü evinde yemek yapılmaz, komşu ve akrabaları yemek, pişirikler getirirler. Yedi gün boyunca her gün eve komşu ve akrabalar gelip gider, gelen herkes Kuran'dan süre okur. Elli ikinci günü eve imam çağırılır, erkekler ayrı, kadınlar ayrı olarak toplanır dua ederler. Dua ettikten sonra merasime katılanlara yemek ısmarlanır. Kara bayram, definden sonra rast gelen ilk dini bayram (Ramazan veya Kurban), Kara Bayram olarak adlandırılır. Bu bayramda ölü sahibi, dışarı çıkıp başkaları ile bayramlaşmaz. Başkaları kendilerine gelir, ama bu buluşmada bayram havası görülmez, sanki ilk günkü gibi acılar içinde ağlarlar. Ev sahibi, bayramlarda görülen şeker veya tatlı ikramı yerine, çay veya acı kahve ikram eder. (Ersoy, 2002). Anadolu'nun bazı yerlerinde ölümün yıldönümü de anma merasimi olarak sayılmakta ve o gün de tıpkı yedinci, kırkinci günde olduğu gibi komşu, akrabalar gelir, dua ederler ve onlara yemek, tatlı ikram edilir.

2.2.Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Diasporası Devlet Komitesi istatistik bilgilerine göre, dünyada 50 milyondan fazla Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Bu bilgi farklı ülkelerde bulunan Azerbaycan diasporası kurumlarının topladığı bilgilere göre ortaya koyulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu 2016 nüfus sayımına göre 9 762 000' dir ve halkın % 91'i Azerbaycan Türkü'dür. Bununla beraber, Azerbaycan Türkleri'nin en çok sayıda bulunduğu ülke İran'dır, bu ülkede yaklaşık 30 000 000 olarak bilinir. Türkiye Cumhuriyeti'nde 3 000 000, Rusya Federasyonu'nda 2 000 000, Irak'ta 800 000, Gürcistan'da 500 000, Amerika Birleşik Devletleri'nde 450 000 olmakla beraber dünyanın birkaç ülkesinde Azerbaycan Türkleri yaşamını sürdürmektedirler (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet İstatistika Komitesi).

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin kullandığı dil Azerbaycan Türkçesidir. İkinci dil olarak ise Rusça kullanılmaktadır. 20. yüzyılda Rus yönetiminin altında yaşamış olmalarına rağmen Azerbaycan Türkleri dinini ve gelenek-göreneklerini yaşatmaya devam etmişlerdir. Böylece, ölüm esnasında da günümüzde de birçok gelenek-görenekler yerine getirilmektedir. Şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarında yapılan kazı araştırmalarının sonucunda,

neolit döneminden İslam dinini kabul edinceye dek ölümler mezarlara gömülmüştür ve günümüzde de ölümler yere koyulmaktadır. Ölüm merasiminde kullanılan adetler genel olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütün bölgelerinde aynı şekildedir. Fakat, sünni mezhebindeki müslümanların rahmetlinin ölümünün elli ikinci gününü gerçekleştirmesi Şii mezhebindeki müslümanlardan farklıdır.

Azerbaycan Türkleri'nde ölmek üzere olan kişinin yüzü Mekke tarafına çevirilir ve imam çağırılır. Eğer kişi can vermekte zorlanıyorsa, onun eline taş ya da göğsüne uzakta olan yakını varsa onun fotoğrafını koyarlar. Eğer ölüm gece gerçekleşiyse mum yakarlar ve rahmetlinin üzerini battaniye ya da çarşafı örterler. Çünkü, halkın inancına göre, ölümlerin içinde kötü ruh vardır ve o dışarı çıkarsa dirilerin başına kötülük gelir. Sonra ölüm merasimine hazırlıklar başlar, bu hazırlıklarda rahmetlinin yakınları olan kadınlar katılmaz, onlar cesedin etrafında ağıt yakarlar. Ağıta Azerbaycan Türkleri *ağı* demektedirler ve kadınların yaktığı ağıtlar şu şekildedir:

Dağlar dağımdı mənim,

Qəm ovlağımıdı mənim,

Dindirne qan ağılaram,

Yaman çağımıdı mənim.

Gəldiyin yas yeridir,

Gəl əyləş yas yeridir.

Tammam şikəst yeridir.

O dağ bu dağa baxar,

Arasınan çay axar.

Çıxsın mənim gözlerim,

Sənsiz dünyaya baxar. (Kulieva, 2008).

Cesedi ölümün gerçekleştiği gün ya da bir sonraki gün gömerler. Gömmeden önce mutlaka ölümlü "yuyat yeri" dedikleri yerde ya da camide yıkarlar. Kefene sardıktan sonra ölümlü iki eline yirmi santimlik iki söğüt dalını koyarlar. Söğüt dalını koymaları rahmetlinin öbür dünyada sınavdan geçmesi gerektiğiyle bağlıdır. Kötü

güçlerden korunmak için ölüyü yıkadıkları yerde üç gün boyunca mum ya da elektrikli lamba yanar. Yukarıdaki gelenekler yerine getirildikten sonra açık bir alana tabut koyarak insanlar cenaze namazını kılmak için etrafında toplanırlar. İmam Kur'ân okurken tabut üç kere kaldırılır tekrar yere koyulur. Sonra cenaze merasimine gelen kişiler tabutu alarak mezarlığa doğru yola koyulurlar. Genel olarak ölüyü gömme gününde mezarlığa sadece erkekler gider, bazen istisna olarak kadınlar da mezarlığa gidebilirler. Ceset mezara koyulurken başı kible tarafına denk getirilir. Üzerine toprak atılıp, gömme işi tamamlandığı zaman en sonunda mezarın üzerine su serperler. Bu adet de rahmetlinin öbür dünyadaki hayatıyla ilgilidir (Kuliyeva, 2005).

Ölü gömüldükten sonra cenaze merasiminin olduğu evde üç gün boyunca rahmetliyi anma merasimi devam eder. Bu sırada cenaze evine gelen gidene çeşitli yemek ve tatlılar ikram edilir ve aynı gün rahmetlinin giysi ve eşyaları temizlenerek ihtiyacı olanlara dağıtılır. Ayrıca, ölümün üçüncü, yedinci ve kırkıncı gününde aynı anma töreni yapılır, kırk gün boyunca her perşembe günleri “*cümə axşamı*” ya da “*adna günləri*” olur ve cenaze günü taziye için gelemeyen uzaktaki akraba, tanıdıklar bu günlerde gelip rahmetlinin yakınlarına baş sağlığı dilemektedirler (Guliev, 1972).

2.3. Türkmen Türkleri

Türkmenistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 2017 nüfus sayımının sonucunda 5 546 900 olarak tespit edilmiştir ve bu nüfusun % 85'i Türkmenlerdir. Dünyada genel olarak 7 000 000 civarında Türkmen Türk'ü vardır, onların 4 248 000'i Türkmenistan Cumhuriyeti'nde , 1 328 585'i İran'da, 932 000'i Afganistan'da, 192 000'i Özbekistan'da yaşamaktadırlar. Bunun dışında Türkiye, Irak, Pakistan, Rusya ve dünyanın daha birkaç ülkesinde Türkmen Türkleri bulunmaktadır (Türkmenistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi).

Türkmen Türkleri de birçok Türk topluluklarında olduğu gibi cesedi ilk gün toprağa verirler. Ancak, uzakta yaşayan akrabalarının da cenazeye yetişebilmesi için cenaze bekletilebilir. Bu duruma Türkmen Türkleri “*merhumu misafir etmek*” derler. Ruhunu Tanrı'ya teslim etmiş insan artık bu dünya için bir misafir olarak sayılmaktadır. Bu sırada rahmetli yalnız bırakılmaz, mutlaka yanlarında birilerinin bulunması gerek. Onun bulunduğu odaya mum yakılır ve böylece cesede zarar vermeye çalışan cin ve kötü ruhlar kovulmuş olur (Tatlıoğlu, 2002).

Cesedi yıkarken sabun, kuru yonca ve ılık su kullanırlar. Eğer ölü güzel kokarsa ona mezarda sorulacak sorulara cevap vermesine meleklerin yardım edeceğine, kötü kokarsa meleklerin ondan kaçacağına inanırlar. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra önceden hazırlanmış kefene sararlar. (Son zamanlarda Türkmenistan’da ölen kişi için kefen devlet tarafından ücretsiz verilmektedir).

Tabut evden çıkarılırken baş ön tarafa gelecek şekilde çıkarılır. Evden ayrılmadan imam etrafındakilere seslenerek “Rahmetliyi nasıl bilirsiniz?” diye soru sorar, oradakiler de bir ağızdan “iyi biliriz, Tanrı rahmet eylesin” diye cevap verirler. Cenaze namazının kılınacağı yere kadar tabut omuzda taşılır. Önceden Türkmenler cenaze namazını kılacakları yere çölden bir kamyon kum getirip döker ve o kumu yere sererek onun üzerinde ayakkabılarını çıkarıp yalınayak namaz kılarılardı. Günümüzde bu gelenek bazı köylerde devam ettirilse de artık hemen hemen herkes kum yerine kumaş ya da halı sererek cenaze namazını kılmaktadırlar. Kumun üzerinde namaz kılma geleneğinin ortaya çıkmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, Hz. Muhammed döneminde de çölde kızgın kumun üzerinde “sahra namazı” kılınmıştır. Bu bu yüzden Türkmenler bu sünneti yerine getirmek istemişlerdir. İkinci sebep ise kumun temiz olması ve islamiyette temizliğe önem verilmesidir. Üçüncü sebep olarak Türkmenistan’ın bir kısmı çöldür ve eskiden yerleşik hayatta yaşamayan Türkmenler doğal olarak namazı kumun üzerinde kılmışlardır. Cenaze namazı kıldıktan sonra insanlar mezarlığa yönelir, Türkmen Türkleri genel olarak cesedi sabah on ile öğleden sonra saat iki arasında toprağa vermektedirler. Onların inanışlarına göre akşam ve gece ölü toprağa verilmez. Ölüyü mezara yakın akrabaları koyarlar. Sonra cesedin üzeri toprak almayacak şekilde tuğla ile örölür ve üzeri toprak ile kapatılır. Mezarın baş ve ayak uçlarına taş konarak rahmetlinin adı, babasının adı, doğum yılı ve tarihi yazılır. Defin işi tamamlandıktan sonra oradakiler Kur’ân okurlar ve cenaze evine geri dönerek ölen kişinin yakınlarına taziyede bulunurlar.

Türkmen Türkleri’nde yas tutma süresi kırk gündür. Bu süre içerisinde cenaze sahibi erkekler başlarını siyah takek, telpek-kalpak, kadınlar ise yazma ve eşarplarla kapatmaktadırlar. Üzerine giydikleri giysiler de koyu renktedir. Yaslı Türkmen erkekleri yedi gün traş olmazlar, bazı yörelerde sakal ve bıyık kırk gün boyunca kesilmez (Kalafat, 2007). Yas süresi boyunca cenaze evinde televizyon ve radyo açılmaz, yemek pişirilmez.

Türkmen Türkleri'nde anma merasimleri şu şekildedir: Ölünün üçü, yedisi, kırkı, yüzü ve yılı. Bu merasimlerde insanlara yemekler verilir, dua edilir.

2.4.Gagauz Türkleri

Gagauz Türkleri Moldova Cumhuriyeti'ne bağlı Gagauz Yeri olarak bilinen özerk bir bölgede yaşayan ve Ortodoks Hristiyanlığını benimsemiş bir Türk topluluğudur. Günümüzde toplam 250 000 Gagauz Türkü vardır ve 147 500'i Moldova Cumhuriyeti'nde (2004), 31 923'ü Ukrayna'da (2001), 13 690'ı Rusya Federasyonu'nda (2010) yaşamaktadır. Ayrıca, az sayıda olsa da Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan, Bulgaristan ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde de Gagauz Türkleri yaşamaktadırlar (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Gagauz Türkleri Ortodoks Hristiyanlığını benimsemelerine rağmen, birçok gelenek, görenek ve batıl inançları diğer Türk topluluklarıyla aynı şekildedir. Onlar da her insanın ölüm günü doğduğundan itibaren belirlendiğine inanırlar ama kimse ölüm gününü bilmemektedir, bu yüzden batıl inançlara dayanarak ölümün yaklaştığından haberdar olmaktadır. Rüyada diş düşme, yeni giysi giyme, herhangi birisini beyaz bir battaniye ile örtme, yeni ev kurmayı yakın günlerde gerçekleşecek olan ölüme yormaktadırlar. Köpeğin uluması, atın ön ayaklarıyla yeri kazması, baykuşun ötmesi de ölümden işarettir.

Gagauz Türkleri birisinin ölümünü duyururken “öldü” kelimesinin yerine “geçindi” kelimesini kullanırlar ve ölüm haberi köylerde kiliseden çanla, şehirlerde ise telefon ve tanıdıklar aracılığıyla duyurulur. Bir kişinin Paskalya'ya az kala ya da Paskalya Cumartesinde ölmesi onun günahkar olduğunu gösterir, Paskalya zamanında ölen kişinin ise iyi bir insan olduğuna ve bütün günahları affedilip cennete gideceğine inanırlar.

İntihar ederek ölen kimsenin “hobur” (vampir) olacağına inanılır ve bu şekilde ölen kişinin tabutunu kapıdan değil, pencereden çıkarırlar ve mezarlığın dışına gömerler. Herhangi bir cesedin üzerinden kedi atarsa da o kişinin ruhunun vampire dönüşeceğine inanarak cenaze merasimi sırasında cesedi hiç yalnız bırakmazlar ve evde bulunan kediyi dışarıya çıkamayacağı bir yere kilitlerler. Cesedin evde bulunduğu sırada evdeki bütün aynalar beyaz veya siyah bir bezle kapatılır ya da

aynalar duvar tarafına çevirilir, eğer böyle yapılmazsa, ölünün ruhunun çoğalabileceğinden korkarlar.

Bir kişi öldükten hemen sonra çenesi, ayakları bağlanır ve yataktan kaldırılarak onun için hazırlanmış tabuta koyulur. Cesedin bozulmaması, karnının şişmesi, kokmaması ve bedeni, kafası, yüzü güzel kalması için karnına mıknaş, demir parçası, çığ yumurta ve formalin koyulur. Ölüyü şeytandan korumak için başının altına makas, bıçak, göğsünde veya göbeğinde birleştirilmiş ellerinin üzerine haç ve ikona, çıktığı yolculukta yolunu aydınlatın diye ellerinin arasına mum koyarlar. Rahmetlinin öldüğü gün bir gece Tanrı katına çıkması ve günahlarının affedilmesi için papaz ya da özel duacılar, okumasını bilen kadınlar ölünün başucunda Kutsal Kitap-İncil okurlar.

Gagauz Türkleri ölen kişiyi mezara koymadan önce ona yeni giysiler giydirdikleri için yaşlanmaya başlayan insanlar öldüğü zaman giydirecekleri elbiselerini hazırlarlar. Eğer kişi yaşlanmadan aniden ölürse, yakınları pazardan onun için yeni giysi alırlar. Cenaze evde üç gün tutular ve üçüncü gün defnedilir. Eskiden cenaze bir gün tutulmuş ama ölümün tam gerçekleştiğini anlamak için üç gün tutulmaya başlamış. Diğer Türk topluluklarında da olduğu gibi Gagauz Türkleri'nde de ölü yıkama adeti vardır.

Geleneğe göre ölüyü aynı cinste ki yaşlılar, bebek ve küçük çocukları ise kadınlar yıkarlar. Ölüyü yıkayacakları suya nane dallarını atarlar, yıkama işi tamamlandıktan sonra kadının saçını örülür, erkek ise traş edilir. Örme ve traş etme adeti öbür dünyaya temiz gidilmesi, Tanrı'nın karşısına temiz varılması gerektiğine ve temiz olmaması durumunda günahkâr olacağına inandıkları içindir.

Ölüyü yıkadıkları yer ve yıkadıkları suyun döküldüğü yer kirli sayılır ve 40 gün boyunca oraya adım atılmaz, onlara göre 40 gün dolmadan önce oraya ayak basan kimse hastalanır ve hiçbir zaman iyileşemez. Ölüyü yıkarken kullandıkları sürahi, sabun, tarak ve ritüel bitkileri kimsenin yürümediği bir yere, bir ağacın köküne ya da rahmetliyle beraber mezara gömerler. Ölüye yeni giysileri giydirmeden önce ona beyaz kefen giydirirler, kefenin üzerinden yeni giysiler geçirilir. Hiç evlenmemiş genç kız ve genç erkekleri tıpkı düğündeki gelin ve damat gibi giyindirir ve süslerler. İnsanoğlu bu dünyada da öbür dünyada da eşiyile olması lazım ve bu yüzden Gagauz Türkleri evlenmemiş olan gençlerin öbür dünyada eşini bulacaklarına inanır ve umut ederler.

Cenaze evden çıkarılmadan önce ölünün boyu mumlarla ölçülür ve o mumları aile üyeleri her akşam kiliseye götürüp getirir. Ölümün gerçekleştiği odada kırk gün boyunca kiliseye götürülüp getirilen mum yakılır. Rahmetliyi giyindirdikten sonra onu “sandık”, “tabut”, ya da “koşçuk” diye adlandırdıkları ahşap tabuta koyarlar. Evde tabutun kapağı kapatılmaz ve ancak defin sırasında kapatılır. Tabutun içinde sikke, tarak, ipe iğne ve rahmetlinin ölmeden önce mesleğinde kullandığı herhangi bir alet bulunur. Tabutun etrafına çiçekler konur, kapağında ise siyah şeritten Ortodoks haçı yapılır.

Cenaze evden çıkarıldıktan sonra önce kiliseye götürülür ve oradaki törenden sonra mezarlığa götürülür. Eğer kilise ve mezarlık eve uzak ise tabut araba ile götürülür, yakın ise insanlar omzunda taşırlar. Defin merasiminde papaz ya da papaz yardımcıları bulunmalıdır, papaz mezara giden grubun en önünde elinde haçla gider, onun arkasında bayrak taşıyan kişiler, onlardan sonra rahmetlinin resmi ve çiçekleri taşıyan kimseler, onların ardından da tabutu taşıyan kişiler giderler. Tabut taşıyanların arkasında defin merasimine katılacak olan kişiler giderler.

Gagauz Türkleri'nin defin merasimine yakında düğünü olacak gençler, hamile kadınlar ve bebekler katılmaz. Tabut götürülürken önünden çıkan her köşe, her köprü ve mezarlık girişinde durulur ve içinde kolaç, mum ve paranın bulunduğu peşkir bırakılır. Bu peşkire *köprü bezi* derler. Ölü öbür dünyaya 24 köprüden geçerek gittiği için bırakılan peşkirenin sayısının 24'ten az olmaması gerekir. Büyükler 24 köprüden, çocuklar ise 12 köprüden geçerler. Peşkirin içindeki para ise yol bedelidir. Kiliseye getirilen cenazenin etrafına mum koyulur, herkes elinde mum tutar ve papaz ayin okuduktan sonra cenazenin ayakları öne doğru gelecek şekilde kiliseden çıkarılarak mezarlığa gidilir.

Tabut mezarlığa getirildikten sonra mezara koyulmadan önce papaz dua okur, yakınları vedalaşır, Tanrı'ya giderken yolda karşılaşacağı meleklerle verebilmesi için cebine para koyulur ve üzerinde kutsal simgeler, haç ve Hz. İsa'nın resminin bulunduğu beyaz bir bez ölünün üzerine örtülür. Tabut mezara indirildikten sonra ilk önce papaz avucuna üç defa toprak alır ve onu okuduktan sonra üfleyerek tabutun üzerine atar. Mezara toprak atılırken onun yakınları toprak atmazlar, çünkü toprak atarsalar rahmetlinin onların rüyasına girmeyeceğine inanmaktadırlar. Ölü tamamen

defnedildikten sonra yanında çiçek getirenler mezarın üzerine koyarlar ve mezardan ayrılırken mezara yemek bırakırlar.

Cenaze mezarlığa götürülürken mahalle ve cenaze evinde kapatılmış olan bütün pencere ve kapılar açılır. Rahmetlinin evi süpürülür, yıkanır, ölümün gerçekleştiği odada kandil yakılır, ölünün boyunun ölçüldüğü boy mumu her akşam kiliseye götürülür ve duadan sonra geri getirilerek 9 gün boyunca 15 – 20 dakika kadar ölünün odasında yakılır.

Ölümün ikinci gününden dokuzuncu gününe kadar her gün, kırkıncı gününe kadar her Cumartesi ölünün yakınları mezarlığa giderler. Ziyarete gelenler yanında çiçek, günnük, kolaç, şarap, su ve mum getirirler. Dokuzuncu günü mezarlıkta yemek yenir, mezarlıktaki kişilere yemek, şarap ve tatlı ikram edilir. Gagauz Türkleri'nde yas süresi kırk gündür ve ölünün yakınları kırk gün boyunca yas tutarlar. Bu yas süresince kadınlar siyah elbise, siyah örtü ve siyah eşarp kullanırlar. Rahmetliyi anma törenleri dokuzuncu, yirminci, kırkıncı ve yılında yapılır. Bu törenlerde ziyaretçilere yemek ısmarlanır ve herkese pişi, mum, çorap, şeker de ikram edilir.

2.5.Kazak Türkleri

Kazak Türkleri – Günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında eskiden konar-göçer olarak hayat sürdüren Türk topluluklarından bir halktır. Kullandıkları dil Kazak Türkçesi ve bununla beraber Rusçayı da çok aktif bir şekilde kullanmaktadırlar. Din İslam dinidir. Kazakistan Cumhuriyeti'nde nüfus sayımı en son 2009'da gerçekleştirilmiştir. Bu sonuca göre, nüfus sayısı 16 004 800 olarak kaydedilmiş ve nüfusun % 63 Kazak Türkleri'dir. Kazakistan hariç en çok Kazak Türkleri'nin bulunduğu ülke Özbekistan'dır. Özbekistan'da nüfus sayımı en son 1989'da gerçekleştirilmiştir ve o sayımın sonucuna göre 1.5 milyon Kazak Türkünün bulunduğu tespit edilmiştir. O günden bu yana 18 sene geçtiğini göz önünde bulundurarak bugün Özbekistan'da 1.5 milyondan daha çok sayıda Kazak Türkü'nün bulunduğunu tahmin edebiliriz. Rusya Federasyonu'nda en son nüfus sayımı 2002'de gerçekleştirildi ve bu sayımın sonucuna göre birkaç ilde yaşamak üzere Rusya topraklarında Kazak Türkleri'nin sayısı 1.2 milyonu aşmıştır. Çin'de 2005'te gerçekleştirilen nüfus sayımının sonuçları ise Çin topraklarında 1 413 900'den fazla Kazak Türkü'nün bulunduğu kanıtlanmıştır. Yukarıda gösterilen ülkelerin dışında Kırgızistan'da 34 615, Türkmenistan'da 98 000, Moğolistan'da 200 000 ve Türkiye

dahil olarak dünyanın birçok ülkesinde Kazak Türkleri ikamet etmektedirler (Kazakistan Cumhuriyeti Millî Statistik Komitesi).

Kazak Türkleri'nde ölüm merasimi sırayla aşağıdaki gelenek ve görenekler yerine getirilerek gerçekleşmektedir.

Arızdasu – Ölmek üzere olan kişinin çoluk-çocuk ve akrabalarını toplayarak onlarla vedalaşması.

İman aytu – Öleceğini anlayan kişinin ölümünden önce iman getirmesi. Kazak Türkleri ölümlerinde iman getiremeyen kişiyi “*murder ölipti*” veya “*imansız ölipti*” terimlerini de kullanmaktadırlar.

Estirtüv – Ölüm Haberini ölen kişinin yakınlarına duyurmak. Ölüm haberi insanları şoka düşürebildiği için, bu haberi duyuran kişi halk arasında bilgili ve konuşma yeteneğine sahip yaşlı kişiler üstlenirler. Bu kişiler direk “öldü” demezler, felsefi konuşmaları yaparak bu konuşmanın sonucunda bir kişinin ölümünü açıklar ve bu ölen kişinin yakınlarının şoka girmesini, bayılmasını önlerler.

Köñil aytuv – Baş sağlığı dileme geleneği. Ölüm başına gelen ailenin akrabaları, arkadaş, komşu ve tanıdıkları cenaze evini ziyaret eder ve ölünün yakınlarına baş sağlığı dilemektedirler. Bu ziyaretin amacı insanların acısını paylaşmak, onlara destek olmak ve sakinleştirmektir. Baş sağlığı için ziyarete gelmemek ayıptır ve baş sağlığı dilemeyen kişi bir daha o ailenin yakınlarının yüzüne bakamaz.

Şaşın jayu – Kazak Türkleri joktav (ağıt) sırasında saçlarını açarlar. Eskiden kadınlar ölüm haberini duydukları zaman ağıt yakmaya başlar ve saçını açarlar, bu yüzden Kazak Türkleri genç kızların saçını açmasını yasaklıyorlardı, saçı açık kızın kötülük getireceğine inanıyorlardı ve kızların saçı hep örülü olurdu.

Joktav – Kadınlar ölüm haberini alır almaz joktav (ağıt) söylemeye başlarlar, hatta insanlar seslerini çıkararak ağlamak, ağıt yakmak insanların acısını azalttığını söylerler. Coktav sırasında ölen kişinin iyi tarafları anlatılır. Joktavın İslam dinine alakası yoktur ve islam dininde cenaze sırasında ses çıkararak ağlamak doğru karşılanmamasına rağmen, Türk topluluklarında ağıt yakma adeti devam etmektedir. Ağıtı ölünün en yakınları olan kadınlar üç gün boyunca yakarlar ve bu sürede yemek yapmazlar.

Körisüv – Cenaze merasimine baş sağlığı dilemek için gelen kişilerin ölen kişi için ağıt yakması . Kazakistan’ın kuzey bölgelerinde sadece kadınlar körisüv ile görüşürlerken, güney bölgelerinde erkekler de cenazeye gelenlerle körisüv ile görüşürler.

Kara Tigüv – Cenazenin olduğu eve “karalı üy” denilir ve yas anlamında evin kapısına siyah bayrağı asarlar, bu bayrağı gören herkes, ölüyü tanısa da tanımasa da onun ruhu için dua eder.

Süyekke kirüv – Ölüyü yıkama adeti. Yıkama için ölünün yaşıtları ya da ondan yaşça büyük olan insanlar seçilir, bazen ölümünden önce rahmetli de vasiyet olarak onu kimler yıkaması gerektiğini söyleyebilir. Ölü yıkamaya 5 ya da 7 kişi katılır, ölünün vücudunu yıkadıktan sonra kefene sararlar, ölen kişi eğer erkekse kefen 3 kat sarılır, kadın ise 5 kat sarılır.

Sıyıt – Ölünün giysi ve eşyalarını cenaze merasiminde hizmet eden kişilere dağıtmak. Batıl inanca göre, eğer ölünün giysileri dağıtılmazsa, o öbür dünyada giysisiz kalır.

Janaza – Ölü evden çıkarılırken imam Kuran okur ve cenaze namazına katılan kişilere rahmetlinin borcu, günahı olup olmadığını ve onun hakkını helal etmesini ister.

Amanat koyuv – Ölünün cesedini hava şartları ve başka sebeplerden dolayı kendi memleketine ya da Hoca Ahmet Yesevi camisi gibi kutsal yerlere götüremedikleri zaman geçerli olarak başka bir yere gömmedir. Eskiden bu gelenek Kazak Türkleri’nde çok yaygındı, mesela, Abay Abdrahman’ın oğlunu önce “*amanat koyuv*” geleneğiyle gömerler ve belli bir süre geçtikten sonra cesedini memleketine götürüp gömmüşlerdir (Yorulmaz, 2005).

Toprak saluv – Cenaze merasiminde en önemli geleneklerden biri ölüyü gömerken mezara toprak atmaktır. Bu yüzden uzakta bulunan akrabasının mezarına toprak atmaya yetişemeyen birisi üzülmektedir. Birinin mezarına toprak atmak rahmetliye olan sevgi ve saygıyı göstermektedir.

Bata jasav – Rahmetliye olan saygısını belirtmek için insanlar ölünün yakınlarına at, inek, koyun ya da para getirir. Bata jasav geleneğini ailenin en yakın akrabaları, dünürleri yerine getirirler, yas zamanında maddî yardım göstermemek ayıp sayılır.

Pidia – Rahmetlinin borcunu ödeme geleneğidir. Ölen kişinin hayattayken ödeyemediği borçları onun yakınları tarafından ödenir, günahlarının affedilmesi için fakir ve yetimlere de para verilir.

Tuldav – Sahibi ölmüş olan atın kuyruğu ve yelesi kesildikten sonra yaylaya gönderilir. Bu ata “*tul at*” (dul at) denilir. Bir sene boyunca o ata hiç binilmez ve ölü gömüldükten tam bir sene geçtikten sonra rahmetlinin aş toyunda kesilir.

Ösiet – Rahmetlinin ölmeden önce yakınlarına bıraktığı vasiyeti. Geleneğe göre ölen kişinin yakınları onun vasiyetini mutlaka yerine getirmeli.

Arvaktı eske aluv – Rahmetlinin ölümünün üçüncü, yedinci, kırkıncı ve bazı bölgelerde yüzüncü günleri anma merasimi yapılır. Bu merasimlerde koyun kesilir, ziyaretçilere yemek ikram edilir, ağıt yakılır ve rahmetlinin ruhuna dua edilir. Tam bir yıl geçtikten sonra “*jili*” yapılır, bu merasim son anma merasimidir. “*jili*” geçtikten sonra aile yas tutmayı bırakır ve önceki hayatıyla yaşamaya devam ederler. Maddi durumu iyi olan kişiler halk için “*as*” düzenlerler. “*As*” katılan kişilerin sayısı, at, inek ve koyun gibi büyük baş hayvanların kesilmesi ile diğer anma merasimlerinden farklıdır.

Tul avdaruv – Ölümünden bir sene geçtikten sonra yas tutmayı bırakmak. Siyah bayrağı kaldırırlar, rahmetlinin atının eyerini onun yakın arkadaşına ya da oğluna verilir. Rahmetlinin eşi, kız kardeşleri ve kızları “*burkey*”lerini (atkı) çıkarır.

Şek berüv – Kurban bayramında büyük baş hayvan kesmek ve rahmetlinin ruhuna dua ederek insanlarla o eti paylaşmak.

2.6.Kırgız Türkleri

Kırgız Türkleri genel olarak 1991, 31 Ağustos'ta bağımsız devlet olarak ilan edilen Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 2016 sonuna doğru Kırgızistan'ın nüfusu 6 milyona ulaşmıştır. Ayrıca, günümüzde Özbekistan, Rusya, Kazakistan, Çin, Türkiye ve Tacikistan sınırları içerisinde de Kırgız Türkleri yaşamaktadırlar (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi).

Kırgız Türkleri insanoğlunun hayatının başlaması ve sona ermesi olayına çok önem vermektedirler. Bu yüzden de hem doğum ve ölüm merasimlerinde çok eskiden kalmış adetlerini yok etmeden devam ettirmektedirler. Bu merasimlerin kendine ait

sıkı kuralları vardır ve yapılan işlemler sırasıyla, çok detaylı gerçekleştirilmektedir. Kırgız halkında ervahlara (arbak) olan saygı ve korku güçlü olduğu için her iki merasimde yapılan işlemler büyük bir dikkatle yapılır. Yanlış yapılmış olan en küçük hata bile ervahları kızdırabileceğine ve bir kötülüğe neden olabileceğine inanmaktadırlar. Bununla beraber, Kırgız Türkleri İslam dinini kabul etmesinden itibaren önceki gelenek ve adetlerini kaybetmeden yeni dinin getirdiği kurallarla birleştirerek devam ettirmektedirler. Bu yüzden, ölüm merasiminde hem şamanizmden kalan hem de İslam dininin getirdiği işlemleri görmek mümkündür.

Bugün Kırgız Türklerinde ölüm merasimi *ıyman aytuu*'dan başlar. *Iyman aytuu* imam tarafından gerçekleştirilir, herhangi birisi iyileşmez hastalığa yakalandığı zaman eve imam çağırılır ve gelen imam dua okur. İmamın duası olmadan vefat eden insan kâfir (dinsiz) sayılmaktadır. Ama beklenmedik anda vefat olan insan dinsiz ölmüş olmaz. Ölümün gerçekleştiği evde ölen kişinin yakınları ağıta başlarlar, böylece ölüm haberi yakındaki komşulara da duyulmuş olur. Bayanların söylediği ağıda Kırgızcada *koşok*, erkeklerin söylediği ağıda ise *ökürüü* derler. Bunun dışında *koşok* kelimesinin eş anlamı olarak *coktoo* kelimesi de kullanılmaktadır. Ölü olan eve gelen herkes ağıt yakarak gelir.

Ölümün uzaktaki yakınlarla duyurulmasına *kabar aytuu* denilmektedir. Kabar'ı alan herkes cenaze evine gelir ve cenazeye gelenlerin sayısı ölen kişinin değer ve unvanını göstermektedir. Kırgızlar ölen kişinin haberini duyururken direk "ölmek" fiilini kullanmazlar. Onun yerine "*kaza boldu*" (kaza oldu), "*köz cumdu*" (göz yumdu), "*ötüp ketti*" (göçtü gitti), "*eesine berdik*" (sahibine verdik), "*düynödön kayttı*" (*dünyadan göçtü*), küçük çocuklar için "*uçup ketti*" (uçtu gitti) sözlerini kullanırlar. Çünkü "ölüm" sözcüğünün, ölen kişinin tekrar dünyaya gelmesini engelleyebileceğine inanmaktadırlar (Roux, 2000).

Kırgız Türkleri ölüm haberinin duyurulmasına da çok önem vermektedirler. Ölüm haberini ölen kişinin yakınlarına herkes iletmez. Mahallenin ya da o ailenin büyükleri ölüm haberini duyunca bayılmayacak şekilde çok akıllıca, en hafif, en yumuşak kelimeleri bularak iletmektedirler. Bu eyleme "uguzuu" denilir. Rahmetlinin yakınlarının onun için yapması gereken zorunluluklar şunlardır:

- 1) Ölüyü yıkamak, kefenlemek, ve cenaze namazı kılındıktan sonra gömmek.

- 2) Rahmetlinin geri veremediği borcu varsa ödemek (genel olarak Kırgızlar ölen kişiye daha önce verdiği borçtan vazgeçiyorlar).
- 3) Vasiyet bıraktıysa onu yerine getirmek.
- 4) Rahmetliden kalan maddi zenginliğini miras sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtmak.

Kırgız Türklerinde cenaze ölümünden üç gün sonra gömülür. Bu süre içerisinde uzaktaki yakınları gelir ve rahmetli ile vedalaşırlar. Cenaze törenlerine yakın akrabalar, komşular ve sadece tanıdık insanlar da katılır. Tanıdık birisinin ölüm haberini duymak ve onun cenazesine katılmamak Kırgızlarda ayıp sayılır. Cenazeye gelen erkekler dışarıda olurlar, bayanlar ise ölünün kız, karı ve kız kardeşlerinin oturduğu *boz üy*'ün (milli çadır) içerisine girerler. Taziyeye gelenlerin ölen kişinin yakınlarına söylediği teselli cümleleri şunlardır: “*Köp ıylabagıla, artı kayırluu bolsun*” (çok ağlamayın, bundan sonra hayırlı şeyler olsun), *Kuday Taala kalgan ömürün sizge bersin*” (Allah kalan ömrünü sizlere versin), “*Catkan ceri cayluu bolsun, topurağı torko bolsun*” (gideceği yer cennet, toprağı yumuşak olsun), “*Baarıbzın bara turgan ceribiz oşol cer*” (hepimizin gideceği yer orası), “*Bul Kudaydın buyruğu*” (bu Allah'ın emridir) vs.

Üç gün boyunca kendi evinde bulunan ölüyü ilk gün “Mayram suuga aluu” (bayram suyuna almak) adetine uyarak onu ılık suyla yıkarlar. Sonra defnedileceği gün “söök cuu” (kemik yıkamak) adeti yapılır ve bu merasimde ölünün yakın akrabaları değil, arkadaş ya da dünürleri tarafından yıkama işi gerçekleştirilir. Ölü erkekse erkekler, bayansa bayanlar yıkarlar. Yıkama işi tamamlandıktan sonra ölü kefenlenir ve bundan sonra dini inanca göre cenaze örtüsü açılmamaktadır.

Eğer vefat eden kişi uzun bir hayat sürdürüyse, cenazeye katılanlara hediye olarak cırtış (kumaş parçası) dağıtılır. Bu kumaşın anlamı, siz de rahmetli gibi uzun ömür sürün demektir. Ama genç yaşta hayatını kaybedenlerin cenazesinde bu işlem yapılmamaktadır.

Diğer Türk haklarında olduğu gibi Kırgız Türkleri'nde de defin günü bayanlar mezarlığa gelmez. Ceset mezarlığa getirildikten sonra daha önce hazırlanmış mezara yerleştirilir, mezar bir metre derinliğinde kazılmaktadır, mezarın içi iki kişinin sığabileceği kadar genişliktedir. Özellikle, Kırgız Türkleri'nde yoldan geçen herkes rahmetlilerin ruhuna dua edebilmesi için mezarlıklar yol kenarında olur, Gömme

sırasında ölünün yakınlarından birisi bu merasime katılanlara rahmetlinin borcu olup olmadığını sorar, sonra herkes avucuyla toprak atmaya başlarlar. Gömme işi tamamlandıktan sonra katılımcılar imam eşliğinde dua okurlar. Okunan duaların rahmetlinin melekler tarafından yapılan sorgusunda yardımcı olacağına inanmaktadırlar. Ölümden sonra bir yıl içerisinde mezarın üzerine abide yapılır, bu abideler tuğladan, topraktan yapılmakta ve varlıklı ailelerin mezarlarında ise mermer abide koyulmaktadır (Dıykanbayeva, 2009).

Rahmetliyi anma merasimleri şu şekildedir: “*üçülük*” (definden 3 gün sonra) “*çetilik*” (yedi gün sonra), “*kırkılık*” (kırk gün sonra) ve “*cıldık*” veya “*aş*” (bir sene geçtikten sonra). Bu günlerde rahmetlinin evinde sofra kurulur, büyükbaş hayvan kesilir ve akrabalar tarafından mezar ziyareti gerçekleşir. Kırgız Türkleri için ruhlar çok önemlidir ve mümkün olduğu kadar vefat eden akrabalarının hatırasına her sene ölüm gününde, doğum gününde, Ramazan, Kurban bayramlarında ve Cuma günleri anma törenlerini yaparlar.

2.7.Tatar Türkleri

Tatar adı, Ruslar ve bazı batılı araştırmacılar tarafından Asya’daki bütün Türkleri adlandırmak üzere kullanılmıştır. Tatarlar ise karşılaştıkları Hristiyanlaştırma propagandasına karşı tepki olarak 19. yüzyıla kadar kendilerini Müslüman olarak adlandırıyorlardı (Temir 1966: 418-422). Daha az olarak ise Kazanlı, Bulgar(lı), Tatar, Türk, Mişer ve Nogay adlarını kullanmışlardır (Ceylan 1998: 11). Bugün ise Tatar adı genellikle Tataristan ve Kırım halkı için kullanılmaktadır. 11. yüzyıldan itibaren bu bölgelere gelip yerleşen Kıpçak-Kuman Türkleri, Bulgar Türkleri ile karışarak bugünkü Tatar Türkleri’ni meydana getirmişlerdir (Taymas, 1988).

Rusya Federasyonu’na bağlı bir cumhuriyet olarak 1990 yılında kurulan ve Orta Volga bölgesinde yer alan Tataristan, 6 8 .000 kilometrekare yüzölçümüne sahip bir cumhuriyettir. Tataristan, kuzeyde Mari ve Udmurt, doğuda Başkurdistan ve batıda Çuvaşistan ile sınırdır. 1989 itibariyle Tataristan’da 3.641.742 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 1.765.404’ünü Tatarlar, 1.575.357’sini Ruslar, 134.221’ini Çuvaşlar, 19.106’sını Başkurt’lar ve geri kalanını çeşitli etnik gruplar oluşturmaktadır (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Tatar Türkleri’nin ölüm merasimi daha detaylı şekilde Y. Koblov tarafından anlatılmıştır: “Ölmek üzere olan insanı kibleye bakar şekilde sırtına ya da sağ yanına

yatırırlar. Ağzına ıslak bez koyarlar, bunun sebebi öbür dünyaya geçerken susuzluktan zorlanıp şeytandan su istemek zorunda kalmaması içindir. Bu arada eve imam çağırılır ve imam ölüm yatağında yatan kişiye borcu olup olmadığını, ya da herhangi birisine söz verip de sözünü yerine getirip getirmediğini sorar, eğer varsa yerine getirilir. Sonra imam dua etmeye başlar, eğer ölüm yatağında yatan kimse dua etmeye hali varsa imamın ettiği duaları tekrarlaması gerekmektedir. Tatar Türkleri rahmetli ölür ölmez ölüyü gömme merasimine hazırlıkları başlar ve aynı gün gömerler. Ölen kimsenin gözü kapatılır, kol ve ayakları düzeltilir, göğsüne ve karnına herhangi bir ağır eşya koyulur. Ölüyü yıkama merasimi ölüm gerçekleştikten hemen sonra ya da ölüyü evden çıkarırken yapılır. Ölüm merasiminde kullanılacak olan kova ve sürahi satın alınır. Eğer sokakta üzeri havlu ya da herhangi bir bez ile kapatılmış kovada su götüren bay veya bayan görürseniz, o insan kovadaki suyu ölü yıkama merasimine götürmektedir. Çünkü, Tatar Türkleri ölüyü yıkayacak suya çok önem verirler, daha önce getirilmiş suyu kullanmazlar, suyu herhangi bir kimse değil, ölünün yakını getirir. Yıkama merasiminde ölen kişinin saçı veya tırnağı kesilmemektedir. Ölen kişi erkeksen erkekler yıkarlar, kadınsa kadınlar. Etrafta hiç kadın olmaması durumunda ölmüş olan kadını kocası yıkar. Daha konuşmadan önce bebekken ölen kimse için bu kural geçersizdir, ama yine de aynı cinsten insanların yıkamasına önem verirler. Ölüyü yıkamak Tatar Türkleri'nde sevap getiren iştir, bu yüzden eğer rahmetlinin yakını yoksa yabancı kimseler hiç reddetmeden yıkama merasimine katılmaktadır (Zaripova, 2004).

Yıkama işi tamamlandıktan sonra ceset kefene sarılır ve imam dua etmeye başlar, ölüm merasimine katılanlar da imama eşlik eder. Tatarların inançlarına göre cenaze sırasında ölen kişinin sadece iyi yönleri ve yaptıkları işlerinden iyi olanlarından bahsederler. Eğer rahmetli hayattayken kötü işleri yaptıysa bile cenazedekiler bunu söylemeye kaçınırlar. Ölüye dua etmenin birkaç şartı vardır, rahmetlinin mutlaka Müslüman olması, canı çıkmış ve vücudu yıkanmış olması lazım. Babasını ya da annesini öldürmüş birisi için dua edilmez ama intihar etmiş olan birisine dua edilmektedir. Genelde duayı erkekler eder, ama erkeklerin olmaması durumunda kadınların dua etmesi kabul edilmektedir.

Cesedi mezarlığa kadar en az dört kişi götürür, din kurallarına göre cenazeyi mezarlığa hızlı götürmek lazım ama koşarak götürülmez. Bu yüzden Tatarlar mezarlığa giderken hızlı ve büyük adımlarla giderler. Yoldayken Allah'tan, öbür

dünyaya gidenlerden, ölümden bahsederler, saçmasapan şeyleri konuşmaktan kaçınırlar.

Ceset gömüldükten sonra herkes mezarın etrafına oturur ve imam Kuran okur. Mezarlıktan sonra herkes rahmetlinin evine döner ve yine bir kere dua ettikten sonra kendi evine dönerler. Rahmetlinin vefat ettiği ve yıkandığı odadaki her şey iyice temizlenir. Üç gün boyunca bu evde yemek yapılmaz, evdekilere yemeği yakın komşu ve akrabaları getirir.

Ölümden sonra kırk gün boyunca her gün ölünün mezarı yakınları tarafından ziyaret edilir. Ayrıca, ölümün üçüncü, yedinci, kırkıncı günü ve tam bir yıl geçmesi ile anma merasimler düzenlenmektedir. Mezarlığı ziyaret etmek Tatar Türklerinde sevap işidir, bu yüzden her bayramda insanlar mezarlıkları ziyaret ederler.

2.8.Başkurt Türkleri

Başkurtlar – (Başkorttar) Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran Ural Dağları ve Ural (Yayık) Nehri kıyısını vatan edinmiş bir Türk halkıdır. Başkurtların en çok sayıda bulunduğu ülke Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'dir. Dünya'da toplam 2 milyon civarında Başkurt Türkü olduğu bilinmektedir. 2015 Nüfus sayımının sonuçlarına göre Başkurdistan Cumhuriyeti'nin nüfus sayısı 4 071 987 olarak kayıt edilmiştir. Başkurdistan nüfusunun etnik dağılımı şöyledir: %29,8 Başkurt, %36,3 Rus, % 24,1 Tatar, %2,8 Çuvaş, %2,6 Mari, %1,3 Ukraynalı, %0,6 Moldovalı, %0,5 Udmurt'tur. Rusya Federasyonu'nun dışında Kazakistan, Özbekistan, Ukrayna, Türkmenistan ve Kırgızistan'da da Başkurt Türkleri yaşamaktadırlar (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Başkurt Türkleri'nde ölüm kavramı onların dünya görüşleri, doğayla ilişkisi, inanç ve öbür dünya anlayışıyla bağlıdır. İnsanoğlunun öleceği gün doğduğu günden itibaren belirlendiğine inanırlar ve yaşlılar kendi ölümü için içinde kefen, havlu (cesedi mezara koymak için kullanılır) ve cenaze törenine katılanlara dağıtılacak hediyelerin bulunduğu *ülemtek handığı* (ölüm kutusu) veya *ülemtekke töyön* (ölüm bohçası) hazırlarlar.

Başkurt Türkleri'nde cenaze merasimleri islam dininin kurallarına göre yapılmasına rağmen Tanrıçılık inancına ait gelenek, görenekler de ihmal

edilmemektedir. Başkurt Türkleri her şeyden önce cesedin bulunduğu evi ardıc ile tutsülemektedirler. Kesinlikle ölü yalnız bırakılmaz, onu kötü ruhlardan korumak için yanında mutlaka birilerinin bulunması lazım. Ölüyü korumak ve onun yanında dua etmek sevap bir iştir, bu yüzden insanlar cenaze evine gelir ve sırayla ölünün yanında dua ederler. Cenaze evine gelenler havlu, sabun, çorap ve çay getirmektedirler sonra o eşyalar mezarlığa gelen kişilere dağıtılır.

Ölü yıkama için kullanılacak suyu yaşlı bir kadın kovanın üzerini beyaz kumaşla örterek getirir. Ölüyü dört veya sekiz kişi yıkar, ölü yıkayıcılar önceden hazırlanmış eldivenleri ellerine geçirirler, ölü yıkama sırasında ölünün vücudunun görülmemesi için üzerinde beyaz bir çarşafı dört köşesinden çubuğa sabitleyerek yıkarlar.

Yıkama işi tamamlandıktan sonra cesedi 3 kat kefene sararlar. Başkurt Türkleri kefenin arasına Kuran'dan alınmış ayetlerin yazıldığı kağıt koyarlar, o kağıttaki ayetlerin mezara sınav için gelen meleklerin sorularına cevap verebilmesi için gerekli olduğuna inanırlar. Cesedi mezara koyarken insanlar elleriyle cesede dokunmadan dört yanından havluyla tutarak indirirler. Sonra o havluyu mezara gelen kişilere verirler. Mezarın içine herhangi bir eşya koyulmaz. Ceset gömüldükten sonra imam dua eder, cenaze merasimine gelen kişilerin getirdikleri hediyeler mezarlığa gelen kişilere dağıtılır.

Rahmetliyi anma törenleri üçüncü, yedinci, kırkıncı günü ve tam bir sene geçtikten sonra yapılmaktadır. Anma merasimlerinin en önemli kısmı “taba ese sığariv” (tava kokusu çıkarmak) olarak bilinir, Başkurt Türkleri'ne göre kavrumluş etin kokusu kötü ruhları kovma ve rahmetlinin ruhunun öbür dünyada meleklerin sorduğu sorulara kolay cevap vermesini sağlamaktadır. Bu şekilde bütün anma merasimlerinde yemek yapılmakta, ziyarete gelen kişilere yemek, tatlı ve küçük hediyeler dağıtılmaktadır. Bütün merasimlerde mutlaka imam bulunur ve hepsinde dua eder.

2.9.Karaçay-Malkar Türkleri

Karaçay-Malkar Türkleri günümüzde yoğun olarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ile Kabardey-Malkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Rusya Federasyonu'nun 2010'da yapılmış olan nüfus sayımına göre Rusya sınırlarında 218 403 Karaçay-Malkar Türk'ü kayıt edilmiştir. Bunun dışında,

Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan Cumhuriyetleri'nde 20 000, Türkiye Cumhuriyeti'nde 20 000, ABD'de 5000 ve Suriye'de 1500 Karaçay-Balkar Türk'ü bulunmaktadır (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

22-26 Haziran 1959 tarihinde, Nalçık şehrinde yapılan, “Karaçay-Malkar Halkının Etnik Oluşumu” konulu sempozyumda şöyle bir sonuca varılmıştır. “Karaçay-Malkarların etnik oluşumu, Bulgar, Alan, Kıpçak ve yerli Kafkas kabilelerinin birbirleriyle karışmasından meydana gelmiştir.

Karaçay Türkleri'nin cenaze merasimi onların inançlarıyla iç-içedir, günümüzde cenaze merasimlerinde islam en büyük rolü oynamakla beraber, Karaçay Türkleri'nin islam dinini kabul edene kadar inandıkları inançlarda kural olarak sayılan adetlere de uymaktadırlar. S. A. Tokarev'a göre, “ Cenaze merasimi sadece yıkama ve gömmek değil, insanların öbür dünyadaki yaşamla ilgili görüşleri, kurbanlık ve hediye, yasak ve mutlaka yerine getirilmesi gereken kuralları, ağıt söyleme kültürünü, mezar heykellerini, mutfak ve yas kıyafetlerini kapsayan bir kavramdır.

İnsanoğlunun ölümü, özellikle genç birisinin ölümü başka halklarda olduğu gibi Karaçay Türkleri'nde de büyük bir acıdır. Bu yüzden birisi öldüğü zaman o evden yüksek sesli ağlama sesleri çıkar. Özellikle o andaki hislerini bayanlar yüksek sesle dışarı çıkarırlar. Uzakta yaşayan akrabalara ölüm haberini Karaçay Türkleri'nin *ölüm keleşci* (ölüm elçisi) olarak adlandırdıkları kişi aracılığıyla iletirler. Her köyde yaşlıların toplanıp sohbet ettikleri ve *nıgış* adını verdikleri bir yer vardır. Ölüm keleşci ilk önce oraya uğrar ve kötü haberi yaşlılara iletir. Orada bulunanlar ölüm keleşci daha konuşmadan birisinin vefat ettiğini anlarlar, çünkü o kamçısını sol elinde tutmaktadır, (normalde sağ elinde tutulur) kimseyle selamlaşmaz ve direk “*Ol duniyası carık bolsun, billay adam auşdu*” (öbür dünyası aydınlık olsun, falanca vefat etti) der. Nıgış'ta bulunan herkes yerinden kalkar ve “*Ol duniyası carık bolsun*” (öbür dünyası aydınlık olsun) diyerek cenaze evine doğru yürürler. Erkek ve kadınlar cenaze evine beraber girmezler ayrı ayrı grup halinde girer ve kadınlar *sarın* (ağıt) söyleyerek girerler. Uzun ömür sürmüş olan birisinin ölümünü mutlu ölüm sayarlar ve bize de böyle ömür nasip etsin anlamında rahmetlinin hayatteyken giydiği giysiyi parça parça yırtarlar. İslam dininin kurallarına uyararak ceset ölümün gerçekleştiği gün hemen defnedilir. İstisna olarak rahmetlinin uzaktan gelecek yakını varsa, vedalaşabilmesi için bir gün daha bekletirler. Yıkama ve kefenleme işlemleri bittikten sonra cesedi *sal*

ağaç'a (tabuta) koyarlar ve mezarlığa götürürler. İmam dua ettikten sonra ceset gömülür. Cenaze törenine katılan kişiler mezarlıktan çıktıktan sonra hemen evlerine gitmezler. Önce cenaze evine gidip dua ederler sonra dağılırlar, rahmetlinin yakınları ise baş sağlığı dilemek için gelenleri ağırlamak için 3 gün boyunca cenaze evinde kalırlar. Bu üç gün boyunca evde yemek yapılmaz, yemekleri baş sağlığı için gelenler ve komşular getirir. 3 gün boyunca her sabah erkenden mezarlığa gidilir ve rahmetlinin mezarında dua edilir.

Anma merasimleri Karaçay Türkleri için de önemlidir. Cenaze defin edildikten 3 gün geçtikten sonra ilk anma merasimi gerçekleşir. Bu gün büyükbaş hayvan kesilir, yemek ve tatlılar yapılır, ziyarete gelenlere dağıtılır, rahmetlinin ruhuna dua edilir. Aynı gün *cuumdusun çaçu* adeti uygulanır. Bu adete göre: Ölen kişinin hayattayken kullandığı giysi ve çarşafları yıkanır, sonra ihtiyacı olan kimselere ve ölüyü yıkama işlemine katılmış insanlara hediye edilir. Ölüm gününden sonra 52 gün içerisinde her perşembe günleri tatlılar pişirilir ve insanlara dağıtılır. Bu tatlıların sevabı öbür dünyada rahmetliye yardımcı olacağına inanmaktadırlar.

“*Kemik dua*” ölüm gününden 52 gün sonra gerçekleşen anma merasimi. “Cıl aşı” ölüm gününden tam bir sene geçtikten sonra gerçekleşir ve gelen misafirlerin sayısı, kesilen hayvan ve pişirilen yemeklerin hacmine göre öbür anma merasimlerinden daha büyük, daha önemlidir. Misafirler evde de çeşitli yiyecek, tatlılarla ağırlanır, o evden çıkarken de eline tatlı, meyve, pirinç, çay ve bir parça et bulunan bir poşet verilir.

“Kara Kiyü” rahmetlinin yakınlarının ölüm gününden sonra 52 gün ya da 1 sene boyunca yas tutarak siyah, ya da koyu mavi renkli giysileri giymesi. Dul kalmış kadın ilk gün hangi giysideyse yas süresi bitene kadar aynı giyside kalır. Erkekler ise yas zamanında traş olmazlar.

Yukarıda gördüğümüz gibi Karaçay Türkleri de ölen kişinin hatırına çok önem verirler. Bu onların babalarından kalan özelliştir. Onlar ölen kimselerin bu hayatta kalmış olan yakınlarının yardımına ihtiyacı olduklarını düşünürler. Ölenlerin istekleri ve onlar için bağışlanan adetlerin yerine getirilmemesi durumunda bu dünyada kalanlar hep uğursuz ve mutsuz olacaklarına inanırlar.

2.10. Karakalpak Türkleri

Karakalpak Türkleri'nin çoğu günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti 2016 nüfus sayımına göre 1 791 000 nüfusa sahiptir ve bu nüfusun 1/3 kısmını Özbek Türkleri, hemen hemen aynı sayıda olarak Karakalpak Türkleri oluşturmaktadırlar (Özbekistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi).

Karakalpak Türklerinin% 92'si Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bunun dışında, Özbekistan'ın Harezmi, Fergana bölgeleri, Türkmenistan'ın Taşauz bölgesi ve Kazakistan'ın bazı bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Astrahan bölgelerinde de Karakalpak Topluluğu bulunmaktadır. Yine Afganistan'da 2000 kişi ve İran'da birkaç bin Karakalpak olduğu zannedilmektedir (Yılmaz, 1997).

Karakalpak Türkleri'nde cenaze töreni İslam dininin kurallarına göre yapılır ve ölüm gerçekleşikten itibaren anma törenlerine kadar Kur'ân okunur. Cenaze evinde bütün aynaların üzeri kapatılır. Ceset ölüm gününden iki gün sonra toprağa verilir. Cenaze evine gelenlerin başında mutlaka şapka ya da şal olması lazımdır. Ölen kişinin ailesinin acısını paylaşmak için gelen erkekler cenaze evine girerken yüksek sesle “vay, vay“ diyerek, kadınlar ise ağıt yakarak üzüntülerini belirtmektedirler. Cenaze törenlerinin en önemli kısmı ağıttır, ölünün eşi, kız kardeşleri ve kızları cenaze merasiminin başından sonuna kadar ve bütün anma merasimlerinde hep ağıt yakarlar ve Karakalpak Türkleri ağıda çoklav demektedirler:

Barsa kelmes kaladan,

Gitse gelmez şehirden,

Jan ağama hat keldi,

Can ağama mektup geldi,

Hemirler bolğan biylerden,

Emirler olmuş beylerden

Saylanıp ağaç at keldi.

Hazırlanıp ağaç at (tabut) keldi. (Dönmez

Fedakar, 2012).

Karakalpak Türkleri de cesedi gömmeden önce evde yıkarlar ve kefen giydirebilirler. Cesedi mezara götürdükten sonra önceden hazırlanmış mezarın yanına tabut koyulur ve mezarlığa gelen herkese pişi dağıtılır. Pişiyi ağzına atmadan önce herkes “Tiyebersin” (Tanrı'nın yanına varmak nasip etsin) demektedirler. Sonra imam boş mezara iner ve cesedin başını güneye doğru yani kible tarafa yönelterek ölüyü yerleştirir. Mezarın üzerine toprak atma tamamlandıktan sonra mezarın üzerine cesedi

getirdikleri tabutu bırakırlar ve bu tabut atı sembolize etmektedir. Ölünün yakınları kırk gün boyunca her gün mezarlığı ziyaret ederler. Anma törenleri ölümden sonra kırkıncı, yüzüncü günü yapılır ve tam bir yıl sonra yıllığını yaparlar. Ölünün giysi ve eşyaları akraba ve tanıdıklarına hatıra olarak dağıtılır. Karakalpak Türkleri'nde mezarlığın yanından geçen herkes bir, iki dakika durur ve dua ettikten sonra "Tiyebersin" (Tanrı'nın yanına varmak nasip etsin) diyerek yoluna devam eder.

2.11. Kumuk Türkleri

Günümüzde Kumuk Türkleri'nin büyük çoğunluğu Kuzey Doğu Kafkasya ile Hazar denizinin batı kıyısı boyunca, Azerbaycan sınırlarından kuzeye doğru uzayan sahada Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. 2010 nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu'nda 503 000 Kumuk Türkü bulunmakta ve onların 432 000'i Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Kumukların bir kısmı, Çarlık Rusyasının Kuzey Kafkasya'yı istilâsı yıllarında ve bilhassa Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Osmanlı Devletine sığınmışlardır. Onlar günümüzde belli başlı olarak Tokat'ın Üçgözen ve Kuşoturağı, Sivas'ın Yavru köyünde yaşamaktadırlar (Pekacar, 1997).

Şamanizm, Hıristiyanlık ve Yahudilik'ten sonra Altın Orda Hanlığı zamanında Müslümanlığı benimseyen Kumukların bugün çoğunluğunun mezhebi Hanefilik'tir (Kurtuluş, 2002). Kumuk Türkleri'nin defin merasimleri hemen hemen İslam dinindeki defnetmeyle ilgili kurallara göre yapılmaktadır. Ancak, bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Kumuk Türkleri'nin cenaze törenlerinde de şamanizmin izlerine rastlanmaktadır. İslamiyet'e göre ölünün ardından ağlamak, yas tutmak doğru değildir; çünkü ardından ağlanan ölü kabirde rahat edemez, kabir azabı görür. Ama Kumuk Türkleri'nde ölen kişi için ağıt yakmak cenaze töreninin en önemli kısmıdır. Ölüm haberi insanlara ölü evinden çıkan ağıtla başlar, ağıdı duyan komşular haberi başkalarına iletir ve haberi duyan herkes ölü evine gelmeye başlarlar. Evin bir odası kadınların ağıt yakması için seçilir ve 5 – 7 gün boyunca bu odada kadınlar ağıt yakmaktadırlar. Ölümün birinci gecesi kadınlar arasında yer ayarlanır, kimin nerede oturacağı belirlenir. Ölünün baba tarafından olan kadınlar daha onurlu yerlerde otururlar. "Orta bagana" dedikleri odanın ortasında baba tarafından da anne tarafından

da bir yaşlı kadın yerleşir. Kapının karşısındaki duvarda (törde) da baba tarafından kadınlar oturur ve onlardan sonra kapıya kadar anne tarafından kadınlar yerleşir.

Aşağıdaki örnek, bir kızın annesi için söylediği ağıttan bir parçadır:

Yav yürekge ot tüşse,	"Yüreğe ateş düşse,
Yalını çıkmay eken tışına.	Alevi çıkmazmış dışına.
Yarılıp ölüp bolmayman	Çatlayıp ölemiyorum
Allahımni süyüp etgen işine.	Allah'ımın dileyip yaptığı işine
Tuvgan gündən yaratganım sağa şulay yazğandır;	Doğduğun gün Yaradanım sana böyle yazmış;
Yaratganım yazğan yazıvıanı kim buzgan?	Yaradanımın yazdığı yazıyı kim bozmuş?
Yaratganım etgen işden kim ozgan?	Yaradanımın yaptığı işten kim kurtulmuş?
Yaraşıvlu boyuñ seni yalladı,	Güzel boyun senin yandı
Yallamağan sağa bir de gişi qalmadı.	Sana yanmayan kimse kalmadı
Sen esime tüşgende,	Sen aklıma düşünce
Seni görme süygende,	Seni görmek istediğimde
Araqlaşa minip, qararman,	Araklara (ekin, saman yığını) çıkıp bakarım,
Araqlardan, minip, seni görmesem,	Araklardan çıkıp seni görmezsem
Oytanlaşa tüşüp, avnarman!	Çukurlara girip, yuvarlanırım!
Batgıçı yoq o yerleni, minip seni görmege,	Merdiveni yok o yerlerin, çıkıp seni görmeğe,
Açgıçı yoq o yerleni, açıp seni görmege.	Anahtarı yok o yerlerin, açıp seni görmeğe.
Aççılağa bitgen otdan	
Arığan atlağa aş bolamı?	Acı yerlerde biten ottan
Yamuçular yapgan bulan qoyçulağa qoş bolamı?	Yorulan ata yem olur mu?

Ananı qızı bolup etmegen yasdan sağa yas bolamı?

Ana degen Kabadır,
Analanı bizdey qızlar qıdırıp, qaydan tabadır?!

Kepenekler örtmekle çobanlara çardak olur mu?

Anasının kızı olup tutmadığı yastan sana yas olur mu?

Ana demek, Kâbe demek,

Anaları bizim gibi kızlar arasa nerden bulur?!"

Ölünün erkek yakınları ise sırtını duvara çevirerek avluda bulunurlar. İsteyen oturabilir ama birileri geldiği zaman mutlaka ayağa kalkmalı. Ziyaretçilerin girdiği kapıda ölünün en yakın erkek akrabaları durur ve gelenleri ağlayarak, göz yaşı ile karşılamalıdır.

Kumuk Türkleri'nin cenaze merasimlerinde en çok ilgi çeken gelenek "şahalay" dır. Şahalay sözünün Türkçe ses, velvele, çahnaşma manasını bildiren "çah", "çahala" sözünden ortaya çıktığı tahmin edilir. Şahalay ağıt söyleyerek ölünün etrafında (bazen definden sonra da) dans etme geleneğidir. Şahalay, genel olarak ölünün öz eceli ile değil başkası tarafından öldürülen kişiye, genç yaşta ölen ya da evladı olmayan veya trajik ölüm ile ölen yaşlılara da yapılır.

Bu geleneğe erkekler de kadınlar da katılmaktadır, ama şahalayı yöneten kişi ağıt yakmakta tecrübeli olan yaşlı bir kadındır. Şahalay sırasında o kadın başına torba giyerek yas edip ağıt söyler, başka kadınlar "vöv-vöv!" diyerek, erkekler ise "ay!" diye bağırıp dövünerek bahçede dairevî şekilde dönerler. Eskiden ölen kişinin öbür dünyada da atına bineceğine inandıkları için şahalay sırasında onun atını da döndürmüşlerdir. Kumuk Türkleri'nde cenaze törenlerinde ağıt yakmak çok önemli olmasına rağmen, ölen kişinin annesi ve babası ağıt yakmaz, sesli ağlamaz. Eğer cenazeyi evden çıkarırken ölünün anesi ya da babası ses çıkararak ağlarsa ya da üzüntüden bayılırsa, cenaze töreninden sonra herkes onların arkasından konuşur, dedikodusunu yaparlar.

Azrail meleği insanın canını alırken onun boğazını kestiğine ve o kişinin kanı duvarlara sıçradığına inandıkları için ölümün birinci gecesini ölümün gerçekleştiği

odaya badana yapılır. Eğer o sırada odada su ya da herhangi bir sıvı bulunduyorsa, onun üzerine de kan sıçradığına inanırlar ve o sıvı içilmez dökülür.

Merhumun ruhu kırk gün boyunca her gün evine gelip ona nasıl saygı duyduklarına bakmaktadır, bu yüzden merhumun odasında kırk gün boyunca mum yakılır. Eğer merhum Çarşamba günü ya da Çarşamba gecesi (*arba gün ya da arba geçe*) öldüyse 40 gün boyunca ona aç ruhlar “*arba*” gelir ve merhumu onlardan korumak için 40 tane pişi hazırlanır.

2.12. Özbek Türkleri

Özbek Türkleri Orta Asya’daki Özbekistan Cumhuriyeti’nin genelini oluşturan halktır. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti’nin nüfusu 23 milyon olarak, Orta Asyadaki en kalabalık ülke sayılmaktadır. Özbek Türkleri sadece Özbekistan topraklarında değil, Tacikistan’da 1,2 milyon, Kırgızistan’da 800 bin kişi, Kazakistan’da 511 bin kişi, Türkmenistan’da 500 binden fazla, Afganistan’da 2,5 milyondan fazla, Rusya’da 300 bin kişi ve bundan başka Çin, Türkiye, Almanya ve A.B.D.’de de yaşamaktadırlar (Özbekistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi). Özbeklerin kullandığı dil Özbek Türkçesidir, din olarak İslam dininin sünni mezhebindedirler.

Özbek Türklerinde aile üyelerinin birinin vefat etmesinin ilk belirtisi ağıttır. Ağıt yakınıni kaybeden insanların yaşadıkları üzüntü ve kaygı içermektedir. Cenaze törenine katılanlara ağıt aracılığıyla vefat eden kişinin iyiliklerinden bahsedilmektedir. Eski inançlara göre, ölen kişiler hayatta kalanlara kötülük yapabilmektedirler, bu yüzden cenaze törenlerine özellikle *guyanda* dedikleri ağıtçılar çağırılırdı, *aytuvçi – guyanda’lar* kendi işini o kadar iyi yapmaktadırlar ki, cenazeye katılan herkes onların etkisiyle yaş dökerler. Ölünün yakınları olan bayanlar matem giysilerini giyerler. Bu giysi renkli ve süslü değil, uzun kollu, bütün bedeni kapatacak şekildedir. Bu giysi rahmetlilerin dünyasını temsilen beyaz renkte, ya da birisinin öldüğü gün kara günü temsilen siyah renkte olabilir. Ayrıca, ölünün bedeni kara yere gider ve ruhu beyaz göğe gider anlamında, siyah ve beyaz rengin karışması da olabilir. Nihayet, ruhun mavi gök yüzüne çıkması anlamında yakınlarının giydiği giysi mavi renginde olabilir. Cenaze törenine katılan bayanların başı yukarıda bahsedilen renkteki örtülerle örtülüdür. Rahmetlinin erkek yakınları ise başına milli özbek şapkası olan *doppi*,

üzerine milli giysisi olan *çapon* giyerler. Cenazeye gelenleri erkekler kapı önünde yüksek sesli ağlayarak karşılarlar. Şeriatla yüksek sesle ağlamak yasaklanıyorsa da, Özbek Türklerinde ölenin arkasından ağlamak ölen kişiye gösterdikleri saygı ve sevgiyi göstermektedir.

Ölüm haberi iletilirken direk “*öldü*” denilmez, bu fiilin yerine “*vafot kildi, omonatini topşirdi, con berdi, acrab koldik*” sözleri kullanılır. Cenaze töreninde yapılan üç en önemli işlem vardır. Onlar: *ölüyü yıkama, kefenleme* ve *cenaze namazı*. Ölüyü yıkamaya aldıklarında katılımcılar ağlamayı keserler. Ölüyü yıkama işini herkes yapamaz. Özbek Türklerinde babadan oğula geçen ya da ölü yıkama törenlerine katıla katıla öğrenilen *murdaşuy, gassol* veya *pokşuy* denilen meslek vardır. Bu meslek üyeleri cesedi iyice yıkarlar, çünkü, inanca göre rahmetli Allah’ın karşısına tertemiz gitmeli. Yıkama işine başlamadan önce yıkayıcılar abdest alır, su ısıtılır ve cesedi özellikle hazırlanmış tahta üzerine ayakları kibleye gelecek şekilde yatırılarak yıkarlar. Yıkama tamamlandıktan sonra cesedin kolları bedenine, ayakları birbirine yapıştırılır sonra kefenleme işlemi gerçekleşir. Cesedin gözü ve ağzı kapatılır, başı ile çenesi bağlanır. Mezara giderken rahmetlinin gözü ve ağzı açılmamalı, kol ve ayakları dağılmamalı, aksi takdirde, ölen kimse aile üyelerinden birisini de öbür dünyaya götürebileceğine inanılmaktadır. Ölüyü evden çıkarmaya iki saat kala cesed tabuta koyulur. Sonra imamın eşliğinde cenaze namazı kılınır. Evden mezarlığa kadar tabut elden ele geçerek götürülür, böylece herkes rahmetliye olan saygısını göstermektedirler, çünkü rahmetlinin tabutunu taşımayı kendilerine bir borç olarak bilirler. Cesedin yere gömüldüğü gün kadınlar mezarlığa gitmezler, ancak ertesi gün sabah erkenden ziyarete gelmektedirler.

Ceset mezarlığa getirilip, daha önceden gurkov tarafından hazırlanmış mezara koyulurken, imam merasime katılanlara “Rahmetli nasıl biriydi” diye sorar, katılımcılar da “iyi biriydi” diye cevap verirler, sonra herkes avucuna toprak alarak mezara serperler, bu herkes için bir sevap işidir. İmam Kurân’dan ayetler okur, herkes oturur ve dua okurlar. Gömme işi tamamlandıktan sonra herkese *belboğ* (erkeklerin kemer yerine beline sardıkları kumaş) ve *dastrumol* (mendil) dağıtılır. Evde kalan kadınlara ise üç tane büyük ekmek (çift sayılar – bayram belirtisi, tek sayılar – matem belirtisidir) getirilir ve kadınlar tek parça ısırarak yemektirler. *Belboğ, dastrumol* ve *ekmek* dağıtılması eskiden cenaze törenlerine daha çok insanın katılmasını sağlamak için uygulanan alışkanlıktır, şimdi ise bir gelenek haline gelmiştir. Mezarlıktan cenaze

evine geldikleri yol ile değil, başka yoldan dönerler. Onların inancına göre, ölen kimse evine geri dönerek aile üyelerinden birisini kendisiyle almamak için eve gidilecek yolu unutmalı.

Matem merasimi rahmetlinin komşu ve akrabaları için üç gün boyunca devam eder. Bu günlerde evin kapısı tamamen açık olur, bu kapıdan içeri giren herkes rahmetlinin ruhu için dua edip çıkar. Ölen kişinin odasının ışıkları da üç gün boyunca açılmaz, ruh o odadan daha gitmemiştir. Rahmetlinin hayattayken kullandığı eşya ve giysileri akrabalara dağıtılır.

Rahmetlinin hatırasına düzenlenen merasimler şu şekildedir: *yeti* (ölümden yedi gün geçtikten sonra), *yigirma* (ölümden yirmi gün geçtikten sonra) *kirk* (kırk gün sonra) ve tam bir sene dolmuş olduğunda *yil* merasimi düzenlenmektedir. Bu merasimlerde evde sofralar hazırlanır, hayvanlar kesilir, dışarıdan gelen herkes dua eder ve sofraya davet edilir. Bu tür merasimlerde cenaze günü olduğu kadar bağırma, çağırma olmaz, gelen insanlar ölünün yakınlarına “*Bandalik*” (Hepimiz Allah’ın kuluyuz), “*Soginmañ*” (özlemeyin), “*istamañ*” (istemeyin) diyerek acılarını paylaşmaktadırlar.

Rahmetlinin yakınları bir sene içerisinde mezara tuğla, mermer ya da granitten yapılmış *sogona* (mezar taşı) yerleştiriyorlar. *Sogona*’nın üzerinde ölen kişinin adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihi yazılmaktadır. Ayrıca, hayatta kalanlara bırakmak istediği nasihat ya da dilekleri de yazılabilir.

2.13. Uygur Türkleri

Uygur Türkleri – günümüzde büyük bir kısmı Çin Halk Cumhuriyeti’ne bağlı olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde yaşayan en eski Türk halklarından biridir. Çin Halk Cumhuriyeti’nde şu an 11 milyondan fazla Uygur Türkü ikamet etmektedir. Sayı olarak Çin’den sonra en çok Uygur Türkünün bulunduğu ülke Kazakistan’dır, sayısı 243 000’i geçmektedir. Kırgızistan’da 50 000, Türkiye’de 40 000, Özbekistan’da 20 000, Pakistan’da 10 000, Rusya Federasyonu’nda 4000, Afganistan’da 3000 Uygur Türkü yaşamaktadır. Bundan başka dünyanın birçok ülkesinde Uygur Türkleri azınlık olarak ikamet etmektedirler (Çin Ulusal İstatistik Bürosu). Çin’de yaşayan Uygur Türklerinin günlük hayatta, aile ortamında kullandıkları dil Yeni Uygur Türkçesi,

eğitim ve başka devlet hizmetleri için kullandıkları dil ince dir. Buna rağmen, Çin'deki Uygur Türkleri'nin kullandıkları kendi alfabesi vardır ve bu alfabe Yeni Uygur Türkçesinin zelliklerine uydurulmuş Arap alfabesidir. 20.yy.da Sovyetler Birliği'nin yönetimi altında yaşamış olan cumhuriyetlerde bulunan Uygur Türkleri günümüzde çoğunlukla Rusça konuşurlar ve kullanırlar. Din olarak mslmandırlar.

Uygur Türkleri Türk halklarının içinde en çok din değiştirmiştir. Bu yüzden onların örf ve adetlerinde önceden ve şimdi inandıkları dinlerin özellikleri yansımaktadır. Birçok rf adet diğer Türk halklarının kullandıkları örf, adetlerle aynı olmakla beraber, bazıları çok farklı da olabilmektedir. Uygur Türkleri bazı boylardan farklı olarak mahalle olarak yaşarlar ve her mahallenin başında “*cigit beşi*” olarak bilinen bir alim insan bulunmaktadır. Bu insan mahallede yaşayan insanlar tarafından seçilir ve mahallede gerçekleşen iyi ve kötü merasimleri düzenlemekte ve kontrol etmektedir. Evde lm olduğu zaman hemen mahallede yaşayan herkese ve ölünün yakınlarına ölüm haberi iletilir. Uygur Türkleri'nde insan öldükten sonra ruhun bedenden ayrılarak göğe çıktığına inanılır. (Tuğluk, 2011). Hemen ölünün çenesi beyaz bir kumaşla bağlanır ve gözleri açık kaldıysa kapatılır, gözlerin açık kalmasının bir uğursuzluğa neden olabileceğine inanılır. Evde bulunan yakınları hemen yüksek sesle ağlamaya başlar ve böylece etraftaki herkes ölümden haberdar olur. Genel olarak Uygurlar ly bir gün geçtikten sonra gömerler. Cenaze törenlerinde bayanların başında hep beyaz örtü olur ve bu örtüyü matem tuttuğu sürece, bazen 7 gün bazen de 1 ay boyunca takarlar. Cenaze törenlerinde bayanlar içeride bulunur ve ağıt yakarlar, erkekler ise dışarıda, cenazeye gelenleri karşılar ve uğurlarlar.

“Suğa eliş” – büyük yaşta olan 4 kişi tarafından ölünün gömülmeden önce yıkanması. Cesedi yıkayanlara rahmetlinin yakınlarının adadığı hediye verilir. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra kefenleme işlemi gerçekleşir ve Uygur Türkleri'nde erkekler üç kat, kadınlar beş kat kefenlenmektedirler. Sonra da ağaçtan yapılmış tabuta koyulur ve yakınları vedalaştıktan sonra tabut cenaze namazı için camiye götürülür. Cenaze namazından önce ölünün yakınları tarafından cenazeye katılanlara ıskat verilir, rahmetlinin hayattayken ödeyemediği borcu olup olmadığı sorulur. Bu işlemler yerine getirildikten sonra cenaze namazı kılınır ve namaz kıldırana namaz hakkı verilir. Cenaze namazından sonra, tabut mezarlığa götürülür

Tabut mezarlığa götürüldükten sonra, cenaze önceden kazılmış mezara defnedilir. Buna “*depne kılış*” denir. Mezar, dış ve iç mezar olmak üzere iki bölümden olur. Dış mezar aşağı yukarı iki metre uzunlukta, bir metre genişlikte, iki metre derinlikte kare şeklinde kazılır. İç mezar ise dış mezarın yan tarafından cenaze sığacak genişlik ve uzunlukta tünel şeklinde kazılır. Cenaze iç mezar kısmına konulur. Cenazenin yüzü kibleye, ayakları doğuya doğru konulur. Toprağı kumlu olan yerlerde mezar gerekli derinlik, genişlik ve uzunlukta kazıldıktan sonra tuğlayla üzeri kemer şeklinde örülüp içine cenaze konulur. Sonra imam Kur’an okur. Cenazede birileri katılanların avucundaki toprakları eteğine toplar ve bu toprak mezara bırakılır ve ceset tamamen gömülür. Bazı yerlerde mezara bir tahta yerleştirilip üzerine nezir (ölu aşı) de kesilen koçun boynuzu veya at kafası asılır. Bazen çeşitli renklerde çaput da asılır. Beyaz çaput yaşlılıktan vefat edenlerin, kırmızı çaput doğum sırasında ölen kadınların, mavi çaput delikanlılık çağında vefat edenlerin, sarı çaput kızlık çağında vefat eden gençlerin mezarına bağlanır. Mezarlığa gidenlere ıskat dağıtılır. İskat, ekmek veya paradan ibarettir. Böylece defin töreni tamamlanıp cemaat evlerine döner. Cenaze defin edildikten sonra, geceleri üç gün süreyle mezar başında Kur’ân okunup dua edilir (Rahman, 1987).

Uygurlarda cenaze defin edildikten sonra “*üç nezire*” (üçüncü gün yemeğine) kadar her gün sabah mezara gidilerek Kur’an okunur. Bazı bölgelerde mezar başında Kur’an okuma kırk gün süreyle devam eder. Buna “*Kur’an tilavet kılış*” denir. Bu öleni yalnız bırakmama ve ona cennet dileme amacıyla yapılır.

Cenaze çıkan ailede üç gün boyunca yemek yapılmaz. Akrabalar, eş dostlar, konu komşular bir hafta, hatta bir aya kadar yemek yapıp getirirler. Musibet dolayısıyla getirilen bu tür yemeklere “*ıssıklık*” denir.

“*Üç nezir*” cenaze defnedildikten üç gün sonra verilen yemektir. Yemekte pişi, pide ve sulu yemek verilir. Bu yemeğe genellikle cenazeyi yıkayan kişiler ve hocalar çağırılır. Kur’an okunur, dualar edilir. Yaşlı aile yıkayıcıların bu hizmetlerinden dolayı onları çağırıp iyice ağırılarak memnun etmeye çalışır. Ölenin giysileri yıkayıcılara verilir. Bazen giysi yerine kumaş veya para verirler. Verilen şeyler “*baş yıkayıcı*”, “*ayak yıkayıcı*”, “*su dökücü*”lere göre değişir.

“*Yette nezir*” vefatın yedinci gününde verilen yemektir. “*üç nezir*”e göre daha büyük, kapsamı daha geniş olur. Aileler ekonomik durumlarına göre koyun veya dana

keserler. Yemeğe kadın erkek herkes davet edilir. Yemeğe gelenler beş adet ekmeği beraberinde getirirler. Bazen ekmekle birlikte bir elbiselik kumaş veya bir paket çay, bir iki paket şeker getirirler. Misafirler ayrılırken ev sahipleri de her misafire ikişer adet ekmek verir. Yemekten sonra erkeklerin yas işareti olarak bağladıkları beyaz kuşak ile kadınların beyaz başörtüsü çıkarılır.

“*Kırkı nezir*” vefatın kırkıncı gününde verilen yemektir. Bu nezir “*yette nezir*” gibi yapılır. “*Kırkı nezir*”den sonra “*karılık sunduruş*” (yastan çıkma) yapılır. Ölenin yakınları birbirlerine kumaş hediye ederler. Bununla ölenin yakınları yas tutma sürecini tamamlamış olur. Erkekler tıraş olurlar, kadınlar saçlarını taramaya başlarlar.

“*Yıl neziri*” vefatın bir yıllığı dolayısıyla verilen yemektir. “*Yette neziri*” ve “*kırkı neziri*” gibi yapılır. Yemeğe herkes davetlidir. Yemeğe gelemeyen yetim ve fukaralara yemek gönderilir. Bunların dışında bazı bölgelerde “*beş nezir* (sipare)”, “*yüz künlük nezir*”, “*yigirme künlük nezir*” diye adlandırılan nezirler de vardır.

Ölen için yas tutmaya Uygur Türkleri "karılık tutuş" derler. Ölen için yas tutma süresi ölenin statüsüne göre değişir. Aile reisi ölürse, kırk gün yas tutulur. Bazıları bir yıl yas tutarak eğlence ve düğün derneklere katılmazlar. Sıradan aile fertleri öldüğünde, üç veya yedi gün yas tutulur. Yas işareti olarak erkekler beyaz kuşak bağlarlar. Kadınlar ise beyaz kuşak bağlamakla kalmayıp başına beyaz başörtüsü örterler, mümkün olduğu kadar beyaz renkte etek giyerler. Bu yas ölenin “*yette nezir*” (yedinci gün yemeği) verilene dek devam eder. Ölenin “*kırkı nezir*” (kırkıncı gün yemeğine) kadar erkekler saç, sakal ve bıyıklarını kesmezler. Kadınlar saçlarını yıkamaz ve taramazlar. Gülp eğlenmekten sakınırlar. Düğün derneğe gitmezler. Bazıları ölenin yıl devriyesine kadar eğlence, düğün derneğe katılmaz, akrabalar arasında yapılması planlanan düğünler ertelenir, zorunlu durumlarda cenaze sahiplerinin rızası alınarak yapılır. Kocasını ölen kadın veya karısını ölen koca ölenin hürmeti için onun sene-i devriyesinden önce evlenmez. Ölenin “*kırkı nezir*” (kırkıncı gün yemeğinden) sonra, yas tutanlar kendi aralarında birbirlerine bir elbiselik kumaş vererek veya eş, dost, konu komşuların tesellisiyle yasa son verirler. Buna “*karılık sunduruş*” ya da “*karısını uştuş*” denir.

Ölen için verilen yemekler tamamlandığında, aile fertleri mezarı ziyaret ederler. Mezar topraklarını yükseltip uçan kuşlar için yem bırakırlar. Mezarın baş tarafında mezar taşı dikilip ölenin kısa özgeçmişi yazılır. Bazıları mezarı demir veya

tahtadan çitlerle çevrelerler. Bazıları mezarın etrafına fidan dikip çiçek ekerler. Ramazan ve Kurban bayramlarında mezar ziyareti yapmak da bir adettir.

Uygur Türklerinde cenaze mümkün olduğu kadar yol kenarlarına defnedilir. Bununla yoldan gelip geçenlerin ölenin ruhuna Fatiha okuyup dua etmeleri ümit edilir. Çünkü Uygur Türkleri mezarlıklardan geçerken atlı ise attan inerek ölmüşlerin ruhlarına dua ettikten sonra yoluna devam eder.

2.14. Tuva Türkleri

Tuva Türkleri – Rusya Federsayonu’na bağlı olan Tuva özerk Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk kökenli halktır. Yukarı Yenisey bölgesinde bulunan Tuva Cumhuriyeti’nin nüfusu 311 000 ve onların 243 586’sı yani % 70’i Tuva Türkleri’dir (2002 Ulusal Nüfus Sayımı sonuçlarına göre). Günümüzde Tuva Türkleri’ni iki etnik kökene ayırmaktadırlar Tuvalılar (%95) ve Tojulu Tuvalar (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Tuvalara göre evren üçe bölünüyordu, yukarı evren yani cennet : *üstüü oran, divacaañ, üstüü örtemçey* veya *çırık örtemçe*;

Orta evren yani yeryüzü: *Ortaa oran, Ortaa örtemçey, Bo örtemçey* veya *Sarıg örtemçey*;

Alt, yeraltı yani cehennem: *Aldu oran, Karangi örtemçey oran* veya *çer adaa*;

Yukarı evren ile yeraltı Ebedi evren (Möñge örtemçey) olarak bilinmektedir ve ölenler orada yaşamaya devam etmektedirler.

Yukarı evrenin Tanrı *Deer, Tengri* veya *Deñger* — gökyüzü olarak adlandırılır. Bazen de en önemli Tanrı *Kuday, Kurbustu, Kurbustu haan, Hayırankan* veya *Oran-delegey* olarak adlandırılır. Orta evrenin sahibi ise *Çer-Sug* — yer-su’dur. Yeraltı evreninin sahibi ise *Erlık* olarak bilinir. Yukarı evrende yüce ataların, bahadır ve kahramanların yaşadığına, yeraltında ise zayıf insanların yaşadığına inanılır.

Tuva Türkleri’nde fiziksel ölüm insanın bir durumdan ikinci bir duruma geçişi olarak algılanır. *Hey ku’ş* veya *aza kucu* olarak bilinen kuşun çığlık atması ölüm haberi olarak bilinir (Kenin-Lopsan, 2002).

Özellikle hayvanların her zamankiden değişik hareket etmeleri, herhangi bir kötülüğün gerçekleşeceğine bir ima olarak yorumlanır. Tuva Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölgede günümüze kadar defin merasiminde 3 yöntem kullanılmıştır: Gömme, sergileme ve yakma.

19. ve 20. Yüzyıllarda Budizmin etkisiyle Tuva'da gömme yöntemi yaygınlaştı. Sergileme yöntemi sadece şamanların cesedi için kullanılmaya başladı, ayrıca bu yöntem bütün şamanlar için geçerli değildir, sadece hayattayken en güçlü olan şamanların cesedi sergilenebilirdi. Yakma yöntemi ise budist din adamları için kullanılıyordu. Ama bu yöntem de sadece en ünlü ve güçlü din adamı için kullanılırdı. Böylece, 20. yüzyılda Tuva Türkleri'nde defin merasimi iki dine göre gerçekleşiyordu: şamanizm ve budizm (Kisel, 2009). 20. yüzyılın ikinci yarısı Tuva medeniyeti büyük değişikliklere uğradı. Göçebe hayat koşullarından yerleşik hayata geçmek, Rus kökenli halkların onların içine girmesi, ateistik bakış ve yaşam koşullarının değişmesi.

Defin merasimi için yeni kurallar oluşturuldu: Tahta tabut kullanma, yeri derin kazma, avuçla mezara toprak atma, heykel yerleştirme, defin merasimi sırasında alkollü içki kullanma, erkeklerin rahmetliyle şapkalarını çıkararak vedalaşması ve kadınların mezara gelmesi gibi.

SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede din önemli yer almaya başladı. 1990'dan itibaren budist manastırları ve şaman toplulukları kurulmaya başladı. Her bölgenin kendi gelenek ve göreneklerine göre defin merasimini düzenleme imkanı ortaya çıktı.

Günümüzde cenaze üçüncü günü defnedilmekte, rahmetlinin kendi evinde geceleme adeti yaygınlaştı. Bu nedenle geceleri ölünün yanında yaşlıları bulunur (bazen 3 gece boyunca) ve çeşitli konularda sohbet ederler, satranç vs. oyunlar oynarlar.

Halk arasında ölüyle vedalaşmak için ruhları görebilen şaman ve lamaları çağırma adeti yeniden canlanmaya başladı. Ama Tuva Cumhuriyeti'nin Erzin bölgesinde defin merasimlerinde şamanların katılması iptal oldu ve rahmetliyi lamalar son yolculuğa uğurluyorlar (Kisel, 2009). Daha otuz sene öncesinden durum tamamen bambaşkaydı. Şamanlar defin merasimlerinde lamalarla aynı haklarda

katılıyorlardı. Mongun-Taygin bölgesinde yukarıda anlattığımızın tam tersi olmuştur. Önceden daha önemli olan lamalar artık yerini şamanlara bırakmıştır.

Kızıl şehrinin halkı rahmetli ile vedalaşmak için ya da onun ruhu ile konuşmak için sık sık şaman ya da lamayı çağırırlar. Şaman ve lamalar tarafından yapılan etkinlikler ücretlidir. Mesela, 2004'te defin merasimi için şaman çağırmanın ücreti bin, bin beş yüz ruble, eğer merasim şehrin dışında ise üç bin rubleyi bulurdu.

Tuva Cumhuriyeti'nin hemen hemen her yerinde ölüyü yeni ya da birkaç kere giyilmiş elbisesiyle gömmek adet olmuştur. Mongun-Taygun bölgesinde ölünün giysisinde düğme ve başka süs eşyalarının bulunmaması gerektiği inancı vardır. Ama bazı güney ilçelerinde insanlar defin merasiminde budizm kurallarına uymaya devam ediyorlar ve ona göre de ölüyü sadece *savan* dedikleri beyaz beze sararak gömüyorlar. *Savan*'ın beyaz ya da çiçek resimleriyle süslenmişini tercih ederler. Hatta, kuzey-doğu bölgesinde cinse göre *savan* seçme adeti vardır: Erkekler için mavi, kadınlar için ise beyaz ya da açık pembe rengi kullanırlar.

Taziye için gelmiş misafirler rahmetlinin yakınlarına sigara vererek (çocuklar hariç) teselli verirler. Buna cevap olarak misafirler de ev sahibinden sigara alırlar. Cenazeyi evden çıkarmadan önce vedalaşma gerçekleşir. Orada bulunanların hepsi susar, sadece en yakın akrabası konuşur ve rahmetlinin ne kadar iyi birisi olduğunu, onun son günleri ve ölümüyle ilgili anlatır. Ama intihar veya doktorların hatasıyla gerçekleşen ölüm gizli tutulur. En çok dayanamadı (*şıdaşpayn bargan*) sözüyle bitirirler konuşmayı (Monguş, 2001).

Şimdiye kadar hala bazı bölgelerde hayatta kalan rahmetlinin yakınlarını ölümlerinin etkisinde koruma geleneği korunmaktadır. Buna, ölen kişinin ismini gizli tutma ve onun eşyalarını başkalarına dağıtma geleneği örnektir. Bunların beraber ölümlerinin ruhlarını ve ölmüş olan kişinin ruhunu besleme adeti de devam ettirilmekte. Ruhları besleme mezara giden yola ve mezara süt ya da tuzlu sütlü çayı serpmek ile gerçekleşir. Genellikle ruhları besleme *tos-karak* (dokuz göz) dedikleri kaşıkla gerçekleştirirler.

Tuva Cumhuriyeti'nin birçok yerinde mezarı hazırlama işiyle rahmetlinin arkadaşları ya da tanıdıkları (akrabaları değil) uğraşırlar. Kurala göre, aynı kişiler cenazeyi evden çıkarır, mezara koyar ve gömerler. Ama Kızıl şehirde diğer illerden farklı olarak ücretli mezar kazma grupları vardır. Ayrıca, bu şehirde bütün defin

merasiminin organizasyonunu yapan acentalar da vardır. Şehrin zenginleri pahalı ağaçlardan yapılmış, süslü tabutları tercih ederler, normal halk ise ölüyü ağaçtan yapılmış tabutlara yerleştirirler.

Tuvalılar defin merasiminde kendi geleneklerini devam ettirmekle beraber, komşu halklardan girmiş bazı adetleri de kullanırlar. Mesela, Ruslar gibi cenaze çıkarılan evin pencere, aynalarını ve televizyonu bezle örtme geleneği. Bu geleneğin Tuvalılar tarafından çok kolay kabul edildiğini söyleyebiliriz, çünkü daha önceden Tuvalılar çadırın kapısını (*ecik, haalga*) ve çadırın yukarısındaki deliği (*haraaça*) beyaz bezle kapatıyorlardı (D'yakonova, V. P. (1975).

Defin merasimlerinde genel olarak alkollü içecek kullanma geleneği önemlidir. Güney ve doğu bölgelerinde mezarın yanında sigara içme geleneği vardır, bu geleneğe *taakpılacıp* derler ve bununla rahmetli son defa akrabalarıyla sigara içmiş olur demektedirler. Defin merasiminde son yapılan etkinlik hiç değişmemiştir. İnsanlar mezardan uzaklaşırken her zaman mezarı üç kere güneşin yönüne göre dönerler. Ama bu gelenek Todcin bölgesinde unutulmuştur.

Defin merasimindeki yemek konusu çok önemlidir. Tuva'nın bazı bölgelerinde eski yemek kültürü korunur: sütlü tuzlu çay, süt, haşlanmış koyun eti, peynir ve tere yağı. Burada yemekten önce ruhlar için kurbanlık olsun diye et parçası yere ya da ateşe atılır. Sut-Hol bölgesinde defin merasimlerinde gelen misafirlerin tabak yerine kullanabilmesi için yuvarlak ekmekler (*bıcırğan dalğan*) dağıtılır.

Ruh ile konuşma ve öbür dünya kapısını kapama merasimi önceki gibi şamanın yardımıyla yapılmaktadır. Bu merasime önceden çocuk ve kadınlar katılmazken, şimdi bu kural unutulmuştur. Her zaman ateş yakılır ve ona çam ağacı, et parçaları veya çeşitli malzemelerle çuvallar atılır. Sonra şaman ruhu çağırır, ruhun gelmesi ateşin yükselmesi ve sıçramasıyla gerçekleşir. Şaman ruha onun öbür dünyayı nasıl yerleştiğini, kendi akrabalarına küsüp küsmediğini, kimi kendisiyle götürmek istediğini, yakınlarına ne demek istediğini sorar ve şaman ruhun yerine kendisi cevap verir. Konuşma bittikten sonra şaman ruhun kaybolduğu tarafa kötülüklerden korunmak için üç defa tükürür. Bundan sonra o yerde iz kalır ve bu iz ölünün öbür dünyaya gittiğinin kanıtıdır.

Son olarak, 20. ve 21. yüzyılda Tuva Türklerinde defin merasiminde ciddi değişiklikler olmuştur. Siyasetin etkisiyle birçok adet ve etkinlikler kaybolmuştur.

Buna rağmen Tuva halkını Rusya Federasyonu'nda yaşayan diğer topluluklardan ayıran kendine özgü adet ve gelenekleri hala yaşatılmaktadır.

2.15. Hakas Türkleri

Hakas Türkleri: Rusya Federasyonu'na bağlı Güney Sibirya'da Hakas-Minusinsk havzasının sol yakasında yaşayan Türk soylu halk. Dini – şamanizm, 19. yüzyılda birçok Hakas Türkü zorla Ortodoksluğu kabul etmişlerdir. 2010'daki nüfus sayımına göre Hakas Türkleri'nin sayısı 72 959'dur (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Hakas Türklerinde ölüm *tin*'in (canın) bedenden ayrılmasıyla gerçekleşmektedir. Butanaev'in yazdığı efsaneye göre ölüm sırasında “*tin*” bedenden ayrılıyor ve kuşa dönüşerek (büyüklerin canı turnaya, çocukların canı kırlangıça, kahramanların canı ise dokuz toygara veya gugukluya, düşmanların canı ağaçkakan kuşuna dönüşerek) günün battığı tarafa, ölümlerin memleketine (*üzüt çir*) uçup gidiyordu.

Hakas Türkleri'ne göre ölümün belirtisi bedenin soğuması idi. Ölümü yaklaşan kişiyi yere keçeden yapılmış halının üzerine yatırıyorlar (hatıg çirge çatırarga – sert yere yatırmak) ve o kişi orada can verir. Onların inancına göre, eğer kişi yumuşak yatakta ölürse, onun hut'u (canı) acı çekerek bedenden ayrılmış. Hakas Türkleri'nde rahmetlinin ayaklarına dokunarak vedalaşma geleneği vardır. Eğer rahmetlinin ayağından tutarsan hiçbir şeyden korkmaya gerek yok, ayaklarından tutarak ona “Beni affet” demek lazım.

Hakas Türkleri'nde ölenin arkasından çığlık atmak, aşırı ağlamak, bağırarak geleneği yoktur. Çünkü, ölenin arkasından ağlamakla ölen kişinin öteki dünyada rahatsız olacağına, ayrıca, bu dünyada kalan kişinin de ölenin arkasından öbür dünyaya gidebileceğine inanırlar. Hakas Türkleri avuç içlerini birbirine vurarak üzüntüsünü ifade eder. Bu geleneğin ikinci maksadı ise, kötü ruhları kovmaktır.

Bugün Hakas Türkleri'nde ölüyü toprağa gömme yöntemi kullanılmaktadır. Ama sergileme yönteminin de önceden kullanıldığını etnografik malzemeler kanıtlamaktadır. Dağlık yerlerde yaşayan Hakaslarda cesedi sergileme geleneği 19. asıra kadar devam etmiştir. Hakaslar ölüyü yere gömmeden önce yıkarlar. Ölüyü

yıkayan kişilerin cinsi ölen kişinin cinsine göre değişmektedir, ölen bayansa, bayanlar yıkarlar, ölen erkek ise erkekler yıkarlar. Ölüye *kiben* adı verilen giysi giydirilmektedir. Ama *kiben* hiçbir zaman yeni giydirilmez, ölen kişi bu giysiyi ölmeden önce hiç değilse bir defa giymiş olması lazım. Ölen kişinin ölümler dünyasına girebilmesi için *kibeni* mutlaka kesilir. Bu giysi kesme töreni *köñde* denilir. Ölenin giysisindeki düğmeler de kesilir ve kut getireceğine inanılarak çocukların giysilerine yapıştırılır.

Hakas Türkleri tabuta *homdı* veya *tahpay* diyorlar. Tabutun hazırlanmasına ölenin yakınları karışmamaktadır. Tabut kavak ve melez ağaçlarından yapılmaktadır. Tabut yaparken ortaya çıkan yongaları toplayıp yakmaktadırlar ve eğer o yongaların üzerine basılırsa, basan kişinin hastalanacağını düşünüyordular.

Ölünün tabutu evin kutsal olarak sayılan yerine koyulur ve yanına masa koyularak o masanın üzeri cenazeye gelenlerin getirdiği yiyecek ve içecekler bulunur. Bu yemekler tabutla beraber mezarlığa götürülür ve parçalara bölünür, ölen kişiye öbür dünyada da yemek lazım olacağına inandıkları için (*astabas azık – ebedi azık*), bu yemekler yakılır.

Cenaze merasimi sırasında ölen kişinin ruhu hayattaki kişilerin *hutunu* (ruhunu) kendisiyle beraber götürebilir. Bunun gerçekleşmemesi için Hakas Türkleri korunmak amaçlı "*huraylaanı*" dedikleri adeti gerçekleştirmektedirler. Bu adet ceset evden çıkarılır çıkarılmaz yapılır, herhangi bir dul kadın (evli kadınların yapması yasaktır) ahşap bir kaseye süt doldurur ve üzerini beyaz bir bezle örttükten sonra "*huray, huray!* (kurtar, kurtar) *geriye bakma, senin uğurun evde kalsın! Çocukların sağlıklı olsun!*" diyerek tabutun etrafını üç kere dolaşır. Sonra rahmetlinin aile üyeleri o kaseyi ağzına değdirirler ya da masa üzerine koyarlar ve o kase masada üç gün boyunca durur, üç gün geçtikten sonra o sütü köpeğe verirler ya da ocağa dökerler (Yılmaz Killi, 2007).

Yaşlı bir dul kadın tabutun sol tarafına ölen kişi için "*çidimnig tamah*" (ebedi yemek) koyar. O yemeği koydukları çuvala "*kiçig hap-çih*" (küçük cüzdan) denir ve bu çuval yeni ve beyaz bir kumaştan dikilir. Çuvalın içinde buğday kepeği, yağ, yağlı et ve yumurta bulunur. Omuz eti koyulduğu için erkeğe sağ omuz eti, kadına ise sol omuz eti koyulur, bu çuvala balık kesinlikle koyulmaz. Merasime katılanlar bahsettiğimiz çuvaldaki malzemeden üç çimdik yerler ve yaşlı dul kadın çuvalın ağzını

batıya doğru bağladıktan sonra düğümün ucunu keserek tabuta koyar. Çuvalı ucunu ölünün ailesine teslim eder. Öbür dünyada küçük harcaması için ölünün cebine bakır parasını koyarlar. Gümüş dirilerin uğruyla bağlı olduğu ve bu uğur dirilere kalması için mezara gümüş koymazlar. Tabutun kapağını kapatmadan önce üç kere açıp kapatırlar ve bu sırada “Bu senin son güneşin, ayın ve güneşin olduğu gökyüzüne son bir kere bak” demektedirler.

Hakas Türkleri ölüleri insanların yaşadıkları yerden uzağa, daha çok dağlı yerlere gömerler. Bu yüzden mezarı ziyaret etmek eylemi için *tagzar pararğa* (dağa varmak) tasvir fiilini kullanırlar. Mezardan ruh çıkabilsin diye mezarı çok derin kazmazlar. Hakaslarda mezar ölünün gömüleceği gün sabahleyin kazılır. Ölen kişinin yakınları mezar kazma işlerine katılamazlar. Mezarı kazmadan önce yaşlı bir erkek mezarın kazılacağı yere şarap serper, oraya beyaz yünü yaydıktan sonra “Ey, yer! Ona bağrından yer ver” diyerek kürekle yünü yere batırır. Mezarı kazın kişiler mezarı kazmaya başladığı zaman yün karışmış toprağı bir kenara ayırırlar ve o toprağı *“kün tobıragı”* güneş toprağı) derler. *“Kün tobıragı”* ile tabutun üzerini kapatırlar. Mezarı kazma işi tamamlandıktan sonra *“Beyaz hediyeni al”* diyerek içine yine beyaz yün sererler. Rahmetli için yeri beyaz yün karşılığına almak Buryat ve Moğol budistlerinde de vardır. Çocuklar ile büyüklerin mezarlığı ayrı ayrı olur. Çocukların mezarlığına *pala suradı* demektedirler. Bu mezarlıkta yedi yaşına kadar vefat eden çocuklar gömülüyor, eğer yedi yaştan geçmiş ise büyüklerin mezarlığına gömülebilmektedir. Mezar kutsal sayıldığı için dokunulmaz. Hatta mezarlığı parmakla göstermek de yasak sayılır, eğer yanlışlıkla gösterildiyse “Parmaklarımdan kan akıyor” demektedirler.

Ölüyle vedalaşma sırasında insanlar kendi bağırını ölünün bağırına basarak vedalaşırlar. Önceden kadınların cenaze törenlerine katılması yasak idi, ölüyü sadece erkekler uğurlardı. Tabutu evden çıkarırken dul kadın bağırını ölünün bağırına basması lazım, bu adete *“paarlap”* denilir. Yetim kalan çocuklar da bağırını anne, babasının bağırına basarlar. Tabutu evden çıkarma sırasında insanlar şapkasının önünü arkasına getirerek giyerler. Mezara giden erkeklerden birisi dul kadına mezardan bir avuç toprak getirir ve kadın o toprağı “bağırımın çok yanmaması için onu toprakla ovalıyorum” diyerek bağırına üç kez döndürür. Ölünün en yakın insanları kırk gün boyunca rahmetlinin acı çekmemesi için karaciğer yemezler.

Sahibinin ölümünden sonra onun atı “*hoylaga*” adını alır. “Hoylaga” kelimesi Moğolcadan alınmış bir sözcük ve Türkiye Türkçesinde “ölü merasiminde kesilen kurbanlık” anlamını verir. Buryatlar cesedi mezarlığa götüren ata “hoylgo” derler. Yakut Türkçesi’nde ise “*hoolduga*” ölüyü mezara gömdükten hemen sonra kesilen kurbanlığa denilir, bu kurbanlık rahmetlinin öbür dünyada binebileceği bir hayvan olması lazım (Bamrs, 2001)

Rahmetlinin atı tıpkı eşi gibi “*tuullangani*” (yas) tutması lazım. Cenaze merasiminde rahmetlinin atını bir ağaca bağlarlar ve üzerine eyerini ters koyarlar. Yele ve kuyruğu yaşlı bir erkek tarafından tıpkı dul kadının saçının örgüsü gibi saat yönünde örülür. Eyerin arka tarafına rahmetlinin yerini tutması için onun mont ya da paltosu asılır. Bu şekilde yedi gün boyunca rahmetlinin atı yas tutar. Cenaze törenine gelen erkeklerin hepsi bu yas tutan atı yedi teri çıkana kadar koşturabilirler. Kadınların yas tutan ata binmesi yasaktır.

Rahmetlinin vefatından kırk gün geçtikten sonra onun *hoylagası* (atı) mezarlığa götürülür ve sahibinin mezarının etrafında saat yönüne göre 3 defa döndürülür. Sonra dört bacağına bağlarlar ve dizginini aşağı çekip “*Kendi hoylaganı kabul et*” diyerek ensesine bıçağı batırırlar. Atın kanını yere akıtırlar, etini ise kemiklerini kırmadan et bölme kurallarına göre keserler. Kemiklerini kırmamalarının nedeni ise, atın öbür dünyada da sahibine hizmet edeceği inancına güvendikleri ve öbür dünyada da atın bütün kemikleri sağ sağlam olmasını istedikleri içindir, Atın derisini ise yırtmadan dikkatle başı, toynakları ve kuyruğu ile beraber yüzerler. Atın alt çenesi başında kalırsa öbür dünyada rahmetli atını yönetemez diyerek alt çenesinin atarlar. Atın yele ve kuyruğunun örgüsü çözülmez, örülmüş şekilde kalır. Bu işlemler bittikten sonra mezarın aşağı tarafına (rahmetlinin ayak tarafı) “*çahi*” adını verdikleri bir direk yerleştirirler ve atın başı batıya bakar bir şekilde derisiyle beraber asarlar. Atın dizgini de aynı direğe asılır. Direğe asılmış atın başı ve derisi gökyüzüne koşmakta olan at gibi görünürdü. Direğe asılmış olan atın derisine Hakas Türkçesi’nde “*sunet*” denilir. Atın etini pişirip yerler ve fazlası akrabalara dağıtılır. En sonunda atın kemiklerini ateşte yakarlar ve atı kesmiş olan kişiye rahmetlinin giysilerini hediye olarak verirler. Hakas Türkleri’nin bulunduğu Üs bölgesinde rahmetlinin atını cenaze merasiminde keserler. Atın etini yerler, derisini, başını ve kemiklerini rahmetliyle

beraber mezara gömerler. Hakas Türkleri'nin bulunduğu bazı bölgelerde ise rahmetlinin atını yakma adeti devam etmektedir. Ölümün 40.günü rahmetlinin atını mezarlığa getirirler, sahibinin mezarının yanına bir direk yerleştirdikten sonra atı ona bağlarlar, ayaklarını da bağladıktan sonra odunları etrafına çevirerek atı canlı yakarlar. Bazı durumlarda ise atı bıçakla öldürdükten sonra yakarlar. Son zamanlarda Hakas Türkleri'nin arasında rahmetlinin atını hiç öldürmeden akrabaların birine vermek de yaygınlaşmaya başlamıştır, çünkü, atın sahibi öldükten sonra kendi ahırında kalması doğru değildir (Butanayev, 1996).

Cenaze götürüldükten sonra evin içi süpürülür, ot tütsüleyerek ev kötü ruhlardan temizlenir. Tabutun koyulduğu yere siyah ve yuvarlak bir taş koyulur, bunun amacı, can almak için gelen şeytan bu taşları almasıdır. Kara taş evde yedi gün kalır ve yedinci günü akşam onu mezara götürürler ve mezara bakıp “*kara taşı al, bu taşla beraber evimizden kara ruh tamamen gitsin*” diyerek atarlar (Menes, 1992).

İnsanlar mezarlıktan dönerken hızlı hızlı adımlar atarak yürürler, hatta gömdükleri kişinin ruhu onları takip ederek geriye bakan kişinin canını alacağına inandıkları için geriye bakmaktan korkarlar. Mezarlıktan döndükten sonra insanlar ellerini yıkarlar, ayaklarını silerler ve cenaze için getirilen yemeklerin koyulduğu masaya geçerek cenaze merasiminin son “*tugendci toy*” gerçekleştirmiş olurlar.

2.16. Çuvaş Türkleri

Günümüzde dünyada 1 500 000 (2010) Çuvaş Türkü yaşamaktadır. 2010 nüfus sayımının sonucuna göre Rusya Federasyonu'nda toplam 1 435 000 Çuvaş Türkü vardır. Çuvaş Türkleri'nin büyük bir kısmı Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Rusya Federasyonu'nun dışında Kazakistan, Ukrayna ve Özbekistan topraklarında da Çuvaş Türkleri yaşamını sürdürmektedirler. Çuvaşistan, Moskova'nın 600 kilometre doğusunda Orta Volga'da “Volga Dizi” Denilen bölgenin sağ tarafına yerleşmiştir. Yüzölçümü 18.300 km²'dir. Başkenti Rusça söylenişi ile Çeboksarı, Çuvaşça söylenişi ile Çupaşkar'dır . Günümüzde nüfusu yaklaşık 1.700.000'dir . Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin eğitim dili Rusça ve Çuvaşçadır (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi).

Çuvaş Türkleri geleneksel Türk inanışlarını yaşatmaları yanında İslâm'ı ilk kez resmî olarak devlet dini kabul eden İdil Türkleri'ndendir. Günümüzde ise onlar artık Hıristiyan Türk toplulukları arasında sayılmaktadırlar. Ancak onlar, Hıristiyanlaşmalarına rağmen geleneksel dini inanışlarını ve törenlerini muhafaza etmektedirler.

Çuvaş Türkleri ölümün Esrel (Azrail) tarafından gerçekleştirildiğine inanırlar. Çuvaşlar ruhun bedenden ayrılırken suya girerse günahlarından arınacağına inanırlar. Bu yüzden ölecek hastanın yanı başına bir kap su koyarlar. Ayrıca ölümü beklenen kimsenin canını kolayca teslim edebilmesi için elbisesinin bütün düğmelerini çözerler. Çuvaşlarda bir hasta ölüme yaklaşmışsa bu his uyanırsa o hasta kapıya doğru yaklaştırılıp yüzü duvara çevrilir. Ölen kişiler yıkandıktan sonra gömülmektedir. Ölünün gözleri, burnu bazen keten parçaları ile örtülmektedir.

Çuvaş Türkleri'nde öbür dünya (Ahiret) inanışı vardır. Çuvaşlara göre ölümden sonraki hayat bu dünyanın devamı gibidir. Erdemli ve faziletli, doğru, dürüst insanlar öbür tarafta ışık ve bolluklar ülkesi olan Şıtmak'a (Cennet), günahkar ve kötüler ise Tamık'a (Cehennem) giderek ateşte yanarlar. Bunlar için burada dert ve acı vardır. Ancak ölenin öbür tarafta refah ve mutluluğuna geride kalanların cömert ihtiyaçlarının karşılaması etkili olmaktadır. Cenaze törenlerinde ceset mezarlığa götürülürken vücudun kötü ruhlardan arınması için çul-çaput yakılır ya da cenazenin ardından kızgın taş atılır. Cenaze mezarlığa kadar bir araba üzerinde götürülmekte, götürülürken üzerine üç kişi oturmaktadır. Bu uygulama dünyada kalanların göç edenlerden daha üstün olduğunu göstermek için yapılmaktadır. Çuvaş Türklerinin inanışlarına göre ölümü takip eden üçüncü, yedinci ve kırkıncı günler ile Yupa töreninde anma törenleri düzenlenir. Üçüncü ve yedinci günler evde yapılırken kırkıncı gün ve Yupa töreni ise mezarlıkta yapılır. Yupa – ölen kişilerin mezarlığına dikilen direklere denilir. Bu direk kırkıncı günü dikildiği için o günkü anma merasimi “Yupa Günü” olarak da adlandırılmaktadır. Çuvaş Türk inanışlarına göre rüyada ölen kişinin görülmesi üzerine anma törenleri yapılmaktadır.

Çuvaşlar ölüm meleği tabirini de İslam dininden etkilenip almışlardır. Ölüm meleği tasavvurunda “Esrel” tabirini Arapça “Azrail” tabiri yerine kullanılmaktadırlar. Çuvaş Türklerinde cenazeye karşı hürmet vardır. Cenaze ile karşılaşınca “Ağır Toprak senin üzerinde hafif olsun” denilir. Ölüyü mezara koymadan önce ölü için toprağın

satın alındığını ifade eden para veya toprak atarlar . Mezara konulan kişinin başı batıdadır. Yönü doğuya doğru konulur. Çuvaşlarda mezar yeri bayram yeri kabul edilmektedir .

2.17. Yakut Türkleri

Yakut Türkleri kendilerine “yakut” denmesini sevmezler ve kendilerine “Saha” demektedirler. Yakut” kelimesi Evenk (Mançu-Tunguz kavmi) dilinden gelmektedir. Evenkiler, Saha Türklerine “Eko” derlerdi, Ruslar, Saha Türklerine ait ilk bilgileri onlardan almışlar ve “e” sesini “ya” sesine çevirip, “ut” son ekini ekleyip, Sa-ha Türklerine Yakut diye ad vermişlerdi (Gömeç, 1993). Bu anlayışa göre, kutun bedenden ayrılması ile ölüm gerçekleşmez ama kişideki kutsallık kalkar, sıradanlaşır. Kut, insan için kesinlikle bir güç ve uzun ömrün vazgeçilmez bir dayanağıdır. Birey onsuz hayatını sürdüremez. Ancak tın bedenden ayrıldığı vakit, beden ölümü hemen gerçekleşmiş olur (İnan, 1995).

27 Aralık 1991’de Saha Türkleri Rusya Federasyonu’na bağlı Saha Cumhuriyeti’ni ilan ettiler ve 2010 nüfus sayımının sonucuna göre Saha Cumhuriyeti’nin nüfus sayısı 962 835 kişidir (Rusya Federasyonu Federal Devlet İstatistik Servisi). Sovyet iktidarının yıkılmasıyla atalarının inandığı inanca inanmayı devam ettiren Sahalar, günümüzde Kut-Sür inancına inanmaktadırlar. Kut (Türkçe can) hayatta kalmanın gücüdür. Kişide üç kut bulunmaktadır: Anne-Kut, Toprak-Kut ve Hava-Kut. Anne-Kut’u yalnız Ak Tanrı verir ve bu kut insanın gen informasyonunu taşır. Toprak Kut kişi bedenini taşır. Hava-Kut kişinin isteklerini ve arzusunu gösterir. Bu üç kutun da insan bedenindeki yeri ayrıdır. Sür (Türkçe enerji) genel olarak hayatı sağlayan güçtür. Sür bu üç kutun durumuna bağlıdır. Sür kısaca insan enerjisidir. (Gömeç, 1993).

Günümüzde Yakut Türkleri diğer Türk toplulukları gibi cenazeyi yere gömerler ama cenaze töreni sırasında ağlamazlar. Bunu ölen kişinin ruhunun öbür dünyaya rahat gidebilmesi içindir. Yakut Türklerinin inancına göre ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca bu dünyada bulunur ve hayatı boyunca gittiği yerleri ziyaret etmektedir. Ancak, kırkıncı günü öbür dünyaya geçmekte, bu yüzden ölümün kırkıncı günü anma merasimi düzenlenmektedir. Saha Türkleri ölümden üç sene geçtikten sonra yakının mezarını ziyaret etmeyi bırakırlar. Bu durumu üç sene içerisinde ölen kişinin kutunun mezarı tamamen terk etmiş olmasıyla açıklamaktadırlar.

3. Deyim ve Birleşik Fiiller

3.1.Ölümün Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller

Çalışmanın bu bölümünde çağdaş Türk Lehçelerinde canın bedenden ayrılmasını ifade etmek için kullanılmakta olan eylem ve deyimler ele alınmaktadır. Bu eylem ve deyimler birçok lehçede ya da sadece birkaç lehçede kullanılmasına göre ilk olarak en çok kullanılanlar şeklinde sıralanmıştır.

“Ölmek” eylemi bazı Çağdaş Türk lehçelerinde ses farklılıkları olmasına rağmen, hemen hemen bütün lehçelerde kullanılmakta olan Eski Türkçe bir sözdür.

ttü. ölmek

azr. ölmek

trkm. ölmek

gagz. ölmee

kazk. ölüv

krgz. ölüü

ttr. ülü

başk. ülev

krçy. ölmek

kklp. öliv

kumk. ölmek

özbk. ulmok

uygr. ölmek

tuva. ölüv

haks. ölerge

çuvs. vél (vil)

yakt. öl

Türk haklarında ezelden beri ölümden sonra “*öbür dünyaya gitmek ve orada yaşamaya devam etmek*” anlayışı vardır ve ölüme başka bir başlangıç olarak gördükleri için birçok Türk halkı “*ölmek*” eyleminin yerine “*öbür dünyaya gitmek*” anlamını taşıyan deyimleri kullanmaktadırlar.

ttü. öbür dünyaya gitmek

azr. bu dünyanı terk etmek

gagz. öbür dünnaa gitmaa

kazk. o düniyege attanuv

krgz. o düynö ketüü

ttr. tege dönyaga kitü

başk. tege donyaga küsev

krçy. argı duniyaga ketmek

kklp. o dünyaga jöneliv

özbk. bu dunyodan ketmok

çuvş. çut tönçeren uyral (aydın dünyadan ayrılmak)

yakt. anaraa doyduga ayannaa (öbür dünyaya yola çıkmak)

İslam dinini kabul etmiş olan bütün Türk halkları ölümün gerçekleşmesine Farsça

“can” sözüne Türkçe “vermek” yardımcı eylemini ekleyerek “can vermek” deyimini kullanmaktadırlar.

ttü. can vermek

azr. can vermek

trkm. can bermek

gagz. can vermee

kazk. jan berüv

krz. can berüü

ttr. can berü

başk. yen birev

kkp. jan beriv

kumk. can bermek

özbk. con bermok

Türk halkları İslamı kabul etmeden önce de insanoğlunu ve dünyayı yaratmış olan bir yüce gücün varlığına inanıyorlardı. Böylece, bu dünyada insanoğlu ruhunu bir ödünç olarak aldığını ve öbür dünyaya giderken herkes ruhunu o yüce güce teslim edeceği anlayışını benimsemişlerdir. Türkiye Türkçesinde Arapça “*teslim*” adına Eski Türkçe “*etmek*” yardımcı fiilinin eklenmesiyle oluşan “*teslim etmek*” birleşik eylemi birçok Türk lehçelerindeki “*tapşırmaq*” eylemini karşılamakta ve birçok Türk lehçelerinde Arapça, Farsça, Eski Türkçe kökenli isimlerle beraber “Tanrı’ya ruhunu teslim etmek” anlamına gelen deyimler kullanılmaktadır.

ttü. ruhunu teslim etmek

azr. can tapşırmaq

trkm. amanadını tapşırmaq (emanetini teslim etmek)

kazk. jan tapsıriv

krz. can taslim boluu

ttr. can teslim kılı

başk. yeneñde hakka tapşıriv (canını Hak’ka teslim etmek)

kkp. jan teslim etiv

tuva. söök salır (bedenini teslim etmek)

yakt. duuhatın Tañarağa bier (ruhunu Tanrı’ya teslim etmek)

Türk halkları için ölüm bazen bir insanın sadece bir çukuru doldurmasıdır. Cesedi gömdükleri çukura günümüzde Türk halkları Farsça kökenli “gur”, Arapça “mezar, kabr” sözlerini kullanmakta ve bu adlara Eski Türkçe yardımcı eylemleri ekleyerek ölümün gerçekleştiğini karşılayan birleşik eylemleri kullanmaktadırlar.

ttü. çukur doldurmak

azr. gora getmek (mezara gitmek)

krz. körgö kirüü (mezara girmek)

ttr. gürge iñü (mezarlığa inmek)

başk. gür eyehe bulıv (mezar sahibi olmak)

krçy. kör tabmak (mezar bulmak)

kumk. kabur aglü bolmak (mezar yaşayanı olmak)

özbk. gurga kirmok (mezara girmek)

çuvs. suhalakane kër (yere girmek)

yakt. horuoba honçoy (mezara konmak)

İnsanoğlu topraktan gelir ve öldükten sonra da tekrar toprak olur anlayışı Türklerde ezelden beri vardır, bu yüzden de ölümün insanoğlunun toprağa dönüşmesi olduğunu ifade etmek için kullandıkları birleşik eylemlerde geçen sözlerin hepsi Eski Türkçe sözlere aittir.

ttü. toprak olmak

azr. torpağa getmek

trkm. gara yere siñmek (kara yere sinmek)

kazk. jer kusuv (yere sarılmak)

krz. cer kuçaktoo (yeri kucaklamak)

başk. yer kuyınına inev (yer kucağına inmek)

kumk. yer karnı bolmak

özbk. yerga kirmok

çuvş. suhalakane kër (yere girmek)

yakt. buorga kiir (yere girmek)

“Ölüm” bir sondur ve kabullenmesi zor olsa da Türkler bu bitişini kabullenmekte ve ölen kimse için Eski Türkçe “bitmek” eylemini kullanmaktadırlar.

ttü. bitmek

azr. tamam olmak

trkm. gutarmak, tükgermek

gagz. bitmee

kklp. pitiv

uygr. tügümek, pütme

haks. tügenerge, toozilarga

çuvş. pét

yakt. büt

Türklerde ölüm insanın bedeninden “tın”, “kut” dedikleri bir enerjinin çıkmasıyla gerçekleşir. İslamı kabul ettikten sonra Türklerde bu “tın” ve “kut” yerine Farsça “can” sözü kullanılmaya başlar ve bu ada Eski Türkçe “çıkmaq” yardımcı eylemi eklenerek ölümü ifade eden bir birleşik eylem ortaya çıkmış ve günümüzde bütün müslüman Türkler tarafından kullanılmaktadır.

ttü. canı çıkmak

azr. canı çıhmak

trkm. canı çıkmak

kazk. janı sıguv

krz. canı çıguu

ttr. can çıgu

başk. yen sıgıv

kumk. can çıkmak

özbk. conı çıkmok

Türklerde kimse kendi kendiliğinden ölmemektedir. Eğer birisi ölmüşse mutlaka o kişinin eceli gelmiştir. Eceli gelmeyen birisi ise başına ne gelirse gelsin ölümden kurtulmaktadır. “*Ecel*” Arapça kökenli bir ad olup Türk lehçelerinde yardımcı eylemin eklenmesiyle eylem olarak kullanılmakta ve insanoğluna ecel Tanrı tarafından gönderilmektedir.

ttü. eceli gelmek

trkm. acalı yetmek

gagz. yecel yetmaa

kazk. ajalı jetüv

krğz. acal cetüü

kklp. ejel küni jetiv

özbk. acali yetmok

uygr. ecili gelmek

“*Yok olmak*” Eski Türkçe isim ve yardımcı fiilden oluşan bu deyim ölen kişinin bu dünyadan kaybolduğunu, artık bu dünyada var olmadığını ifade etmektedir.

ttü. yok olmak

trkm. yogalmak

krğz. cok boluu

krçy. cogalmak

kklp. jok bolıv

tuva. çok bolganı

çuvş. şuhal

yakt. suoh buol

“*Soluk*”, “*tın*”, “*nefes*” kesilince ölüm gerçekleşir ve Türkler ölmek eyleminin yerine bu adlara yardımcı eylem eklenerek oluşan deyim de kullanılmaktadırlar.

ttü. soluğu kesilmek

azr. nefesi gedib gelmemek (nefesi gidip gelmemek)

trkm. demi sogrulmak (nefesi kopmak)

kazk. demi bitüv (nefesi bitmek)

kklp. demi tavısiluv (nefesi tükenmek)

özbk. sunggi nafasini olmok (son nefesini çekmek)

haks. tın pirerge (nefes vermek)

yakt. tına bıhılın (nefesi kesilmek)

Arapça kökenli “*vefat*” adına Eski Türkçe yardımcı fiilleri eklenerek “*ölmek*” yerine kullanılan birleşik eylemlere hemen hemen bütün müslüman Türklerde rastlanmaktadır.

ttü. vefat etmek

azr. vefat etmek

trkm. vepat bolmak

kazk. opat boluv

başk. vafat bulıv

kklp. opat bolıv

özbk. vafot kilmok

uygr. vapat bolmak

Eğer birisi ölünce gözleri açık kalırsa, mutlaka birileri tarafından onun gözleri kapatılır. Yani, kimse gözü açık ölmemeli, gözü açık ölen kişinin bu dünyadan mutsuz ayrıldığına ya da onun ölümünden sonra yakınlarının başına yine bir kötülük gelebileceğine inanırlar. Bu yüzden ölen kimse için “falanca öldü” demenin yerine

“falanca göz yumdu” demek yeterlidir ve bunu duyan herkes bahsı geçen kişinin öldüğünü anlar.

ttü. göz yummak

kazk. köz cumuv

krgz. köz cumuu

kklp. köz jumıv

özbk. kuz yummok

uygr. közlrini yummak

haks. harah çap salarga (göz bebeklerini kapamak).

Daha önce bahsı geçtiği gibi Türklerde İslamdan önce de öbür dünya algısı vardı ve ölen akraba, yakınların öbür dünyada yaşamaya devam ettiklerine inanarak, ölmeyi ölmüş olan atalara kavuşma olarak görmektedirler.

ttü. ölmüşlerine kavuşmak

azr. babalarının yanına getmek (atalarının yanına gitmek)

krgz. arbaktarga koşuluu (ervahlara katılmak)

krçy. nartlaga koşulmak (kafkas mitolojisinde bütün Kafkaslıların ataları olarak kabul edilen efsanevi insanlara katılmak)

özbk. arvohlarga koşılmok (ervahlara katılmak)

çuvş. meserle yala kay (atalarının olduğu yere gitmek)

yakt. iyeğەر-ағаğар бар (atalarının yanına gitmek)

Türkler öbür dünyanın olduğuna ve ölen kişinin bir dünyadan ikinci bir dünyaya göç ettiğine inanırlar. Bu yüzden, tıpkı şimdi insanlar bir yerden başka bir yere taşınırken eşyalarını kendileriyle götürdükleri gibi eskiden Türkler cesedi toprağa verirken onun eşyalarını da onunla beraber gömmektedirler. Mezara eşya koyma geleneği artık sık kullanılmazsa bile “göç etmek” deyimini hala ölmek yerine kullanılır.

ttü. göç etmek

trkm. göç etmek

ttr. bakıy yortka küçü (ebedi eve göç etmek)

başk. tege donyaga küsev (öbür dünyaya göç etmek)

İnsanoğlunu yaratan yüce Tanrı'nın varlığına inanan Türkler, insan ölünce Tanrı'nın karşısına varacağına da inanmışlardır. İslam dinini kabul ettikten sonra da Allah'ın karşısına varılacağını öğrenen Türkler için bu inancı kabul etmek zor olmamıştır.

ttü. Hakk'a kavuşmak

azr. Allah rehmetine getmek

trkm. Hak öyüne barmak

krgz. akka moyun sunuu

ttr. Alla karşına kitü

başk. yeneñde Hakka tapşırıv (canını Hak'ka teslim etmek)

Türlere göre her insanın gözünde bir ışık vardır ve o ışık sönünce ölüm gerçekleşmiş olur. Bu yüzden halk arasında çok neşeli ve enerji dolu insana “*gözünde ışığı var*” deyimini kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde “*sönmek*” eylemi bir insan için kullanıldığı zaman tek başına ya da bazı adlara eklenerek ölümü karşılamaktadır.

ttü. gözleri sönmek

gagz. sonmaa (sönmek)

kazk. ömir samı sönüv (ömür mumu sönmek)

krçy. otu öçülmek (ateşi sönmek)

kklp. öşiv (sönmek)

özbk. umir şomi sonmok (hayat mumu sönmek)

Bu dünyada herkese Tanrı tarafından bir süre verilmektedir ve bu süre dolunca insan ölmektedir. “günü dolmak”, “günü bitmek” deyimleri bu verilen zamanı göstererek ölümün gerçekleştiğini ifade eder.

ttü. günü dolmak

kazk. küni bitüv

krz. küni bütüü

kkp. küni pitiv

kumk. günleri bitmek

özbk. kuni bitmok

Arapça kökenli “*helak*” sözüne Eski Türkçe “*bolmak*” yardımcı eylemi eklenerek ölümü ifade etmekte olan Türk lehçeleri de vardır.

ttü. helak olmak

azr. helak olmak

trkm. helak bolmak

ttr. helak bulu

başk. helek bulıv

özbk. halok bulmok

Türklerde öbür dünya anlayışı Araplarda *ahiret*'tir ve islam dinini kabul eden Türk toplulukları Arapçadan alınmış “*ahiret*” sözüne Eski Türkçe “*gitmek, varmak*” yardımcı fiillerini ekleyerek ölümün gerçekleştiğinden bahsetmektedirler.

ttü. ahirete gitmek

kazk. akıret saparga jönev (ahiret yolculuğuna gitmek)

krz. akıretke ketüü

ttr. ahiret seferene kitü (ahiret seferine gitmek)

kumk. ahıratga getmek

özbk. ohiratka ketmok

Ölen kimsenin ister istemez bu dünyayla ilişkisi kopmuş olur ve bazı Türk lehçelerinde birisinin ölümünü duyururken “*falanca koptu*” demek yeterlidir.

kazk. üzilüv (kopmak)

krz. üzülüü

başk. gümer özölöv

kkp. üziliv

uygr. üzölmek

yakt. baha bıhınna (kafası koparılmak)

İnsanoğlunun bu dünyaya gelmeden önce de başka bir dünyada yaşadığına inanan Türkler ölen kimse için “*geri döndü*” deyimini de kullanmaktadırlar.

kazk. kaytıv bolıv (geri dönmek)

krz. kaytıv boluu

başk. yerge kaytıv (yere dönmek)

kkp. kaytıv bolıv

uygr. dünyadin kaytmak (dünyadan dönmek)

haks. nanıbizarğa (geri dönmek)

Kimse eceli gelmeden ölmez ve insanoğlu nerede olursa olsun ecel onu bulur ve öbür dünyaya götürür anlayışı “*ecel bulmak*” deyimini ortaya çıkarmıştır.

kazk. ajal tabuv (ecel bulmak)

krz. acal tabuu

ttr. ülem tabu (ölüm bulmak)

kkp. ejel tabıv

uygr. ölüm tapmak (ölüm bulmak)

İslam dininde bu dünyada günah işleyen kişilerin ölünce cehenneme gideceğine inanıldığı için, insanlar kötü birisi öldüğü zaman direk “*cehennem oldu, cehenneme gitti*” diyebilmekte ve o kişinin cehenneme gittiğinden çok emin olabilmektedirler.

ttü. cehennem olmak

kazk. janın jannemge tapsıruv (canını cehenneme iade etmek)

başk. yehennemge kitev (cehenneme gitmek)

krz. kıyamət cayga cetüü (kıyamete gitmek)

kklp. janı jehennemge ketiv (canı cehenneme gitmek)

Bir şey ya da birisinin uğruna ölen kimse için müslüman Türklerde Arapçadan gelmiş “*kurban*” sözüne Eski Türkçe “*bolmak*” yardımcı eylemiyle yapılmış deyim kullanılır.

ttü. kurban olmak

trkm. gurban bolmak

krz. kurman boluu

kklp. kurban bolıv

özbk. kurbon bulmok

Türk lehçelerine Arapçadan gelmiş olan “*feda*” sözü “*kurban*” ile aynı anlamı vermekte ve bir şey ya da birisinin uğruna öldüğü zaman yardımcı eylemlerle ölmek yerine kullanılmaktadır.

ttü. feda olmak

azr. feda olmak

trkm. pida bolmak

özbk. conini fido kilmok

Türkiye Türkçesinde “*gebermek*” eylemi sevilmeyen bir kişi öldüğü zaman ona hakaret olarak kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde ise sevilmeyen kişinin öldüğünden

bahsedilirken “*gorbagor oldu*” denilir ve bu bir hakaret sayılmaktadır. Başkurt Türkçesinde aynı anlamda “*dömögöv*” eylemi kullanılır.

ttü. gebermek

azr. gorbagor olmak

başk. dömögöv

Ölen kişinin ayakları gevşer ve hemen onun ayakları birleştirilerek bağlanır. Böylece cesedin ayakları uzatmış olarak görünür ve bazı lehçelerde ölen kişi için “*ayaklarını uzattı*” diyerek onun ölümünden bahsedilmektedir

azr. ayaklarını uzatmak (ayaklarını uzatmak)

başk. ayak huzıv

çuvş. ankarti hiçne kay (1985’te M.I. Skvortsov’un yönetimi altında yayınlanmış olan Çuvaşça-Rusça sözlükte bu deyimın anlamı “*ölmek*”, asil anlamı ise “*ayaklarını uzatmak*” olarak verilmiştir. Bu deyimdeki sözlerin anlamına ayrı ayrı bakıldığında ise “*ankarti* – tarlalarda kullanılan korkuluk”, *hiçne* – arkasında”, “*kay* – gitmek” olarak gösterilmiştir).

yakt. atahhın teñnee (ayağını dengelemek)

Ölüme olumlu bakılırsa, ebedi süren bir uyku olarak görmek mümkündür ve Türkler de ölümü ebedi uyku olarak değerlendirmişlerdir.

azr. ebedi yuhuya getmek (ebedi uykuya gitmek)

başk. meñge yokoga talıv (ebedi uykuya gitmek)

çuvş. émérléhe şaplan (ebedi uykuya gitmek)

yakt. uhun uutun utuy (ebedi uykuya dalmak)

Küçük yaşta ölen çocuklara ölümü yakıştıramayan Türkler onlar için “*uçmak*” eylemini kullanmışlardır ve bazı lehçelerde çocuk öldüğü zaman “*uçup gitti, uçtu*” demek onun ölümünü bildirir.

ttü. uçup gitmek

krz. uçup ketüü

özbk. uçmok

tuva. ucar

Bu dünya bir yalancı dünyadır ve ölen kişi yalancı dünyayla vedalaşarak gerçek dünyaya gitmektedir.

trkm. yalançı bilen hoşlaşmak (yalan dünyaya veda etmek)

krz. carıktık menen koş aytısuu (aydınlık ile vedalaşmak)

başk. donya menen huşlaşiv (dünya ile vedalaşmak)

azr. dünya ile halallaşib getmek (dünya ile helallaşıp gitmek)

İnsanoğlu ölünce vücudu soğumaya başlar ve bazı lehçelerde “soğumak” eyleminin yardımıyla ölümden haber verilmektedir.

azr. ağzı soyumak (ağzı soğumak)

haks. soop pararğa (soğumak)

yakt. tına tımnıy (nefesi soğumak)

Tanrı tarafından verilmiş olan zamanı dolunca insanın bütün rızıkları kesilir ve bu rızıklar genel olarak su ile gösterilmektedir.

ttü. içecek suyu kesilmek

krz. içer suusu bütüü (içer suyu bitmek)

özbk. içar suvi bitmok (içer suyu bitmek)

Türkler öldükten sonra başka bir hayatın başlayacağına inandıkları gibi, ölümü bir son olarak da değerlendirirler.

ttü. son bulmak

gagz. sonalmaa

tuva. möçüür

Küçük yaşta ölen çocukların ölümünde kullanılan diğer eylem ise “yorulmaktır”.

krğz. çarçap kaluu (yorulmak, bebeklerin ölümüne kullanılır)

krçy. kavşalmak

uygr. çaçrap ket

Atsız hayatını düşünemeyen Türkler için tabut bir ağaç atı simgelemektedir ve ölen kişi ağaç ata biner.

trkm. ağaç ata münmek (ağaç ata binmek)

krçy. ağaç atha min

ttr. cansız atka menü (cansız ata binmek)

Yukarıda bahsi geçen bazı birleşik eylemlerde ölümün yalan dünyadan ayrılıp gerçek dünyaya kavuşma olduğu kabul edilmiştir ve aşağıdaki örnekte o gerçek dünyanın ebedî olduğu, böylece ölen kişinin ebediyete kavuşacağından bahsedilir.

azr. ebediyete kovuşmak (ebediyete kavuşmak)

trkm. bakı öye gitmek (ebedi eve gitmek)

ttr. bakıy yortka küçü (ebedi eve göç etmek)

Kırgız, Karakalpak ve Özbek Türkçesinde savaş sırasında ölen kişi için özellikle “*okka uçtu*” eylemi kullanılır.

krğz. okko uçuu (savaşta vurularak ölmek)

kklp. okka uşıv

özbk. okka uçmok

İnsanoğlunu bu dünyada yediği, içtiği her şey Tanrı tarafından verilen bir nimettir ve başımıza ölüm geldiği zaman bu nimet kesilmiş oluyor. Bu yüzden “*öldü*” yerine “*rızkı bitti*” demek de ölümün gerçekleştiğini açıklar.

krğz. nasibi üzülüü (rızkı bitmek)

başk. rızık bötöv

kumk. rısgısı bitmek

Tanrı tarafından verilen ömrün bitiş tarihi sadece gün ile belirlenmeden, insanoğlu doğar doğmaz saat, saniyesine kadar belirlendiğine inanan Türkler, Arapça

kökenli “*saat*” sözüne Türkçe yardımcı eylemleri ekleyerek de ölümün gerçekleştiğini açıklayabilmektedirler.

kazk. sagatı bitüv (saati bitmek)

ttr. ülem segate sugu (ölüm saati gelmek)

özbk. soati bitmok

Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde ölümü şerbete benzeten deyimler de bulunmaktadır. Bu deyimler ölümü kabul edilebilir hale getirmek ve güzelleştirmek çabasıyla kullanılmaktadır.

ttü. şahadet şerbetini içmek

azr. hicran şerbetini içmek

Bu dünyayı yalan dünya olarak gören kişiler için öbür dünya gerçek dünyadır ve ölüm o gerçek dünyaya varmaktır.

krz. çımıgı düynögö ketüü (gerçek dünyaya gitmek)

haks. sım çırzer pararğa

Arapça “*rahmet*” sözü Türkçe -Iık, -II isimden isim yapan eki eklendiğinde “*Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş, bağışlanmış*” anlamlarını vermekte ve aynı söze Türkçe bolmak, olmak yardımcı eylemleri eklendiği zaman saygı duyulan birisinin ölümünden bahsedilir.

ttü. rahmetli olmak

uygr. rehmetlik bolmak

Bazen bu dünyaya geçici olarak yaşadığımız bir ev olarak görünür ve ölünce sadece o evi değiştirmiş sayılırız.

ttü. adres değiştirmek

trkm. yurdunı başgalamak (vatanını değiştirmek)

Aşağıdaki deyime bakarak her insanın canı ona Tanrı tarafından bir borç olarak verildiğine ve insan ölünce o borçtan kurtulmuş sayıldığına da inanıldığını görebiliriz.

ttü. can borcunu ödemek

azr. can borcunu ödemek

Ölümün gerçekleşmesinden birkaç gün sonra karındaki şişmenin sonucunda ölen kişinin mide ve karnı patlar. Bu gerçeği kabullenerek ölümü ifade etmek için iç organların ölümden sonraki durumunu örnek getiren lehçeler de vardır.

azr. bağı yarılmak (bağı yarılmak)

kazk. öti carıluv (safra kesesi yarılmak)

Toprağa verildikten sonra kişinin gözü toprakla dolmasını edebileştirerek bu terimin ölümü açıklamak için kullanılışı şu şekildedir.

kazk. közine kum kuyıluv (gözüne kum kuyulmak)

kklp. köziñe kum kuyılıv

3.2. Ölümü ifade eden ve başka lehçelerde kullanılmadan sadece bir lehçede kullanılan deyimler.

Türkiye Türkçesi

ttü. emr-i hak vaki olmak

ttü. nihayet bulmak

ttü. ömrü vefa etmemek

ttü. yitmek

ttü. telef olmak

ttü. dar-i bekaya irtihal etmek

ttü. yüreğine inmek

ttü. defteri dürülmek

ttü. mevlasına kavuşmak

ttü. canıyla ödemek

ttü. iki seksen uzanmak

ttü. ecel yastığına baş koymak

ttü. nalları dikmek

ttü. tahtalı köyü boylamak

Azerbaycan Türkçesi

azr. adı daşa yazılmak (adı taşa yazılmak)

azr. anası ağlar kalmak (annesi ağlar kalmak)

azr. anası başına kara bağlamak (annesi başına kara bağlamak)

azr. balası ağlar kalmak (ölmek ve yavrusu öksüz kalmak)

azr. başı elinde olmamak (başı elinde olmamak)

azr. buza dönmek (buza dönüşmek)

azr. ebedi susmak (ebedi susmak)

azr. gönü duzlamak (deri tuzlamak)

azr. hicran şerbetini içmek (hicran şerbetini içmek)

azr. honçası bezekde kalmak (muradına eremeden ölmek)

azr. iki eli yanına gelmek (iki eli yanına gelmek)

azr. kanına belenmek (kanına kundaklanmak)

azr. kırağını çekmek (kenarını çekmek)

azr. kırağını katlamak (kenarını bükmek)

azr. papağı asılı kalma (şapkası asılı kalmak)

Türkmen Türkçesi

trkm. agzı gum garbamak (ağzı toprak tutmak)

trkm. çöpi tükenmek (otu bitmek)

trkm. dünyaň azabından dınmak (dünya azabı dinmek)

trkm. guma garılmak (kuma karışmak)

trkm. duz-çörek nesibesi gutar (tuz ekmek nesibesi bitmek)

trkm. gışa av bolmak (kışa av olmak)

trkm. kaklan (öldürülmüş olmak)

trkm. mat bolmak (mat olmak)

trkm. acal donunı geymek (ecel kabanını giymek)

trkm. künci ekmage gitmek (susam ekmeğe gitmek)

trkm. pahır bolmak (fakir olmak)

trkm. panıdan ötmek (faniden geçmek)

trkm. peymanası dolmak (hayat kasesi dolmak)

trkm. tüññermek (kabarmak)

trkm. üytgemek (değişmek)

Kazak Türçesi

kazk. ajal karmagın saluv (ecel oltasını atmak)

kazk. ajal navbeti jetüv (ecel sırası gelmek)

kazk. arıstannıñ avzına ketti (aslanın ağızına gitmek)

kazk. jambası jerge tiyüv (kalçası yere değmek)

kazk. janı jarga tayanuv (canı uçuruma yanaşmak)

kazk. jer jastanuv (yere yaslanmak)

kazk. kelmeske ketüv (dönmez yere gitmek)

kazk. kadamı tayuv (ayağını burkmak)

kazk. kan jutuv (kan yutmak)

kazk. kara jer tösek boluv (kara yer yorganı olmak)

kazk. navbet kelüv (sırası gelmek)

kazk. okka usuv (silah değmek)

kazk. tabanı tayuv (tabanı kaymak)

kazk. tagdır jetüv (kaderi yetmek)

Kırgız Türkçesi

krz. mert boluu (ölmek)

krz. nabit boluu (şehit olmak)

krz. akıretke moyun sunuu (ahirete baş eğmek)

krz. carıktık menen koş aytışuu (aydınlık ile vedalaşmak)

krz. başı cerge kirüü (başı yere girmek)

krz. közü ötüü (gözü geçmek)

krz. küm-cam boluu (kaybolmak)

krz. okus boluu (aniden ölmek)

krz. söögü söpöt boluu (kemiği çürümek)

Tatar Türkçesi

ttr. tigez cirne tümgek itü (kendi mezarlığını bulmak)

ttr. töp yortka kitü (dibe gitmek)

ttr. tufrak tartu (kendi memleketine gelerek ölmek)

ttr. ülem koçagına taşlanu (ölüm kucağına bırakılmak)

ttr. ülemge duçar itelü (ölümle karşılaştırılmak)

ttr. ene yotkan et bulu (iğne yutmuş köpek olmak)

Başkurt Türkçesi

başk. aranan kitev (aradan gitmek)

başk. eyek atıv (çenesini atmak)

başk. gereşke kitev (Tanrı katına çıkmak)

başk. tonsogov (boğularak ölmek)

başk. yer yotov (yer yutmak)

başk. yeşevzen tuktav (yaşamı durmak)

başk. yığılıv (yıkılmak)

Karaçay Türkçesi

krçy. alçaymak (aşağı olmak)

krçy. avuşmak (dönüşmek)

krçy. çongkaymak (devrilmek)

krçy. katmak (bebeğin hastalanıp ölmesi)

krçy. dılgam bolmak (yıkılıp kalmak)

krçy. dırın bolmak (biçilmek)

krçy. kurtla azığı bolmak (kurtların yemi olmak)

krçy. möleklege ketmek (meleklerle gitmek)

krçy. oba bolmak (mezar olmak)

krçy. obalaga koşulmak (mezarlara katılmak)

krçy. otu kômülmek (ateşi gömülmek)

krçy. otu öçülmek (ateşi sönmek)

krçy. tınkaymak (kıvrılmak)

Karakalpak Türkçesi

kklp. ejel ajdarhası jutıv (ecel ecdarhası yutmak)

kklp. kırılıv (yer yüzünden silinmek)

kklp. kurtılıv (kurtulmak)

Kumık Türkçesi

kumk. bagana bolmak (bahane olmak)

kumk. başın tas etmek (başını terk etmek)

kumk. beş arşın akga çırmalıp getmek (beş metre beyaza sarılmak)

kumk. cibin yimik kırılmak (sinek gibi kırılmak)

kumk. kara karnı cuvulmak (kara karnı yıkanmak)

kumk. karnı kurumak (karnı kurumak)

kumk. san sögülmek (vücudu sökülme)

Özbek Türkçesi

özbk. ado bulmok (tükenmek)

özbk. conı uzilmok (canı kopmak)

özbk. acal haydap kelmok (ecel kovarak getilmek)

özbk. yer yutmok (yer yatmak)

özbk. acrap kolmok (ayrılmak)

özbk. mozor kuçmok (mezara sarılmak)

özbk. kaytmas coyga ketmok (dönmez yere gitmek)

Uygur Türkçesi

uygr. ölüm tegmek (ölüm değmek)

Tuva Türkçesi

tuva. aaylanır (intihar etmek)

tuva. şıdaşpayn baar (dayanamamak)

tuva. bürlür (kırışmak, çoğunlukla çocuklar için kullanılır)

tuva. burgannaar (Tanrı'ya dönüşmek, zengin rahmetliler için söylenilir)

tuva. dora ölür (açlıktan ölmek)

tuva. dustaar (tuz için gitmek. eskiden Tuva halkı tuzu Moğolistan'dan getirmiş ve tuza giden birisi hiç dönmezse o kişi öldü sayılmış, şimdi bu deyim ölmek anlamında kullanılır).

tuva. divaacaŋnaar (cennete düşmek)

tuva. söök salır (bedenini teslim etmek)

tuva. toocok bolur (çaresiz olmak)

tuva. tını üstür (hayatı kesilmek)

tuva. çaštaar (saçramak)

tuva. adınıŋ bacı hoya berer (atın başı seğirmek, atın üzerinde kontrolü kaybetmek)

Hakas Türkçesi

haks. hıŋ pol pararğa (toz olmak)

haks. ürep pararğa (eskimek, aşımak)

haks. hızıl tus tartarga parıbıstır (kırmızı tuz için gitmek)

haks. toŋhayarga (başıyla yere girmek)

haks. azahha turbasha (herhangi bir hastalıktan iyileşemeyerek ölmek, ayağa duramamak)

haks. çaada tūs halarga (savaşta düşmek)

haks. altın hasçaŋ çirge çöribizerge (altın kazılan yere gitmek, ölmek)

haks. tusha parıbizarga (tuza gitmek)

Çuvaş Türkçesi

çuvş. tirpeylen (temizlenmek)

çuvş. kaşah (rahat bulmak)

çuvş. kasal (açlıktan ölmek, kırılmak)

çuvş. yavan (düşmek)

çuvş. çut tönçeren uyrak (aydın dünyadan ayrılma)k

çuvş. pak (uyumak, ölmek)

Yakut Türkçesi

yakt. tokuy (eğilmek)

yakt. ayı siritten arağıs (günahlı yerden ayrılmak)

yakt. baha bihinna (kafası koparılmak)

yakt. baha hat (başı kurumak)

yakt. buoru uop (yeri öpmek)

yakt. baskın bier (başını vermek)

yakt. buruota sūt (dumanı kaybolmak (kendisinden sonra kuşak bırakmadan ölmek)

yakt. küllüün köt (kül gibi uçup gitmek, yer yüzünden silinmek)

yakt. kün sırdıgıttan matta (güneş ışığından ayrılmak)

yakt. kün siritten sūt (güneş altından kaybolmak)

yakt. ol doyduga attan (öbür dünyaya gitmek için ata binmek)

yakt. ööh buol (çocuklar öldüğünde kullanılan fiil)

yakt. sayılıkkar tağıs (yazlığa çıkmak)

yakt. siri kitta sir buol (yere dönüşmek, yer rileyi beraber yer olmak)

yakt. tarbah buhinan tammalaa (tırnak arasından damlamak, akmak)

yakt. tıla suoh bar (dili yok olmak)

yakt. umsa tūs (karnıyla düşmek)

yakt. ürüñ kün̄ten matta (beyaz güneşten mahrum kalmak)

yakt. haldaayığa tağısta (yamaca çıkmak)

yakt. suola soy (izi soğumak)

yakt. horuoba honçoy (mezara konmak)

3.3.Öldürme Eyleminin Gerçekleştiğini Tasvir Eden Fiiller

Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde insanın birisi tarafından öldürülmesi “ölmek” için kullanılan eylem ve birleşik eylemlere ettirgenlik ekinin eklenmesiyle ifade edilir.

ttü. öldürmek

azr. öldürmek

trkm. öldürmek

gagz. öldürmee

kazk. öltirüv

krgez. öltürüü

ttr. üterü

başk. ülterev

krçy. öltürmek

kklp. öltiriv

kumk. öltürmek

özbk. uldirmok

uygr. öltürmek

tuva. ölürer

haks. ödirerge

çuvş. véler

yakt. ölör

ttü. canını almak

azr. can almak

trkm. canını almak

gagz. can alma

kazk. jandı aluv

krgz. can aluu

ttr. canını alu

başk. yende alıv

özbk. conini olmok

haks. tın sıgararga (canını çıkarmak)

yakt. tının bıś (canını kesmek)

ttü. yok etmek

trkm. yoklamak

krgz. cök kılıu

başk. yuk itev

krçy. cogaltmak

kklp. jok etiv

özbk. yok kilmok

haks. çoh iderge

ttü. kan dökme

azr. kan dökme

trkm. gan almak

kazk. kan tögüv

krz. kan tögüü

başk. kan koyov

haks. han tögerge

azr. cehenneme yollamak (cehenneme göndermek)

trkm. canını cahenneme iberme (canını cehenneme göndermek)

ttr. tege dönyaga ciberü (öbür dünyaya göndermek)

başk. yehennemge ozatıv (cehenneme uğurlamak)

özbk. u dunyoga yibormok (öbür dünyaya göndermek)

yakt. anaraa doyduga ataar (öbür dünyaya göndermek)

ttü. kırıp geçirmek

trkm. gırmak

kazk. kırıv

krz. kırıv

başk. kırıv

kklp. kırıv

ttü. kılıçtan geçirmek

azr. kılıncdan keçirmek

trkm. gılıçdan çıkarmak

krz. kılıçtan ötkörüü

başk. kılıstan ütkerev

ttü. baş almak

trkm. başını almak

krz. başın aluu

ttr. başın beterü (başın bitirmek)

yakt. bahın hatar (başını soğutmak)

azr. kebre göndermek (mezara göndermek)

başk. keberge tıgıv (mezara sokmak)

ttr. gürge kertü (mezara sokmak)

özbk. gurga tikmok (mezara sokmak)

yakt. iiññe killer (mezara sokmak)

ttü. helak etmek

azr. helak etmek

trkm. helak etmek

ttr. helak itü

özbk. halok kiliş

ttü. kana boyamak

azr. al kana bezemek

kazk. kanga boyaluv

krçy. kanga boyalmak

azr. başını yemek (başını yemek)

krgz. başın ceş

tuva. bacın çir

haks. pas çirge

ttü. soyunu kurutmak

kazk. kurtuv

kklp. kurtıv

ttü. boğazlamak

azr. hülkumunu üzme (boğazını kesmek)

başk. tamaklav

azr. tamam etmek (bitirmek)

özbk. tamom kilmok

çuvs. péter

ttü. yerle yeksan etmek

azr. yerle yeksan etmek

özb. yer bilan yakson kiliş

azr. anasını ağlar koymak (annesini ağlar etmek)

krz. kara eleçek kılıu (siyah şapkalı etmek, yakın kişisi ölen kadın uzun bir süre siyah renkli milli “*eleçek*” denilen şapka giyer)

krz. tınçıtuu (sesini kesmek)

özbk. tınçitmok

krz. cer kuçaktatuu (yeri kucaklatmak)

ttr. cer kuçaktatuu

ttü. katletmek

başk. katel itev

azr. kana batmak (kana batmak)

kazk. kanga batuv (kana batmak)

3.4.“Öldürmek” yerine kullanılan ve başka lehçelerde kullanılmadan sadece bir lehçede kullanılam deyimler.

Türkiye Türkçesi

ttü. ümüğünü sıkmak

ttü. ahına uğramak

ttü. ortadan kaldırmak

ttü. imha etmek

ttü. katliam yapmak

ttü. cana kastetmek

ttü. candan etmek

ttü. canına okumak

ttü. telef etmek

Azerbaycan Türkçesi

azr. ahırını getirmek (sonunu getirmek)

azr. ayağını başından aşırmaq (ayağını başının üzerinden atmaq)

azr. bağırını çatlatmaq (bağırını patlatmaq)

azr. başını ezmek (başını ezmek)

azr. başını küllemek (başını küllemek)

azr. başını serçe başı kimi üzmeq (kafasını koparmaq)

azr. başını vurmaq (kafasını keserek öldürmeq)

azr. cana kesd elemek (birisinin canına kastetmek)

azr. iki bölmek (katletmek)

azr. kanına keltan etmek (vücudunda sayısız yara açarak öldürmeq)

azr. kurşuna düzmek (kurşuna dizmek)

azr. torpağını at torbası ile daşımaq (toprağını at torbası ile taşımak)

Türkmen Türkçesi

trkm. boynunu sogurmak (boynunu koparmak)

trkm. çişe düzmek (şişe düzmek)

trkm. dara çekmek (öldürmek)

trkm. derisine saman dıkmak (derisine saman tıkmak)

trkm. gark etmek (suya batırarak öldürmek)

trkm. gümlmek (yok etmek)

trkm. kaklamak (kemiklerinden ayırmak)

trkm. oka düzmek (oka dizmek)

trkm. okdan geçirmek (oktan geçirmek)

trkm. payhınlamak (harap etmek)

trkm. pürrelemek (öldürmek)

trkm. tepbedini okamak (cezasını okumak)

trkm. tükgermek (atıp öldürmek)

trkm. tũññertmek (atıp öldürmek)

trkm. yedi gat yere salmak (yedi kat yere yollamak)

trkm. kakla (etini kemiklerinden ayırmak)

trkm. mat etmek (öldürmek, şahmatın matı)

Kazak Türkçesi

kazk. kanın suvday agızuv (kanını su gibi akıtmak)

kazk. jon terisin sıdıruv (derisini yolmak)

Kırgız Türkçesi

krz. mert kıluu (şehit etmek)

krz. kanın içüü (kanını içmek)

krz. küm cam kıluu (bu dünyadan izin silmek, tamamen yok etmek)

Tatar Türkçesi

ttr. başka citü (başına yetmek, birisinin ölümüne sebep olmak)

ttr. gomeren kisü (ömrünü kesmek)

ttr. ülem koçağına taşlau (ölüm kucağına bırakmak)

ttr. ülemge citkerü (ölüme ulaştırmak)

ttr. ülemge iltü (ölüme iletmek)

Başkurt Türkçesi

başk. zaman ahırı halıv (zaman sonu yapmak)

başk. yende kıyıv (canını kıymak)

başk. kanga mansıv (kana malmak)

başk. mılıtk köbegenen ütkerev (tüfek gövdesinden geçirmek)

başk. eşen bötöröv (işini bitirmek)

başk. kiçev (kesmek)

Karaçay Türkçesi

krçy. ağaç atha mindirmek (ağaç ata bindirmek)

krçy. alçaytmak (aşağı etmek)

krçy. coymak (yok etmek)

krçy. çongkaytmak (devirmek)

krçy. dıgıraytmak (gebertmek)

krçy. dırın etmek (biçmek, öldürmek)

krçy. eşigin cabmak (kapısını kapatmak)

krçy. katdırmak (sertleştirmek)

krçy. kavşatmak (yormak)

krçy. tınkaytmak (kıvırmak)

Karakalpak Türkçesi

kklp. opıt etiv (öldürmek)

kklp. kanga toyıv (kana doymak)

Özbek Türkçesi

özbk. hayotdan mahrum etmok (hayattan mehrum etmek)

Tuva Türkçesi

tuva. aylaar (temizlemek)

tuva. ucurar (uçurmak)

Çuvaş Türkçesi

çuvş. kakart (metal bir şeyi batırarak öldürmek)

çuvş. septer (çarpmak, vurmak)

çuvş. puştarsa hur (toplamak)

Yakut Türkçesi

yakt. duuhatıgar tur (ruhunu kaldırmak)

yakt. iyeğer-ağağar ataar (atalarının yanına göndermek)

yakt. iliite tiiy (eli ulaşmak)

yakt. imitten bıs (damgasını kesmek (yer yüzünden silmek)

yakt. kün siritten süter (güneş altından kaybetmek)

yakt. öbügeleriger ıt (atalarına göndermek)

yakt. tınıgar tiy (nefesine ulaşmak)

yakt. umsa uur (karnına yatırmak)

yakt. sihin üöhün bıha tart (damarını kesmek)

3.5. Türk Toplumlarında Ölüm Sırasında (merasiminde) Kullanılan İsimler

ttü. ölü

azr. ölü

trkm. öli

gagz. ölü

kazk. ölik

krgz. ölük

ttr. üle (k)

başk. ülek

krçy. ölü

kklp. ölik

kumk. ölü

özbk. olik

uygr. ölük

tuva. ölüg

haks. ölig

çuvs. vilé

yakt. ölük

ttü. ceset

azr. meyit

trkm. laş

kazk. mayit, mürde

krgz. söök

ttr. meyet

başk. meyet

krçy. sal, ov

kklp. süyek

kumk. süyek

özbk. casad, murda

uygr. meyit, murda

tuva. sek

haks. söök

çuvş. çunsar

yakt. uñuoh

ttü. cenaze

azr. cenaze

trkm. pata

kazk. janaza

krgz. canaza

ttr. cenaza

başk. yınaza

krçy. canazı

kklp. jerlev destüri

kumk. canaza

özbk. canoza

uygr. uzitiş

tuva. höörcüdülge

haks. söök çıganı

çuvş. pıtaru

yakt. kömüü

ttü. rahmetli

azr. rehmetlik

trkm. pahir

gagz. rametli

kazk. markum

krgz. ıramatılık

ttr. merhüm

başk. merhüm

krçy. merhum

kklp. marhum

kumk. miskin

özbk. marhum

uygr. merhum

tuva. kalgan ool: rahmetli (erkek), kalgan urug: rahmetli (kadın)

haks. tisker pargan çon

çuvş. vilne çın

yakt. ölüöhsüt

ttü. ruh

azr. ruh

trkm. ruh

gagz. ruh

kazk. ruh

krgz. ruh

ttr. ruh

başk. ruh

krçy. tin

kklp. ruh

kumk. rug

özbk. ruh

uygr. roh

tuva. sünezin

haks. çula

çuvş. çun

yakt. derietinnik

ttü. can

azr. can

trkm. can

gagz. can

kazk. jan

krgz. can

ttr. kot

başk. yen

krçy. can

kklp. jan

kumk. can

özbk. con

uygr. can

tuva. kut

haks. tın, hut

çuvş. çun

yakt. kut

ttü. kefen

azr. kefen

trkm. köpün

gagz. ölümnik

kazk. kebin

krgz. kepin

ttr. kefen

başk. kefen

krçy. kebin

kklp. kepin

kumk. gebin

özbk. kafan

uygr. kepen

tuva. ak hep

haks. kiben

çuvş. vilem keni

yakt. saaban

ttü. ağıt

azr. ağı

trkm. ağı

gagz. aagıt

kazk. joktav

krgz. koşok

ttr. yelav-sıktav

başk. ilav-hıktav

krçy. sarın

kklp. joklaw

kumk. yas

özbk. yigi

uygr. hazi

tuva. 11-S11

haks. harah-çazı

çuvş. vile hühhi

yakt. eneliyii

ttü. ölü yıkayıcı

azr. şoğerib

trkm. babalı

gagz. yıkayıcı

özbk. yuvgiç

uygr. yuğuçi

ttü. tabut

azr. tabut

trkm. tabıt

gagz. tabut

kazk. tabıt

krgz. tabıt

ttr. tabut

başk. tabut

krçy. sal ağaç

kklp. tabıt

kumk. tabut

özbk. tobut

tuva. harcaak

haks. tahpay

çuvş. tupak

yakt. horuop

ttü. mezar

azr. mezar

trkm. gonam

gagz. mezar

kazk. mazar, mürde

krğz. mazar, kör

ttr. gür

başk. gür

krçy. oba

kklp. mazar, gör

kumk. kör

özbk. mozor, gur

uygr. gör, toprak beşi

tuva. höör

haks. söök, tağ

çuvş. masar, viltapri, pus (kuyu)

yakt. çardaat, iin

ttü. mezarlık

azr. mezaristan

trkm. gonamçılık, mazarçılık

gagz. mezarlık

kazk. mürdehana

krgz. körüstön

ttr. kaber

başk. keberlek, ziyarat

kklp. göristan, mazarstan

kumk. kaburlar, ziyaretler

özbk. guriston, kabriston

uygr. göristan, zeretkarlık

tuva. çeveg

haks. söökter, sırat

çuvş. vile kartı, lutra yal

yakt. uñuoh

kazk. jirtıs (cenaze merasimine katılmış olan kimselere verilen bir parça bez)

krgz. cırtış

ttr. yırtış

krçy. ölümdük

kklp. jirtıs

özbk. yırtış

haks. köñde

ttü. cehennem

azr. cehennem

trkm. dovzah

gagz. cendem

kazk. tozak (tamuk)

krgz. tozok (tamık)

ttr. temug

başk. tamuk

krçy. cahanim

kklp. dozak

kumk. cagennem

özbk. duzah, cahannam

uygr. dozah, cehennem

tuva. erlik (yer altı dünyası)

haks. irlik

çuvs. tamak

yakt. aat

ttü. cennet

azr. cennet

trkm. uçmah, cennet, behişt

gagz. cennet

kazk. jumak, beyiş

krqz. cannat, beyiş

ttr. ocmaĥ, cennet

başk. cannat

krqy. candet, keramat, şırray (Karaçay mitolojisinde cennet)

kklp. jennet, beyiş

kumk. cennet

özbk. cannat, behişt, buston

uygr. cennet

tuva. dıvaacañ

çuvş. çatmah

yakt. iray

4. Atasözleri

4.1.Ortak Atasözler

Bu bölümde 17 Çağdaş Türk Lehçesinin atasözleri sözlüklerinden, içinde “ölmek” fiilinin bulunduğu atasözleri toplanmış ve ortak atasözler sayısına göre ayrılmıştır. Aşağıda verilen atasözlerinden de göreceğiniz gibi bu atasözlerde o lehçeyi konuşan halkın “ölümü” algılaması, hangi durumda ölümün doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmesi, ölümden korkma ya da ölümü bir başlangıç olarak karşılama duygularına da tanık oluruz.

ttü. At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

trkm. At ölse meydan galar, yigit ölse şöhet galar. (Bahadır ölürse, ünü kalır)

kazk. Er ölse de, atı ölmeydi. (Bahadır ölse bile ismi ölmez).

krqz. Batır ölsö atı kalat, korkok ölsö nesi kalat. (Bahadır ölürse, ünü kalır, korkak ölürse, neyi kalır).

ttr. At ülse toyak kalır, ir ülse maktawlı atı kalır. (At ölse toynak kalır, er ölse şanlı adı kalır).

başk. Batır üze ülhe le, danı ülmey. (Yiğit ölse de, adı ölmez).

krçy. At ölse ceri kalır, cigit ölse sözü kalır.

kkkp. Mert ölse de mertlik isleri ölmeydi. (Yiğit ölse de kahramanlıkları kalır).

kumk. At ölse maydan kalır, igit ölse atı kalır.

özbk. Botir ulsa, nomi kolar, nomard ulsa, nimasi kolar . (Bahadır ölürse, ünü kalır, korkak ölürse, neyi kalır).

uygr. At ölse eğiri kalar, adem ölse eti (adı).

tuva. A 't ölür - baglaacı artar, ada ölür - oğlu artar. (At ölür sikkesi kalır, baba ölür oğlu kalır)

haks. Uluğ alıp ölgenineñ öle çoğıl. (Yüce bahadır ölmez).

ttü. Cesur bir ölür, korkak bin ölür.

azr. korhak günde yüz yol öler, igid ömründe bir yol. (Korkak her gün yüz kere ölür, yiğit ömründe bir kere ölür).

trkm. Batır bir öler, gorkak mün.

kazk. Er bir öledi, korkak künde öledi. “Bahadır bir kere ölür, korkak her gün ölür”.

krz. Baatır bir ölot, korkok miñ.

ttr. Kıyu ber üler, kurkak meñ üler. (Bahadır bir kere ölür, korkak bin kere ölür).

başk. Batır ber ülgense, kurkak ös (üç) üler.

krçy. Batır bir ölür, kızbay (korkak) miñ ölür.

kklp. Korkak künde (her gün) öledi, batır bir öledi.

kumk. İgit bir keren, osal miñ keren öler.

uygr. Baturğa bir ölüm, kırkunçaqqa miñ ölüm.

yakt. Kuttas üyetiger süüste ölör. Korkak hayatta yüz kere ölür.

ttü. Kediye oyun, sıçana ölüm.

trkm. Pişikge oyun gerek, sıçana can.

kazk. Tışkanga ölim, mışıkka oyun.

krz. Mışıkka oyun, çıçkanga ölüm.

ttr. Tıçkanga ülem, meçege kölke.

başk. Sıskanga ülem, beseyge kölkö.

krçy. Kişikge oyun, sıçanga ölüm.

kklp. Pişikge oyun, tışkanga ölim.

kumk. Mişikge oyun çıçkanga ölüm.

özbk. Muşukka oyun, sıçkonga kiyin (zor).

uygr. Möşikge oyun, saçkanga kiyin (zor).

çuvş. Kuşaka kula, şaşiye vilém.

ttü. Ölenle ölünmez.

azr. Ölenle ölünmez.

trkm. Ağlamak bilen ölen gaydıp gelmez. (Ağlamakla ölen kişi dirilmez).

kazk. Jılaganmen ölgen kisi tirilmeydi. (Ağlamakla ölen kişi dirilmez).

krgz. Ölgöndün artınan ölmök jok. (Ölenin arkasından ölmek yok).

ttr. Sagındım dip kilep bulmıy, sargaydım dip ülep bulmıy.

(Özledim diye gelinmez, sarardım diye ölünmez).

krçy. Ölgenni ızından sav ölmeydi. (Ölenin izinden sağ ölmez).

kklp. Öşken janbas, ölgen kelmes. (Sönen tekrar yanmas, ölen gelmez).

kumk. Ölgenni artından ölgen yok. (Ölenin arkasından ölen yok).

özbk. Ulgan — kelmas, uçgan — yonmas. (Ölen – gelmez, sönen – yanmaz).

yakt. Ölbüt ölbütünen, ölbütü kıtta ölör suoh. (Ölen ölmüştür, ölen ile ölünmez).

ttü. Çoban çok olanda koyun murder ölür.

trkm. Mollası köp bolsa, toklusu haram öler. (Imamı çok olsa, koyunu murder ölür)

kazk. Koyşu köp bolsa, koy aram öledi.

krgz. Koyçu köp bolso, koy aram ölot.

başk. Kuysısı küpteñ kuyı haram üler.

krçy. Sürücü keb bolsa, koy haram ölür

kklp. Şopan köp bolsa koy haram öledi.

kumk. Koyçusu köpnü koyu murdar öler.

özbk. Kuyçivon kup bulsa, kuy harom ular.

uygr. Koyçi cik bolsa koy haram ölidu.

ttü. Erin utanması ölmesi demektir.

azr. Ağac eyildi, sındı, igid əyildi, öldü. Ağaç eğildi kırıldı, yiğit eğildi öldü.

kazk. Erdi namıs öltiredi, koyandı kamıs öltiredi. (Ereni namus öldürür, tavşanı kamış öldürür).

krz. Er açkadan ölböyt, arınan ölot. (Bahadır açlıktan ölmez, namustan ölür)

ttr. Koyannı kamış ütire, irni namus ütire.

başk. Kuyan üleme kamıştan, ir üleme namıçtan. Tavşan ölümü kamıştan, er ölümü namustan.

kkp. Koyandı kamıs öltirer, yerdı namıs öltirer.

kumk. Emenni iyelgeni- sınğanı, er gışını uyalğanı ölgeni. Meşenin eğilmesi, kırılması (demektir); er kişinin utanması, ölmesi (demektir).

özbk. Odam oçlikdan ulmas, ordan ular. İnsan açlıktan ölmez, namusundan ölür.

uygr. Toşqanni qomuş öltürer, yigitni nomus (öltürer). Tavşanı kamış, yiğidi namus öldürür.

ttü. Dikkat etmeden söyleyen hastalanmadan ölür.

trkm. Añlamay sözlegen avurmay öler. (Düşünmeden konuşan hastalanmadan ölür).

krz. Oylonboy süylögön oorubay ölot. (Düşünmeden konuşan hastalanmadan ölür).

ttr. Uylamyça eşleseñ, çirlemeçe ülerseñ. (Düşünmeden çalışırsan, hastalanmadan ölürsün).

başk. Abaylamay höylegen avırmay ülgen. (Dikkat etmeden söyleyen hastalanmadan ölür).

krçy. Oyumsuz atlagan acalsız ölür. (Düşüncesiz hareket eden ecelsiz ölür).

kkp. Añlamay söylegen avırmay öledi.

kumk. Hakılsız yürügen accalsız öler. (Akılsız yürüyen ecelsiz ölür).

özbk. Añlamay aytgan tiñlamay uladi.

uygr. oylimay sözligen, agrimay öler.

ttü. At binmeyen at binse, vura vura öldürür. Elbise giymeyen elbise giyse silke silke tozdurur.

trkm. At münmedik at münse, çapa-çapa öldürer, don geymedik don geyse kaka-kaka tozdurar.

kazk. At körmegen at kösre, şaba şaba öltirer.

krz. At minbegen minip öltüröt, suu körbögön tüşüp ölot. (At binmeyen binip öldürür, su görmeyen boğularak ölür.

ttr. At minmegen at minse, çaba çaba utırır, tun kürmegen tun kürse, kaga kaga tuzdırır.

başk. Ton kürmegen ton kürhe kaga kaga bötörör, at kürmegen at kürhe saba saba ültirir.

kklp. At minbegen at minse, şaba şaba öltirer, ton kiymegen ton kiyse, silke silke tozdırır.

kumk. At minmegen at minse, çapdıra – çapdıra öltürer.

özbk. Ot minmagan ot minsa, çopa çopa ultirar, ton kiymagan ton kiysa, koka koka çangitar.

ttü. İyinin kendisi ölse de sözü ölmez.

kazk. jaksınñ özi ölgenmen, sözi ölmeydi.

krz. Cakşının özü ölsö da, sözü ölböyt

ttr. Galim üler – süze kalır, Yörgeñ cirende eze kalır. (Alim ölür – sözü kalır, yürüdüğü yerde izi kalır).

başk. Belemle ülmes, belemhez köñ kürmes. (Bilgili ölmez, bilgisiz geçinemez).

krçy. Otunçu ölse, out-suvu kalır, maravçu ölse çakgıçı-kuvu kalır (Oduncu ölse ateşi-suyu kalır, avcı ölse çakmaktaşı-kavı kalır)

tuva. Kici ölür, aldar ölbes. (Kişi ölür, aldar ölbes).

haks. Ol tee halza, hırganın adı halar. (Bilgili kişi ölse bile, onun ismi kalır).

ttü. Namussuz yaşamaktansa, namuslu ölmek yeğdir.

kazk. Tizerlep jürip küneletkennen, tik jürip ölgen artık. (Dizlerinde yürüyerek gün geçirmektense, dik durarak ölmek daha iyidir).

ttr. Kurkak bulıp yaşeüden danlı ülem yahşırak (Korkak olarak ölmektense, güçlü olarak ölmek iyidir).

başk. Yaman dan menen ülevzen, yavza kan menen ülev artık. (Kötü nam ile öleceğine, savaşta kanla ölmek iyidir).

kklp. Eñkeyip küneltkennen, tik turıp ölgen jaksı. (Eğilerek gün geçirmektense, dik başla ölmek iyidir).

kumk. Rahat töşeğinde ölmekden düşman bulan yabuşup ölmek yahşı. (Döşekte ölmektense, düşmanla döğüşüp ölmek iyidir).

özbk. Tiz çukib yaşagunça, tik turib ulgan yahşı. (Diz büküp yaşamaktansa, dik durup ölmek daha iyi).

uygr. Tiz püküp yaşıguçe, tik turup ölgen yahşi. (Diz çöküp yaşamaktan, başı dik ölen iyidir).

ttü. Elçiye ölüm yok.

kazk. Elşige ölüm jok.

krçy. Elçiye ölüm çok.

ttr. İlçege ilem yuk.

kklp. Elşige ölüm jok.

başk. İlsege ülem yuk.

kumk. Elçige ölüm yok.

özbk. Elçiga ulim yuk.

ttü. İtin ölümü gelirse cami duvarına işer.

trkm. Acalı yetken tilki hinine bakıp uwlar. (Eceli yetmiş tilki inine bakıp ulur).

gagz. Köpe(ğ)in ölece(ğ)i yaklaşınca, caminin kapısına sıçarmıs.

krz. Ölör eçki koyçunun tayagina kaşınat. (Eceli gelen keçi çobanın sopasına kaşınır).

kumk. Ölegen hayvan karañığa tarmaşır. (Ölecek hayvan karanlığa dalar).

haks. Öler kiik hırğa sıgar, öler kizi pozi kiler. (Ölümü gelen geyik kayaya çıkar, ölümü gelen kişinin eceli gelir).

yakt. Ölon erer ölöñtön tardıhar. (Ölümü gelen kişi bitkiye sarılır).

kazk. Aurum jasırgan öledi. (Hastalığını saklayan ölür).

krz. Oorunu çaşırsa, ölüm aşkere kılat. (Hastalığı gizlerse - ölüm açığa çıkarır).

başk. Avırının yeşergen üler, burısın yeşergen bölör. (Hastalığını saklayan ölür, borcunu saklayan fakirleşir).

kklp. Awırırın jasırgan öledi. (Hastalığını gizleyen ölür).

özbk. Kasalni yaşırsañ, ulim oşkora kılar. (Hastalığı gizlersen, ölüm açığa çıkarır).

uygr. Agrikni yoşursañ, ölümüñ aşkara. (Hastalığı gizlersen, ölümün açıktır).

ttü. Araba kırılırsa odun, öküz ölürse et.

trkm. Öküz ölse, et bolar, arba sinsa odun.

kazk. Arba sinsa otın, ögiz ölse et.

krqz. Aygır uğsa at bolot, at uğsa et bolot.

ttr. Arba uvalsa utın, ügiz ülse et.

krçy. Ögüzüñ ölse et bolur, arbañ sınsa otun bolur.

ttü. Kör ölüv badem gözlü olur, kel ölüv sırma saçlı olur.

azr. Sağlığında kor Fatma, öländə badam gözlü?! (Hayattayken kör Fatma, öldüğünde badem gözlü).

krqz. Aksabasa at kadırı bilinbeyt, ata ölbösö aksakal kadırı bilinbeyt. (Sakatlamadığı sürece at değeri bilinmez, ölmediğı sürece baba değeri bilinmez).

ttr. Ülgen sıyr sütli, ülgen katın kutlı. (Ölmüş inek sütlü olur, ölmüş kadın kutlu olur).

yakt. Kihi öllögüne ütöte biler. (Ne zaman ki insan ölüv, işte onun iyi sıfatları o zaman malum olur).

ttü. Kula kul desen ölesi gelir, ağaya kul desen gülesi gelir.

krqz. Biydi kul dese külküsü kelet, kuldu kul derse ölgüsü kelet

ttr. Kolga kol disen ülgesi kilir, biyge kol disen kölgisi kilir.

özbk. Ugrini ugri desañ, ulgisi kelar, tugrini ugri desañ, kulgisi kelar. (Hırsıza hırsızsın dersen, ölesi gelir, dürüste hırsızsın dersen, gülesi gelir).

uygr. Tazni taz dise ölgüsü keler, taz emesni taz dise külkesi keler. (Kele kel dese ölesi gelir, kel olmayana kel dese gülesi gelir).

ttü. Anamın öleceğini bilsem bir acı soğana değişirdim.

trkm. Atamıñ ölceğini bilsem, duza çalşardım. Babamın öleceğini bilseydim, tuza değiştirirdim.

krçy. Atamı öllügün bilsem, ötmekge satardım. Babamın öleceğini bilseydim, ekmeğe satardım.

kumk. Atam ölegenni bile busam, arpa çapelekge satar edim. Babamın öleceğini bilseydim, arpa çöreğine satardım.

özbk. Onamniñ ulışini bilsam, bir kop kepakka sotib yerdim. Anamın öleceğini bilsem, bir çuval kepeğe satıp yerdim.

ttü. Hasta yatan ölmez, eceli gelen/yeten ölür.

azr. heste yatan ölmez, eceli yeten öler.

trkm. Yatan ölmez, yeten öler.

krz. Ooruluu ölböyt, acalduu ölot.

kumk. Avruvlunu aldında accallı öler.

ttü. Dil kılıçtan çabuk öldürür. 5

azr. Kababı köz öldürer, igidi söz. Kebabı köz öldürür, yiğidi söz.

krz. Cakşını söz öltüröt, camandı tayak öltüröt – İyi insanı söz öldürür, kötü insanı sopa öldürür.

ttr. Ütirgen de til, tırgızgen de til. (Öldüren de dildir, dirilten de dildir).

kumk. Tübek birni, til yüzünü öltürer. Tüfek bir kişiyi, dil yüz kişiyi öldürür.

ttü. At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.

ttr. At ölse toyak kalır, ir ölse maktawlı atı kalır.

kumk. At ölse, maydan kalır, igit ölse, atı kalır.

tuva. A 't ölür - baglaacı artar, ada ölür - oğlu artar. (At ölür sikkesi kalır, baba ölür oğlu kalır).

haks. Pargan patıg, halgan hatıg. (Giden gider, kalan kalır).

ttü. Alemde kimse açlıktan ölmemiş.

azr. Açlıktan kimse ölmez, ölen tohlukdan öler. Açlıktan kimse ölmez, ölen toklukta ölür.

trkm. Acıgan ölmez, alıasan öler. (Acıkan ölmez, acele eden öler).

kazk. Köl jagalagan aştan ölmes. (Göl yakasında yaşayan açlıktan ölmes).

uygr. Açlıkka hiç kişi ölmes. (Açlıktan kimse ölmez).

ttü. Biri ölmeden, başkasına hayat yoktur.

ttr. Birev ülmüy, birev kün kürmiy (Birisi ölmeden öbürü iyi gün görmez).

kumk. Birev ölmese, birev tirilmes. (Biri ölmese, diğeri dirilmez).

özbk. Birov ulmay, birov kun kurmas. Birisi ölmeden, diğeri gün geçiremez.

uygr. Biri ölmigüçe, biri kün körmes. Biri ölmeyince, öbürüne hayat yoktur.

kazk. Arı tartsañ ögiz öledi, beri tartsañ arba sınağı. (Öbür yana çekersen öküz ölür, bu yana çekersen araba kırılır).

krz. Öydö tartsa – ögüz ölot, ıldıy tartsa – arba sınağ. (Yukarı çekerse – öküz ölür, aşağı çekerse – araba kırılır).

ttr. Arba uvalsa utın, ügiz ülse et. (Araba kırılırsa odun, öküz ölürse et).

kkp. Bılay tartsañ ögiz öledi, bılay tartsañ arba sınağı. (O tarafa çekersen öküz ölür, bu tarafa çekersen araba kırılır).

ttü. Dil kılıçtan çabuk öldürür.

kazk. Kisi kızıl tilden öledi, tülki kızıl jünnen öledi. (Kişi kırmızı dilden ölür, tilki kırmızı yünden ölür).

ttr. Ütirgen de til, tirgizgen de til. (Öldüren de dildir, diriltten de dildir).

kumk. Tübek birni, til yüzünü öltürer. (Tüfek bir kişiyi, dil yüz kişiyi öldürür).

ttü. Olacakla öleceğe çare bulunmaz.

azr. Ölüme çare yohdur. Ölüme çare yoktur.

başk. Ezelge darıv yuk. Ecele çare yok

özbk. Acalga davo yok, yomonga — balo. Ecele çare yok, kötüye bela yok.

ttü. Öküz öldü ortaklık bitti.

azr. Öküz öldü, ortak ayrıldı.

trkm. Öküz öldi ortaklık savuldu.

gagz. Öküz öldü, ortaklık bozuldu.

ttü. Dügünsüz ev olur, ölüsüz ev omaz.

trkm. Ağısız ölüm bolmaz, öykesiz – toy. (Ağıtsız ölüm olmaz, öfkesiz – düğün).

gagz. Dünün ölü yolda kalmeer. (Düğün ile ölü yolda kalmaz).

kumk. Ölümünden korkğan toy etmes. (Ölümünden korkan düğün yapmaz).

ttü. Zengin ölürse, mezarına taş dikilir, zügürde çalı nişan ederler.

krz. Baydın katını ölsö, töşögü cangırat, cardının katını ölsö, başı kangırayt.
(Zenginin karısı ölürse, yeniden evlenir - fakirin karısı ölürse, başı sıkıntıya girer).

kkkp. Ölüm joktıñ halıñ, baydıñ malın şaşadı. (Ölüm fakirin halini, zenginini malını saçar).

kumk. Yarlılar yatsa öler, baylar batsa öler. (Fakirler yatsa ölür, zenginler batsa ölür).

ttü. Gam gam getirir, gam çor getirir, çor ölüm getirir.

trkm. Gaygı garrıdar, gam öldir. (Kaygı yaşlandırır, gam öldürür).

krz. Kalp ırıs keset, kaygı ömür keset. (Yalan rızık keser, kaygı ömür keser).

özbk. Kaygu karıtar, gam uldırar. (Kaygı yaşlandırır, gam öldürür).

ttü. Kırk yıl kırın olmuş, eceli gelen ölmüş.

trkm. Kırk yıl kırın gelse, acalı öler.

özbk. Kırk yıl kırın bulsa, acalı yetgan uladı.

ttü. Ölüm hak, miras helal.

trkm. Ölüm hak, miras helal.

ttr. Ülim hak, miras helal

ttü. Sağ tilki, ölmüş aslandan iyidir.

trkm. Öli arslandan – diri sıçan. (ölü aslandan diri fare iyidir).

kkkp. Öli arıslannan tiri tışkan artık.

krz. Cazdıktan ölgön camanat, coodon ölgön saltanat. (Yastıkta ölmek şerefsizlik, savaşta ölmek bayram).

başk. Yaman dan menen ülevzen, yavza kan menen ülev artık. (Kötü nam ile öleceğine, savaşta kanla ölmek iyidir).

kumk. Kul bolup yaşağınça, yabuşup ölgen kolay. (Köle olup yaşamaktansa, savaşıp ölmek daha iyi).

ttü. Açlıktan ölenin mezarı yok.

trkm. Aç ölenin mezarı yok. Açlıktan ölenin mezarı yok.

kazk. Aştan ölgen kisiniñ molası cok. Açlıktan ölenin mezarı yok.

ttü. Horoz ölür, gözü çöplükte kalır.

trkm. Tavuk öler, gözi küllükde galar.

ttr. Eteç ülgen, küze çüplekte kalgan

trkm. İki at depişer, arasında eşek öler. (iki at tepişir, arasında eşek ölür).

krz. Eki döo uruşsa, ortosunda beyacal çımin ölot. (iki dev dövüşse, arasında ecelsiz sinek ölür).

kkp. Eki nar dügisse, arasında şıbin öledi. (iki deve dövüşse, arasında sinek ölür).

azr. Ölüm kaş ile göz arasındadır. (Ölüm göz ile kaş arasındadır).

krz. Acal kaş kabaktın ortosunda. (Ecel kaş ile gözkapağının ortasındadır).

özbk. Ulim koş bilan kovokniñ orasida. (Ölüm kaş ile gözkapağının ortasında).

ttü. imam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz.

azr. Deli deliden hoşlanar, molla - ölüden. (Deli deliden hoşlanır, imam – ölüden).

kklp. Öleñli jerde ögiz semiredi, ölimli jerde molla semiredi. (Otlı yerde öküz şişmanlar, ölümlü yerde imam şişmanlar).

kazk. Atañ ölse de, atañdı körgen ölmesin. (Baban ölse de, babanı gören ölmesin).

krz. Atam ölsö-ölsün, atamdı körgön ölbösün, enem ölsö-ölsün, enemdi körgön ölbösün. (Babam ölse ölsün, babamı gören ölmesin, annem ölse ölsün, annemi gören ölmesin).

kklp. Ekeñ ölse de, ekeñdi köre kalgan ölmesin. (Baban ölse de, babanı gören ölmesin).

trkm. Yatıp galandan, atıp gal. (Yatıp öleceğine atıp öl).

krz. Catıp ölgüçö, atıp öl . (Yatarak öleceğine, atarak (ateş ederek) öl).

ttr. Üle torsañda üre tor! (Ölüyor olsan dahi vurarak öl!)

ttü. Anadan doğmak, ölmek içindir.

kazk. Tumat bolsa, ölmek var. (Doğmak varsa, ölmek de var).

özbk. Bir kun tugilmok bor, bir kun ulmok bor.

ttü. Borçlu ölmez, benzi sararır.

gagz. İnsan ölür, borç ölmez.

ttr. Bireçegen birmi, gürge kerep bulmıy. (Borcu vermeden mezara girilmez).

kazk. Öz üyim, öleñ tösegim. (Kendi evim, ölüm yatağım).

krz. Öz üyüm ölüm töşögüm. (Kendi evim, ölüm yatağım).

özbk. Uz uyim — ulan tuşagim. (Kendi evim, ölüm yatağım).

ttü. Deli deliden hoşlanır, imam ölüden.

azr. Deli deliden hoşlanar, molla - ölüden.

ttü. Ayı eniğini severken öldürür.

gagz. Ayı, severken enci(ğ)ini (yavrusunu) öldürmüş.

ttü. Uyku, küçük ölümdür.

krz. Uyku – carım ölü. (Uyku – yarı ölüm).

kumk. Tiri bolup yerde de yok, ölü bolup körde de yok. (Diri olup yerde de yok, ölü olup mezarda da yok).

özbk. Tirik bulib bozorda yuk, ulik bulib — mozorda. (Hayatta olup pazarda yok, ölü olup mezarda yok).

trkm. Andızlınıñ atı ölmez. (Anduz otu olanın atı ölmez).

başk. Andız bar yerze at ülmes. (Anduz olan yerde at ölmez).

krz. Ataktuu uuru açtan ölot. (Ünlü hırsız açlıktan ölür).

başk. Ataklı bur astan ülgen.

krz. Aştan kaçkan akmak açtan ölot (Yemekten kaçan aptal açlıktan ölür).

kkkp. Akmak aldındağı astan kaşıp, aştan öledi. (Aptal önündeki yemekten kaçarak açlıktan ölür).

trkm. Öli ayatdan doymaz, diri – hezzetden. (Ölü ayete doymaz, diri – izzete).

uygr. Tirik izzetke toymas, ölük duağa (toymas).

ttü. Ölüler öyle bilir ki diriler her gün helva yer.

azr. Ölüler ele bilir, diriler halva yeyir. (Ölüler öyle bilir ki, diriler helva yer).

4.2.Sadece Bir Lehçede Rastlanan Atasözler

Türk topluluklarının kullandıkları ortak atasözlerinin sayısı ne kadar çok olursa olsun, o toplulukların yaşadığı bölge, iklim şartları, yaşama koşulları ve onlara komşu yaşayan başka milletlerin etkisiyle başka Türk lehçesinde bulunmayıp, sadece bir lehçede kullanılan atasözleri de vardır. Aşağıda 17 Çağdaş Türk lehçesinin atasözleri sözlüklerinden toplanmış, fakat, sadece bir lehçede görülmüş olan atasözler verilmiştir.

Türkiye Türkçesi

- **Ağlama ölü için, ağla deli için.**
- **Aç gezmektense tok ölmek yeğdir.**
- **Hısım hısımın ne öldüğünde ister, ne onduğunu.**
- **Allah öldürmediğini kimse öldürmez.**
- **Ananın bastığı yavru ölmez.**
- **Suç öldüründe değil, ölendedir.**
- **Öl benim için, öleyim senin için.**
- **Ölü gibi öl ki, adam gibi ağlayayım.**
- **Ben öldükten sonra taş taş üstünde kalmasın.**
- **Yaramdan ölmedim, sorandan öldüm.**
- **“Vur!” dedilerse, “Öldür!” demediler ya!**
- **Çok karınca deveyi öldürür.**
- **İçki öldürür, kumar süründürür.**
- **“Öldürürüm” diyenden korkma, “Ölürüm” diyenden kork.**
- **Olacakla öleceğe çare bulunmaz.**
- **Doğduğuna inanır, öleceğine inanmaz.**
- **Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane.**

- İnsan öleceğini bilse, mezarını kazar.
- Yarın ölecekmiş gibi ibadet et, hiç ölmeyecekmiş gibi çalış.
- Hoca gelmiş iken ölen ölsün.
- Ölen canını kurtarır, yazık kalanın gününe.
- Ölen ile gidenin dostu olmaz.
- Ölen ile kim ölmüş, herkes sırasını bekler.
- Dün öleni, dün gömdüler.
- Kalkanın yerini, ölenin avradını alırlar.
- Hasta ol benim için, öleyim senin için.
- Ölme eşeğim ölme, yaz gelecek, yonca bitecek.
- Borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek.
- Can çekişmedense, ölmek yeğdir.
- Aç ölmez, gözü kararır.
- Cins kedi ölüsünü göstermez.
- Bunalan ölmez, kara gün kararıp kalmaz.
- Falan ölmüş, filan ölmüş, bir gün derler Sinan ölmüş.
- Görmemiş görmüş, gülmeden/güle güle ölmüş.
- Ha anan ölmüş, öksüz kalmışsın ha baban.
- Kendini yorulmuş bilersen yoldaşını ölmüş bil.
- Ölmüş aslana tavşanlar bile hücum eder.
- Ölmüş devenin derisi eşeğe yükür.
- Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
- Yanmış mal ve ölmüş baba ile iftihar edilmez.
- Rakip ölsün de Mevla cenneti alasında yer versin.
- Rakip ölsün de ne yüzden ölürse ölsün.
- Ben ölü yıkayıcıyım, ister cennete gitsin ister cehenneme.
- İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz.
- Ölü evinde ağlamasını, düğün evinde gülmesini bilmeli.
- Ölüden şeytan da el çeker.
- Görmemiş görmüş, güle güle ölmüş.
- Bahanesiz ölüm olmaz.
- Doğru söyleyene ölüm yoktur.

- Ecelsiz ölüm yok.
- Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.
- Gençlikte ölüm, ihtiyarlıkta yoksulluk/açlık güçtür.
- Kara yaslanma kar erir, ere yaslanma er ölür.
- Ölüm bir kara devedir ki, herkesin kapısına çöker.
- Ölüm döşeğinde yatan ecel teri döker.
- Ölüm genç koca demez.
- Ölüm ile oç alınmaz.
- Ölüm ne bir soluk evvel gelir, ne bir soluk sonra.
- Ölüm yüz aklıdır.
- Vasiyet ölüm getirmez.
- Ölümünden korkan korkudan ölür.
- Ölümünden korkma, kin duyulmaktan kork.
- Ölümünden öte yol gitmez, mezardan öte sal gitmez.
- Fakirin tesellisi ölümdür.
- Her şeye çare bulunur, ölüme çare bulunmaz.
- Sevdiğinde ayrılan yedi yıl ağlarsa, yurdundan ayrılan ölüme dek ağlar.
- Dünya ölümlü, gün akşamli.
- Ayrılıkla ölümü çekmişler, ayrılık ağır gelmiş.
- Gem almayan atın ölümü yakındır.
- Istiharede ölümü gören, hastalığa razı olur.
- Ölümü ne kadar çok düşünürsen o kadar iyi yaşarsın.
- Ölümün ötesi kolay.
- Uyku ölümün kardeşidir.
- Uykuyu misafir etmemeli, ölümün davetçisi uykudur.
- Görümce, yüzünü görmeyim ölünce.
- Sakalına göre tarağı vur, ölünceye kadar geçineceğini ara dur.
- Ölünün yüzü soğuk olur.
- Her gün çekmektense bir gün ölüp kurtulmak yeğdir.
- Arayan bulur, inleyen ölür.
- Balık sudan çıkınca ölür.
- Çocuklar uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar uyuya uyuya ölür.

- **İnsan bir kere ölür.**
- **İnsan bir ümitle doğar, bir ümitle ölür.**
- **Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür badem gözlü olur.**
- **Şahit ölür de senet ölmez.**
- **At ölürse yerine tay geçer.**
- **Engel ölsün, ne yüzden ölürse ölsün.**
- **Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin.**
- **Rakip ölsün de ne yüzden ölürse ölsün.**
- **Ben ölürsem büyük kıyamet, karı ölürse küçük kıyamet.**
- **Ben ölürsem yare ne, yar ölürse çare ne?**
- **“Ölürüm” diyenin üstüne varılmaz.**
- **Nasıl yaşarsak öyle ölürüz.**
- **Herkes kendi ölüsü için ağlar.**
- **Hastayı döşek bilir, ölüyü tenesir.**
- **Hile ile iş gören mihnet ile can verir.**
- **İnsan ırzım, namusunu korumak için canını feda eder.**
- **Hıyar akçesiyle alınan eşeğin ölümü sudan olur.**

Azerbaycan Türkçesi

- **Kafil yaşamaktan ölmek yahşıdır.** Dikkatsiz yaşamaktansa ölmek iyidir.
- **Bayırda mini ölsün, evimde biri ölmesin.** Dışarıda bini ölsün, evimde biri ölmesin.
- **Cahil dirilerin ölüsüdür.** Cahil dirilerin ölüsüdür.
- **Görmemiş gördü, güle-güle öldü.** Görmemiş gördü, güle güle öldü.
- **Günah ölende olur, öldürende yok.** Günah ölende olur, öldürende değil.
- **Hamını yarın derdi öldürür, bunu da karın derdi.** Herkesi yarının derdi öldürür, bunu ise karın derdi.
- **Kürbetde ölenin papağı nişane geder.** Gurbette ölenin şapkası nişana gider.

- **Malı kırov öldürer, kışın adı bednamdır.** Malı kırağı öldürür, kışın adı kötüdür.
- **Mollanı iki yere çağıranda bağı çatlar.** İmamı iki yere çağırdığında bağı çatlar (ölür).
- **Müşteride göz olsa, satan acından öler.** Müşteride göz olsa, satan acından ölür.
- **Ölen canını kurtarır, vay kalanın halına.** Ölen canını kurtarır, vay kalanın haline.
- **Ölünün dalınca danışmazlar.** Ölünün arkasından konuşulmaz.
- **Ölünün vesiyeti özü ile gider.** Ölünün vesiyeti kendisiyle gider.
- **Ölürse yer beyensin, kalırsa el beyensin.** Ölürse yer kabul etsin, kalırsa halk kabul etsin.
- **Ölüsü olan bir gün ağlar, delisi olan her gün.** Ölüsü olan bir gün ağlar, delisi olan her gün.
- **Padşahın söhbetinin evveli – dirilik, ahır – ölüm.** Padişah sohbetinin başı – dirilik, sonu – ölüm.
- **Pişiyin derdi iti öldürer.** Kedinin derdi köpeği öldürür.
- **Tora düşen sebr elemese, özünü ölüme verir.** Tuzağa düşen sabr etmezse, kendisini ölüme verir.
- **Torpak deyer: "Öldür meni, dirildim seni!"**. Toprak der: "öldür benu, dirilteyim seni!"

Türkmen Türkçesi

- **Acal yetmese, ölmek yok.** (Ecel yetmezse, ölmek yok).
- **Yarımdan ayrılan yedi yıl ağlar, ilinden ayrılan – ölinça.** (Yarımdan ayrılan yedi yıl ağlar, halkından ayrılan ölene kadar ağlar).
- **Bolğusıza barıncañ, boy oturgın ölinçañ.** (Uğursuzla evleneceğine, bekar otur ölene dek).
- **Çagalı öy – bazar, çagasız öy – mazar.** (Çocuklu ev – pazar, çocuksuz ev – mezar).
- **Uruşda uçma var, dalaşda – tama.** (Savaşta ölüm var, tartışmada – umut).

Gagauz Türkçesi

- **At ölse (ölürse), (y)emden ölsün.**
- **Kim yazın yatar, kışın aç ölür.**
- **Ölmüş eşek, kurttan korkmaz.**
- **Ölü mezara, mülkü mezada.**
- **Ya sultan ölecek, ya da eşek geberecek.**

Kazak Türkçesi

Ölgen kelmeydi, oçken janbaydı. (Ölen gelmez, sönen yanmaz).

Ölgen kelmepti äli bir, ölgennen keyin bäri bir. (Ölen hala gelmemiş, öldükten sonra herkes aynıdır).

Ölgen üyrek köl tañdamas, ölgen adam kör tañdamas. (Ölen ördek göl seçmez, ölen kişi mezar seçmez).

Ölgenge kaygırma, öskenge esirme. (Ölene üzülme, yetişene kibirlenme).

Ölim uzak joldiñ alısı. (Ölüm uzun yolun en uzagı).

Ölim şıkkan üydiñ kaygısın buzba, toy jasagan üydiñ kuvanıñ buzba. (Ölüm olan evin kaygısını bozma, düğün yapan evin sevincini bozma).

Ölim jastı bilmeydi, konak jaydı bilmeydi. (Ölüm yası bilmez, konuk hali bilmez)

Aştan ölgen kisiniñ, molası jok. (Yemekten ölen kişinin mezarı yoktur).

Öli rıyza bolmay, tiri bayımaydı. (Ervah razı olmadan, diriler mutlu olamaz).

Ölim jaylı köp aytsa, tiriniñ berekesi ketedi. (Ölüm hakkında çok konuşulursa, dirinin rahatı kaçar).

Ölgenge iman, tirige bereke bersin. (Ölene iman, diriye bereket versin).

Ura berseñ, kудay da öledi. (Eğer hep döversen, Tanrı da ölür).

Akımakka arkan körsetseñ, asılıp öler. (Aptala halat gösterirsen, kendini asar).

Öle jegenşe, böle je. (Boğulup ölene kadar yiyeceğine, paylaşarak ye)

Aşarşılıkta bay balası birinşi öledi. (Kıtlıkta ilk ölen zengin çocuğu olur).

Bay bolıp körgenim jok, jarlı bolıp ölgenim jok. (Zengin olup görmedim, fakir olup ölmedim).

Balıksınıñ atı şölde öledi. (Balıkçının atı çölde ölür).

Kırgız Türkçesi

- **Uyalgandan ölbödü, ölüp tirüü kalbadı.** (Utanmaktan ölmedi, ölmeden de diri kalmadı).
- **Ölöp kara kördö cok, tirüü bolup, elde cok.** (Ölmüş olsa da mezarda yok, hayatta olmasına rağmen halkın içinde yok).
- **Ölgöngö ökünbö, kalganga bereke bersin.** (Ölene üzülme, kalana bereket varsın).
- **Ölbögön altın ayaktan suu içet.** (Ölmeyen altın kaptan su içer).
- **Aytsam senden ölöörüm, aytpasam sından ölöörüm.** (Söylersem senden ölerim, söylemezsem eleştiriden ölerim).
- **At çabışta at ölot, er sayışta er ölot.** (At yarışmasında at ölür, er güreşinde er ölür).
- **Birge cürmök bar, birge ölmök cok.** (Beraber yürümek var, beraber ölmek yok).
- **Cakşının özü ölsö da, sözü ölböyt.** (İyi insan kendisi ölse bile, sözü ölmez).
- **Can bar cerde ölüm bar.** (Hayatın olduğu yerde ölüm de var).
- **Cigit ölör cerine külüp barat.** (Yiğit gideceği yere tebessüm ile gider).
- **Kara dalı - er tandabayt, ölöör adam - cer tandabayt.** (Evde kalmış kız koca seçmez, ölmek üzere olan insan yer seçmez).
- **Korkso da koy ölot, korkposo da koy ölot.** (Koyun korkarsa da, korkmazsa da yine de ölür).
- **Tirüüdö sıyı cuktun, ölgöndö ıyı cok.** (Hayattayken saygı görmeyen insan, öldüğünde de onun için ağlayan olmaz).
- **Sagızgan saktıgınan emes, suktugunan ölüptür.** (Saksağan dikkatsizliğinden değil, doymazlığından ölmüş).

- **Söz kelgende sözgö caraşa söz aytpasa, sözdün atası ölot.** (Laf geldiğinde lafa layık söz söylemezsen, sözün atası ölür).
- **Sözüng ölgönçö - özüng öl!** (Senin lafin öleceğine - kendin öl).
- **Duşmanga ölüm tilegençe, özüngö ömür tile.** (Düşmana ölüm dileyene, kendine ömür dile).
- **Cakşını söz öltüröt, camandı tayak öltüröt.** (İyi insanı söz öldürür, kötü insanı sopa öldürür).
- **Calgançı ölgön adamdı kübö tutat.** (Yalancı ölmüş insanı şahit gösterir).
- **Camanga aytkan kayran söz, ölgöngö ıylagan kayran köz.** (Kötü insana söylenmiş lafa yazık, ölmüş insana yaşarmış göze yazık).
- **Cigittin uyalganı, ölgönü.** (Yiğidin mahcup olması ölmesidir).
- **Corgonun barkın mingende bilersing, cakşının barkın ölgöndö bilersing.** (Atın değerini bindiğinde anlarsın, iyi insanın değerini öldüğünde anlarsın).
- **Cılan öz uusunan ölböyt.** (Yılan kendi zehrinden ölmez).
- **Cakşının toyuna bar, camandın ölümünö bar.** (İyinin düğününe git, kötünün cenazesine git).
- **Caman ayal ketem dep korkutat, caman erkek ölüm dep korkutat.** (Kötü karı gideceğim diye korkutur, kötü koca öleceğim diye korkutur).
- **Bay bolup körgön cokmun, baykuş bolup ölgön cokmun.** (Zengin olup görmedim, fakir olup ölmedim).
- **Baydı eerçiğen cardı ölot.** (Zenginin peşinden giden fakir ölür).
- **Baydın katını ölsö, töşögü cangırat, cardının katını ölsö, başı kangırayt.** (Zenginin karısı ölürse, yeniden evlenir - fakirin karısı ölürse, başı sıkıntıya girer).
- **Bayı ölgön kul dardaktayt.** (Beyi ölmüş köle sevinir).
- **Biydi kul dese külküsü kelet, kuldu kul derse ölgüsü kelet.** (Beyi kul dersin gülesi gelir, kulu kul derse ölesi gelir).

- **Atangdı öltürgöngö, enengdi alıp ber.** (Babanı öldürmüş kişiyle anneni evlendir).
- **Aksabasa at kadırı bilinbeyt, ata ölbösö aksakal kadırı bilinbeyt.** (Sakatlanmadığı sürece at değeri bilinmez, ölmediği sürece baba değeri bilinmez).
- **Akılman bilgi ölsö, curt akılsız, er kol başçı ölsö, kol cetim.** (Akıllı bilge ölürse, halkı akılsız kalır, ordu komutanı ölürse, ordu yetim kalır).
- **Alptın tize bükkönü, ölgönü.** (Bahadırın diz bükmesi, ölmesidir).
- **Argımak çapkandan ölböyt, taptagandan ölot.** (At koşturmadan ölmez, beslemeden ölür).
- **Ooruluu ölböyt, acalduu ölot.** (Hasta ölmez, eceli gelen ölür).
- **Eldüü tülkü açka ölböyt.** (Halkı olan tilki açlıktan ölmez).
- **Er törögön el ölböyt.** (Bahadır doğurmuş halk ölmez).
- **Biröö ölmöyünçö, biröö kün körböyt.** (Birisi ölmeden, öbürü gün görmez).
- **Aşıktık ölümdön küçtüü.** (Aşk ölümden güçlü).
- **Cakşı kelin - kelin, caman kelin – ölüm.** (İyi gelin - gelin, kötü gelin – ölüm).

Tatar Türkçesi

- **Sagındım dip kilep bulmy, sargaydım dip ülep bulmy.** (Özledim diye gelinmez, sarardım diye ölünmez).
- **At ülemi itke beyrem.** (At ölür, itlere bayram olur).
- **Kişiniñ süzi ülgençi üzi ülsin.** (Kişinin sözü öleceğine özü ölsün).
- **Yöze bilmesen, suga kirme-suga kitip ülersin; süz bilmesen söyleme-küp aldında bölersin.** (Yüzemiyorsan, suya girme-suda gidip ölürsün; söz bilmesen söyleme-çok kişi önünde batarsın).

- **Söz söyleü höner, söyli bilmegen üler.** (Güzel konuşmak meslektir, konuşmasını bilmeyen ölür).
- **Süzge süz kilgende söylemese, anası üledi.** (Sözü tam zamanında söylemezse anası ölür).
- **Küp söyleşken kartaymy üler.** (Çok konuşan erken ölür).
- **Süzeñ ülgence üzeñ ül.** (Sözün öleceğine kendin öl).
- **Haklık öçen ülüçe batırlar üleme belen üler.** (Doğruluk için ölen kişi kahramanca ölür).
- **Yalgan söylep yaşengeçe, ras söylep ülgen yahşı.** (Yalan söyleyerek yaşamaktansa, gerçeği söyleyip ölmek iyidir).
- **İke aradağı ser ikeneñ bere ülse gene açıla.** (İki kişinin arasındaki sır ikisinden biri ölünce açıklanır).
- **Galim keşe ülse de terek, nadan keşe yörse de ülek.** (Alim dün ölse de diridir, nadan dün yürüse bile ölüdür).
- **Belemle ülse, kagazda hatı kalır, osta ülse eşlegen zatı kalır.** (Bilimli ölse, kağıtta yazısı kalır, usta ölse, yaptığı işi kalır).
- **Namus ülemnen köçle.** (Namus ölümden daha güçlüdür).
- **Heylesez batır tiz üler.** (Dürüst kahraman çabuk ölür).
- **Asıl keşe altın dip ülmes, halkım dip üler.** (Asil kişi altın diye ölmez, halkım diye ölür).
- **Üzem öçen tunganmın, ilem öçen ülermen.** (Kendim için doğdum, halkım için ölürüm).
- **Ülseñ de tungan cireñe yabış.** (Ölsen de doğduğun yere yapış).
- **Avıru ber üler, irençek könde üler.** (Hasta bir kere ölür, tembel her gün ölür).

- **Hönere bar – terek, hönere yuk ülek.** (Mesleği var hayat, mesleksiz diri ölü).
- **Yünen tapkan ayga oçar, yünsez tigez cirde abımp üler.** (Yönünü bulan aya uçar, yönünü bulamayan düzgün yerde bile yıkılarak ölü).

Başkurt Türkçesi

Abaylamay höylegen – avırımay ülgen. (Düşünmeden konuşan – hastalanmadan ölü).

Tölkönöñ üleme tirehe ösön. (Tilkinin ölümü derisi için).

Diñgez kipmes, halk ülmes. (Deniz solmaz, halk ölmez).

Kötöv taşlagan maldı büre alır, il taşlagan irze gür alır. (Sürünü bırakan malı kurt kapar, vatanını bırakan yiğidi mezar alır).

Keşege ülem telegense, üzeñe gümer tela. (Başkasına ölüm dileyeceğine, kendine ömür dile).

Belemle ülmes, belemhez kön kürmes. (Bilgili ölmez, bilgisiz gün görmez).

Arıslan ülhe – tirehe kala, keşe ülhe – iseme kala. (Aslan ölse – derisi kalır, kişi ölse – ismi kalır).

Yakşığa yöröm yuk, yamanga ülem yuk. (İyiye hayat yok, kötüye ölüm yok).

Yeyge sıkkan yen ülmes. (Yaza çıkan can ölmez).

Surtan üze ülhe le teşe ülmey. (Turna balığı kendisi ölse de, dişi kalır).

Hıvzan kurkkan tagarakka töşöp ülgen. (Sudan korkan leğene düşüp ölü).

Üzemse keşe ülemden kurkır. (Bencil kişi ölümden korkar).

Karaçay Türkçesi

- **Otunçu ölse, ot-suvu kalır, maravçu ölse çakğıçı-kuvu kalır.** (Oduncu ölse ateşi-suyu kalır, avcı ölse çakmaktaşı-kavı kalır).
- **Ölüm sormaganlay keledi.** (Ölüm sormadan gelir).

- **Ölmez eçkige bir çırpı baş çıgadı.** (Ölmez keçiye bir çalı çıkar)
- **Osal malçı koyga barsa – ölü kibik, koşha kelse – börü kibik.** (Kötü çoban koyuna gelse – ölü gibi, eve gelince – kurt gibi).

Karakalpak Türkçesi

- **Berse işemiz, ursa ölemiz.** (Verse içeriz, döverse ölürüz).
- **jalkav menen dos bolsañ, aştan ölerseñ.** (Tembel ile dost olursan, açlıktan ölürsün).
- **Bir künge ögiz ölmeydi, eki künge iyese bermeydi.** (Bir günlüğüne öküz ölmez, iki güne sahibi vermez).
- **Soysañ kozı öledi, soymasañ jigittiñ özi öledi.** (Kesersen kuzu ölür, kesmezsen yiğidin kendisi ölür).
- **Kaskırda aştan ölmesin, koyda haram ölmesin.** (Kurt da açlıktan ölmesin, koyun da mundar ölmesin).
- **Atañ ölse koyılar, atan ölse soyılar.** (Baban ölse gömüler, atın ölse kesilir).
- **Anası ölgen jetimge, kaytıp ana tabılmas.** (Annesi ölen yetime, tekrar ana bulunmaz).
- **Aştan ölgennen, jarılıp ölgen abzal.** Yemekten ölmektense, patlayarak ölmek yeğdir.
- **“Köp biledi” degen küledi, “özim bilemen” degen öledi.** (Çokluk bilir diyen güler, kendim bilirim diyen ölür.)

Kumık Türkçesi

- **Atam öldü bir açuv, hayrat etdim eki açuv.** (Babam öldü bir acı, hayır verdim iki acı).
- **Av bir gün öle, avçu har gün.** (Av bir gün ölür, avcı her gün).
- **Accallı öler kırğında.** (Savaşta ecelli ölür).
- **Adam yılap tuvar, küstünüp öler.** (Adam ağlayarak doğar, inleyerek ölür).
- **Adilsiz yurtda accalsız öler.** (Adaletsiz yurtda ecelsiz ölünür).
- **Arsarsız gişi accalsız öler.** (Korkusuz kişi ecelsiz ölür).
- **Bıçak bulan oynagan bıçakdan öler.** (Bıçak ile oynayan bıçaktan ölür).

- **Puç yürügen puç öler.** (Boş yaşayan boş ölür).
- **Yarlılar yatsa öler, baylar batsa öler.** (Fakirler yatsa ölür, zenginler batsa ölür).
- **Alim ölgen alam ölgen bulan teng.** (Alimin ölmesi, alemin ölmesi ile denktir).
- **Atası ölgen yartı yetim, anası ölgen gerti yetim.** (Babası ölen yarı yetim, anası ölen gerçek yetim).
- **Başı yançılmağan yılan ölmes.** (Başı ezilmeyen yılan ölmez).
- **Yazıvçunu atı ölmes.** (Yazarın adı ölmez).
- **Anası ölmek – Ayman Kölü kurumak.** (Anası ölmek, Ayman Gölü kurumak gibidir).
- **Kızardaşı ölmek bavur eti üzölmek.** (Kızkardeşi ölmek, bağır eti kopmak).
- **Ulan kardeşi ölmek – bakçanı gülü sönmek.** (Oğlan kardeşin ölmesi, bahçenin gülünün solması).
- **Accal yetmey, ölüm yok.** (Ecel gelmeden ölüm yok).
- **Emsiz avruv, sebepsiz ölüm bolmas.** (Çaresiz hastalık, sebepsiz ölüm olmaz).
- **Korkaçnı artından ölüm hızırlar.** (Korkağın ardından ölüm iz sürer).
- **Öcetli canda ölüm var.** (Hırslı canda ölüm var).
- **Ölüm inbaşda, umut tav başda.** (Ölüm omuz başında, umut dağ başında).
- **Uruçu gelim uçun tögül, ölüm uçun urlay.** (Hırsız gelir için değil, ölüm için çalar).

Özbek Türkçesi

- **Hunarli ulmas, hunarsiz kun kurmas.** (Kabiliyeti olan ölmez, kabiliyetsiz geçinemez).
- **Er yigitning uyalgani ulgani.** (Yiğidin mahcup olması ölmesidir).
- **Borida kilmading şod, ulgandan keyin hoh kil yod, hoh kilma faryod.** (Hayattayken mutlu etmediysen, öldükten sonra hatırlamanın da, ağlamanın da faydası yok).
- **Botir ulsa, yupalok boş kutarar.** (Bahadır ölürse, korkak başını kaldırır).
- **Yer bulib yaşagandan, şer bulib ulgan yahşi.** (Yer olarak yaşamaktansa, aslan olarak ölmek iyidir).

- **Kurkok ulmasdan burun ular, ulikdan nima kutib bular?** (Korkak ölmeden önce ölür, ölüden ne beklenir ki?).
- **Har kuni ulgandan, bir kunda ulgan yahşi.** (Her gün ölmektense, bir günde ölmek daha iyidir).
- **Acalga davo yok, yomonga — balo.** (Ecele çare yok, kötüye bela yok).
- **«Hok» degan hokizga ulim.** (“Hak” diyen öküze ölüm).
- **Uruşniñ boşi — oyin, ohiri — ulim.** (Savaşın başı – oyun, sonu – ölüm).
- **Hatto paşşani ham uldirmagan, mushugiga ham pişt demaydi.** (Sineği bile öldürmemiş kimse, kedisine “git” demez).
- **Nomussiz hayotdan şonli ulim afzal.** (Şerefsiz hayattan neşeli ölüm iyidir).
- **Yer bulib yaşagandan, şer bulib ulgan yahşi.** (Yer olarak yaşamaktansa, aslan olarak ölmek iyidir).
- **Ulganlar tişlamas.** (Ölenler ısırılmazlar).
- **Ulganniñ kuzidan yoş çikmas.** (Ölenin gözünden yaş çıkmaz).
- **Ulim buyuk teñlaştiruvçidir.** (Ölüm büyük eşitleyicidir).
- **Ulim – şoh-u gadoga barobar.** (Ölüm – padişaha da fakire de aynı).
- **Ulim norozilikka karamas.** (Ölüm – şikayete bakmaz).
- **Ulimdan koçib bulmas.** (Ölümden kaçınılmaz).
- **Osmon uzok, yer kattik, ulay desam, con totlik.** (Gökyüzü uzak, yer sert, öleyim desem, can tatlı).
- **Ulim eşigidan uzga eşikni yopsa buladi.** (Ölüm kapısı hariç her kapıyı kapamak mümkündür).
- **Burga uldirişdan uzga işda şoşiş kerak emas.** (Pire öldürmekten başka hiçbir şeye acele edilmemeli).
- **Oçofatlik kiliçdan kuprok odamni uldirar.** (Kıtlık kılıçtan çok insanı öldürür).
- **Hudo sevgan bandasi yoş uladi.** (Tanrı’nın sevdiği kulu genç yaşta ölür).
- **Ulik şerniñ sokolini kuyonlar ham tortişi mumkin.** (Ölmüş aslanın sakalıyla tavşanlar bile oynar).
- **Umid ulmas, rizk kamaymas.** (Umut ölmez, rızk azalmaz).
- **Uzini osib uldirganniñ uyida arkon nomi tilga olinmas.** (Kendini asarak ölmüş birisinin evinde halat kelimesi söylenmez).
- **Mol egasiga uhşamasa, harom ular.** (Hayvan sahibine çekmezse haram ölür).

- **Odam kaday yaşasa şunday uladi.** (Insan nasıl yaşadıysa, öyle ölür).
- **Odam oçlıktan ulmas, ordan ular.** (Insan açlıktan ölmez, namusundan ölür).
- **Mayna bulmok — tirik ulmok.** (Rezil olmak – diri ölmek).
- **Ulimdan boşka hamma narsaga davo bor.** (Ölümden başka her şeyin çaresi vardır).
- **Uzini maktagan — ulimniñ korovuli.** (Kendini öven – ölümün bekçisi).
- **Mehnat bilan kişi ulmas.** (Emekten insan ölmez).
- **Tugilgan zahotidanok odam ulişi boşlaydi.** (Doğduğu zamandan itibaren insan ölmeye başlar).
- **Yoş ulişi mumkin, kari ulişi şart.** (Genç ölebilir, yaşlı ölmek zorunda).
- **Kari ulsa — davlat, yoş ulsa — kiyomat.** (Yaşlı ölürse – zenginlik, genç ölürse kıyamet).
- **Yoş ketaman deb kurkitar, kari — ulaman deb.** (Genç gideceğim diye, yaşlı öleceğim diye korkutur).

Uygur Türkçesi

- **Açlıktin ölseñmu, ata-anañni taşlima.** (Açlıktan ölsen de ana babanı başından atma).
- **Ana yurtuñdin ölseñ ayrılma.** (Ana yurdundan ölsen (bile) ayrılma).
- **Asman yirak, yer kattik, öley desem can tatlik.** (Gök uzak, yer sert, öleyim desem can tatlı).
- **Açtin ölgen behilniñ koynida bir tokaç.** (Açlıktan ölen pintinin koynundan bir pide çıkar).
- **Ölüdigandek taet kil, ölmeydigandek oket kil.** (Ölecek gibi ibadet et, ölmeyecek gibi çalış).
- **Seper kılsañ bir mert birlen seper kıl, özi ölmey seni taşlap kétmeydu.** (Yolculuğa çıkarsan bir mert adamla çık, kendisi ölmeyince seni bırakıp gitmez).
- **Ağrik bolsañ, ölüp kutul, kerzdar bolsañ, bérıp kutul.** (Hasta olsan ölüp kurtul; borçlu olsan verip kurtul).
- **Amanet saklısañ tölersen, yañ yerde öy salsañ, ölerseñ.** (Emaneti korursan, geriye verirsin; bayır yerde ev yaparsan, ölürsün).

- **Bir söz bilen er ölmes.** (Bir sözle erkeklik ölmez).
- **Balañ ölse erge baq, èriñ ölse yerge (baq).** (Çocuğun ölürse kocana bak, kocan ölürse yere bak).
- **Bay bolsa bölüp bermes, gaday bolsa ölüp (bermes).** (Zengin ise bölüp vermez, fakir ise ölse bile veremez).
- **Bürküt borandin qorqmas, batur ölümdin (qorqmas).** (Kartal rüzgardan korkmaz, kahraman ölümden korkmaz).
- **Bigiz qapta yatmas, ölük tağarda (yatmas).** (Çuvaldız çuval içinde durmaz, ölü çuvalda yatmaz).
- **Bir yaşqımu bir ölüm, miñ yaşqımu bir (ölüm).** (Bir yaşa da ölüm var, bin yaşa da ölüm var).
- **Tasma yegen it ölgüçe huyini taşlımas.** (Tasma yiyen it ölene kadar alışkanlığını bırakmaz).
- **Teylekniñ hotuni öler, teleysizniñ öyi köyer.** (Şanslı insanın karısı ölür, şanssız insanın evi yanar).
- **Telvini qorqutmaq – ölüknü tirildürmek.** (Delini korkutmak-ölüyü diriltmeye benzer).
- **Turmiğan mihmanniñ ketkini yahşi, saqaymiğan ağıriñniñ ölgini (yahşi).** (Kalkmayan misafirin gitmesi daha iyidir, iyileşmeyen hastanın ölmesi daha iyidir).
- **Tecimel kèpen tapsa ölüvalar.** (Cimri kefen bulursa ölmek ister).
- **Tirikke öy tèpilar, ölükke gör (tèpilar).** (Diri insan için ev bulunur, ölü için mezar bulunur).
- **Ceñde ölse bir kişi, iz basıdu miñ kişi.** (Savaşda ölürse bir kişi, yerine gelir bin kişi).
- **El için ölseñ külüp öl.** (Vatan için ölecekse, gülerek öl).
- **Vetendin yüz örügen nomustin öler.** (Vatandan yüz çeviren, utancından ölür).
- **Ölüm baturdin bézer, qorqqañni ézer.** (Ölüm yiğitten bezer, korkanı ezer).
- **Yaman atağ bilen yaşıguçe, yahşi atağ bilen ölgen yahşi.** (Kötü nam ile yaşayınca kadar, iyi nam ile ölmek yeğdir).
- **Düşminiñ ölse haza tutma, vapasızdin dost tutma.** (Düşmanın ölünce yas tutma, vefasızdan dost tutma).

- **Anisi taşlığan tayni böre yer, éli taşlığan erni gör (yer).** (Anasının terk ettiği tayı kurt, vatanın dışladığı yiğidi mezar yer).
- **Alma yep agrik bolgiçe, örük yep ölüval.** (Elma yeyip hastalanmaktansa, erik yeyip ölüver).

Hakas Türkçesi

İki olim polbas, pirden os polbassın. (İki kere ölünmez, bir ölümden kaçınılmaz).

Ol tee halza, hırganın adı halar. (Bilgili kişi ölse bile, onun ismi kalır).

Pargan patıg, halgan hatıg. (Giden gider, kalan kalır).

Çoy polgança, ogır polarga, ogır polgança, öl pararğa. (Yalancı olmaktansa, hırsız olmak, hırsız olmaktansa ölmek iyidir).

Ağırçathan kizee altın daa organ tuza polbas. (Ölümü altın yatak bile durduramaz).

Üren kizinin sazi ılığapça, tırğağı örinçe. (Ölen kişinin saçı ağlar, tırnağı sevinir).

Çuvaş Türkçesi

Éş vilsen te viş kuna yulat. (İş ölsen de üç güne kalır).

Éşlenipe şın vilmest. (Çalışmaktan kişi ölmez).

Yakut Türkçesi

Ölbütten üp siir, aldamıttan as tahaarar. (Ölüden para koparan, başkasının acısından yemek çıkarır).

It it tihitten ölböt. (It itin dişlemesinden ölmez).

Ölbüt tillibet. (Ölen dirilmez).

Ölbüt kihi ahıta üs honuktaah. (Ölmüş kişinin acısı üç gündür).

Sonuç

Türklerin yerine getirdikleri gelenek ve görenekler, kullandığı deyimler ve atasözlerinden hareketle ölümü nasıl algıladıkları üzerine şunları söylemek mümkündür:

1. Ölüm başka bir dünyanın başlangıcıdır ve o dünyaya yıkanarak, tertemiz beyaz kumaşlı giysiyle gitmek lazım. Bu dünyada kullandığın eşyalar öbür dünyada da lazım olacaktır.
2. Kesinlikle ölmüş kişilerin ruhunu kızdırmak yanlıştır. Her zaman ölenlerin ruhuna dua edilmeli, onlara ikramlar verilmeli. Ataların ruhlarını kızdırmak kötülük getirir.
3. Ağıt yakmak bütün Türklere hastır. Hangi dini kabul ederse etsin, Türkler ağıt yakmaktan vazgeçmemişlerdir.
4. Öbür dünyaya geçmek için bir sınav olacaktır ve rahmetlinin o sınavdan kolay geçebilmesi için bu dünyadaki yakınları onun için dua etmeli, insanlara yemek, hediye vermeliler.
5. Tanrı tarafından verilen saat, zamanı doldurunca ölmeye mahkumdur. Tanrı herkese bu dünyada yararlanması için rızık vermekte, rızık biten insan da mutlaka ölecektir.
6. Çok hasta da olsa, ağır yaralanmış da olsa eceli gelmediyse o kişi ölmez, ama sağ-salim olan birisi eceli geldiyse ölecektir.
7. Türkler ölümlerin gömüldüğü yere çok önem vermekte, mezarlık olarak dağ başı, yolun kenarını seçmektedirler. Bunun nedeni gelen, geçen herkes mezarlıkta bulunanların ruhuna dua etmesi isteğidir.
8. Türkler ölüyü ilk günlerde mezarda yalnız bırakmaz her sabah gider dua ederler.
9. Eski Türklerden beri erkekler ölüyü gömdükleri gün mezara kadınları götürmemeyi doğru bulmuşlardır ve günümüzde de defin günü kadınlar mezarlığa gitmezler. Bu eşitsizlik değil, tam tersine kadınları kötü ruhlardan, cinlerden korumak, yakınına yere gömerken görünce yaşayacakları üzüntüden kaçınmak içindir.
10. Alim, bahadırlar ölse de halk arasında ebedi yaşayacaklardır. Vatan ve ilim uğruna ölmek şereftir.

11. Türklerde cenazenin çıktığı evde birkaç gün yemek yapılmamakta, yemekleri komşu ve akrabalar getirmektedirler. Türkler acıyı paylaşmayı hiç ihmal etmezler, hatta bütün mahalle günlerce cenaze evini ziyaret eder, ölünün yakınlarına hem manevi hem de maddi yardım ederler.
12. Hemen hemen bütün Türk topluluklarında cenaze günü ve anma törenlerinde büyük baş hayvan kesilmektedir.
13. Türklerde anma törenleri üçüncü, yedinci, on ikinci, kırkıncı günü ve bir yıl olarak anma törenleri yapılmaktadır.
14. Türklerde yas rengi siyah ve koyu mavi, koyu yeşil renktir.
15. Ölülerin vasiyeti mutlaka yerine getirilmektedir. Vasiyet yerine getirilmediği zaman aile üyelerinden birisinin başına kötülük geleceğine inanmaktadırlar.

Kısaca özetlersek, günümüz Türkleri buldukları bölgeye komşu yaşamış halklardan etkilenmiş ve İslamı kabul etmiş Türkler dilinde Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeleri kullanmakla beraber gelenek, göreneklerinde de eski inanışlarıyla İslamiyetin getirdiği kuralları birleştirerek ve yoğurarak hala yaşatmaktadırlar. Aynı şekilde Rusya topraklarında bağımlı olan bazı Türkler Rusçadan alınmış kelimeleri kullanmakla beraber atalarından kalmış gelenek, görenekleri ihmal etmeden Hristiyan dininin getirdiği kurallarla beraber kullanmaktadırlar.

Dizin

A

Aç, 114, 117, 118

acele, 110, 131

acı, 12, 47, 50, 53, 109, 129

Ağac, 104

ağıt, 6, 13, 21, 22, 24, 30, 32, 34, 35,
36, 37, 40, 95, 135

aile, 18, 22, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 49,
136

Altın Orda, 33

Anadolu, 6, 12

anma, 11, 14, 16, 19, 22, 25, 28, 29,
31, 32, 53, 54, 136, 139

Anma, 29, 31, 33

Arapça, 53, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66,
67, 70, 71, 136

Aş-yoğ, 5, 6

At, 101, 102, 105, 106, 110, 120, 122,
123, 125

atasözler, 8, 101, 117

Ayı, 116

Azerbaycan, ii, iii, iv, 8, 12, 33, 67,
70, 72, 86, 120, 137

Azerbaycan Türkçesi, iii, iv, 8, 12, 67,
72, 86, 120, 137

B

baş, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 26, 31, 41,
43, 72, 74, 83, 117, 128, 136

Başkurt, ii, iii, iv, 9, 26, 28, 29, 67, 75,
88, 127, 137

Başkurt Türkçesi, iii, iv, 9, 75, 88, 127

Ben, 117, 118, 120

beyaz, 16, 17, 19, 29, 37, 40, 42, 45,
46, 48, 49, 79, 135

bez, 19, 26, 98

Bilge Kağan, 6

Bilgili, 106, 127, 134

bitmek, 59, 61, 64, 69, 70, 73

Borçlu, 115

Bozkır, 5

Ç

Çağdaş, iv, 55, 63, 101, 117, 138

Çalışma, 8, 141

C

can, 13, 47, 51, 54, 56, 57, 59, 60, 71,
81, 93, 94, 103, 120, 127, 131, 132

cehennem, 43, 66, 99

cemaat, 41

cenaze, iv, 5, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16,
17, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29,
30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 46, 50, 51, 52, 54,
91, 98, 136, 138

Cenaze, 11, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 24,
29, 30, 31, 32, 37, 40, 41, 48, 50,
51, 53

cennet, 25, 41, 43, 99, 100

ceset, 11, 27, 31, 41, 48, 53, 91

Ceset, 13, 25, 29, 32

Cesur, 102

Ç

çiçek, 19, 43, 45
çıkmaq, 56, 59, 60, 75, 79

C

Cıl aşısı, 31

Ç

Çoban, 104

çok, 5, 6, 7, 12, 19, 22, 23, 24, 26, 27,
28, 32, 35, 36, 38, 39, 45, 46, 49,
50, 55, 61, 63, 66, 104, 117, 119,
122, 126, 131, 135

çukur, 58

Çuvaş, ii, iii, v, 7, 10, 28, 52, 53, 78,
89, 134, 137, 140, 141

Çuvaş lehçesi, iii, v

D

defin, 11, 18, 25, 31, 34, 41, 44, 45,
46, 47, 135, 139

Deli, 114, 115

Dil, 8, 110, 111, 140

diri, 113, 116, 123, 127, 131

Diri, 116, 133

doğmaq, 115

dolmaq, 64, 74

Düğün, 42

dünya, 14, 28, 46, 52, 62, 65, 68, 70,
73

E

ecel, 60, 66, 72, 73, 74, 76, 77, 119

Ecel, 60, 114, 117, 121, 129

eceli, 36, 60, 66, 108, 109, 113, 125,
135

el, 118, 120, 121, 125

eylem, v, 55, 59, 60, 61, 69, 80

F

Farsça, 56, 57, 58, 59

fiil, 79

G

Gagauz, ii, iii, iv, vi, 7, 8, 16, 17, 18,
19, 122

Gagauz Türkçesi, iii, iv, 122

gece, 13, 15, 17, 44

gelenek, iv, 5, 6, 7, 12, 15, 16, 20, 22,
23, 28, 35, 38, 44, 46, 135, 136

genç, 6, 17, 21, 25, 30, 36, 119, 131

gitmek, 7, 56, 58, 62, 63, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 135

giysi, 14, 16, 17, 21, 31, 33, 37, 41, 48

görenek, 5, 16

görenekler, iv, 12, 20, 28, 135

göz, 20, 24, 35, 46, 62, 114, 121

gün, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 24,
25, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 36, 37,
38, 40, 41, 42, 49, 50, 51, 53, 54,
70, 71, 102, 106, 107, 111, 117,
118, 119, 121, 125, 127, 129, 130,
135, 136

H

Hak, 57, 63, 130

Hakas Türkçesi, iii, v, 51, 78, 133

haram, 104, 128, 131
hatıra, 33
hayat, 8, 19, 25, 44, 52, 64, 74, 111,
127
helak, 64, 83
hırsız, 116, 134
Horoz, 114, 140
Hristiyan, 136, 137

I

ibadet, 117, 132
ifade, ii, 7, 8, 48, 53, 55, 58, 59, 60,
64, 71, 72, 80
ihmal, 28, 136
ikram, 12, 14, 19
imam, 11, 12, 15, 21, 23, 25, 26, 27,
29, 33, 38, 41, 114, 115
islam, 21, 23, 28, 30, 32, 65

K

kan, 36, 50, 74, 81, 82, 107, 113
Karaçay, ii, iii, v, 6, 9, 29, 30, 31, 32,
75, 88, 100, 128, 140, 141
Karaçay-Malkar Türkçesi, iii, v, 9,
141
Karakalpak, ii, iii, v, vi, 6, 9, 32, 33,
70, 76, 89, 128, 139, 140, 141
Karakalpak Türkçesi, iii, v, 9, 76, 89,
128
Kazak, ii, iii, iv, vi, 5, 6, 9, 19, 20, 21,
22, 74, 87, 122, 139, 140
Kazak Türkçesi, iii, iv, 19, 87, 122
kefen, 15, 17, 21, 28, 33, 94, 133
kefenleme, 11, 31, 37, 40

kergek bolmak, 7
Kırgız, ii, iii, iv, 5, 6, 7, 9, 23, 24, 25,
26, 70, 74, 87, 123, 139
Kırgız Türkçesi, iii, iv, 74, 87, 123
kırk, 14, 15, 18, 19, 25, 28, 33, 36, 39,
41, 42, 50, 54
kişi, 5, 6, 7, 10, 12, 15, 17, 20, 21, 25,
26, 27, 29, 30, 32, 34, 36, 40, 47,
48, 49, 53, 54, 67, 68, 69, 70, 77,
103, 106, 108, 111, 126, 127, 128,
129, 131, 133, 134, 135
korkak, 101, 102, 130
koyun, 22, 41, 46, 104, 118, 128
Kül Tegin, 5
kumaş, 6, 15, 25, 38, 41, 42
Kumuk, ii, iii, v, vi, 6, 9, 33, 34, 35,
36, 138, 140
Kumuk Türkçesi, iii, v, 9
Kuran, 11, 13, 21, 27, 29, 32, 38

L

lehçe, ii, 7, 8, 55, 72, 85, 117

M

mahalle, 19, 40, 136
matem, 37, 38, 40
merasim, 22, 45
meyit, 91
mezar, 25, 26, 30, 39, 40, 41, 43, 46,
49, 53, 58, 76, 97, 121, 122, 127,
133
mezarlık, 18, 97, 98, 135
Muhtar, 32
mum, 7, 13, 14, 17, 18, 19, 36

murder, 20, 104

Müslüman, 26, 27

N

namus, 104, 105

nane, 17

nefes, 61

nüfus, 5, 10, 12, 14, 19, 28, 30, 32, 33,
52, 54

Ö

öküz, 108, 111, 114, 128

Öküz, 108, 112

ölmek, 7, 12, 24, 26, 55, 56, 61, 63,
67, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79,
80, 101, 103, 106, 107, 113, 115,
117, 118, 120, 121, 123, 126, 128,
129, 130, 131, 133, 134, 135

ölü, 6, 7, 11, 14, 15, 17, 22, 25, 27, 29,
34, 37, 41, 50, 53, 90, 96, 112, 113,
114, 116, 117, 118, 127, 128, 132,
133

Ölü, 14, 18, 19, 21, 24, 25, 29, 116,
117, 118, 122, 140

ölüm, v, 5, 7, 11, 12, 13, 16, 20, 21,
23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36,
39, 40, 44, 45, 47, 53, 58, 59, 61,
63, 66, 70, 75, 77, 88, 102, 103,
107, 108, 112, 115, 116, 118, 119,
121, 123, 124, 125, 127, 129, 130,
132, 140

ölüm haberi, 11, 16, 23, 40, 44

ömür, 6, 25, 30, 64, 113, 124, 127

O

Orhun, 7

Ö

Özbek, ii, iii, v, 6, 7, 9, 32, 36, 37, 70,
77, 89, 130, 139

Özbek Türkçesi, iii, v, 9, 37, 70, 77,
130

P

peşkire, 18

R

Rahmetli, 38, 49

ruh, 13, 38, 40, 49, 51, 93

Ruslar, 26, 46, 53

Rusya, 5, 9, 12, 14, 16, 20, 23, 26, 28,
29, 32, 33, 36, 39, 43, 47, 52, 54,
136

S

Sağ, 113

Şamanizm, 33, 138

sevap, 27, 28, 29, 38

sinek, 76, 114

sofra, 26

sönmek, 63, 64, 76, 129

Sovyet, 5, 6, 54

T

tabut, 13, 15, 18, 33, 38, 40, 44, 69,
96

Tabut, 15, 18, 19, 40, 48

Tanrı, 5, 14, 15, 17, 19, 33, 43, 54, 57,
58, 60, 63, 64, 69, 70, 71, 75, 77,
122, 131, 135
Tatar, ii, iii, iv, vi, 6, 9, 26, 28, 75, 87,
125, 138
Tatar Türkçesi, iii, iv, 9, 75, 87, 125,
138
tilki, 107, 111, 113, 125
tin, 47, 53, 59, 61, 81, 94
toprak, 13, 15, 19, 22, 25, 33, 38, 41,
44, 50, 53, 58, 73, 97
tören, 6
Türk, ii, iv, v, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 16,
17, 19, 21, 25, 26, 28, 30, 34, 39,
43, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
60, 63, 64, 65, 67, 80, 90, 101, 117,
136, 138, 139, 140, 141
Türkçe, 5, 8, 10, 35, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 64, 65, 66, 70, 71, 137,
138, 141
Türkiye Türkçesi, iii, iv, 9, 10, 57, 72,
85, 117, 137, 138
Türkmen, ii, iii, iv, 8, 14, 15, 16, 73,
86, 121, 138, 141
Türkmen Türkçesi, iii, iv, 8, 73, 86,
121, 138
Tuva, ii, iii, v, vi, 6, 7, 9, 43, 44, 45,
46, 47, 77, 89, 138, 139
Tuva Türkçesi, iii, v, 9, 77, 89

Ü

Üç, 25, 28, 41

U

Uygur, ii, iii, v, vi, 7, 9, 39, 40, 42,
43, 77, 132, 139, 140

Uygur Türkçesi, iii, v, 9, 39, 77, 132,
139

V

Vasiyet, 24, 119, 136

vefat, 23, 25, 26, 28, 30, 37, 41, 49, 61

Y

Yakut, ii, iii, v, vi, 7, 10, 50, 53, 54,
79, 89, 134

Yakut (Saha) lehçesi, iii

Yas, 11, 15, 42

yas tutma, 15, 42, 133

Yıkama, 14, 21, 25, 27, 29, 31, 37, 40

yıkayıcı, 41, 96

yıl, 5, 11, 22, 25, 28, 33, 42, 113, 119,
121, 136

yol, 8, 18, 25, 38, 43, 102, 119

yüce, 44, 57, 63

Z

zaman, 13, 17, 21, 22, 23, 30, 35, 40,
46, 48, 49, 63, 66, 67, 68, 70, 71,
88, 109, 135, 136

Kaynakça

Ahmedov K. Z. Baişev T. G. Bikmurzin E. M. (vd.) *Başkortsı-Russa Hüzlek* (Başkurtça-Rusça Sözlük), Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskova, 1958

Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Prestij Matbaası. Ankara, 2005

Arıkoğlu, Ekrem, *Örneklı Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005

Atanas, Manof, *Gagauzlar* (Hristiyan Türkler), çev. Türker Acaroğlu, Ankara, 1939, s. 33-35.

Azerbaycan dilinin izahlı lügatu I-IV cild, Şerg-Gerb, Bakü, 2006

Baboğlu, Nikolay, *Gagauzça-Rusça Hem Rusça Gagauzça Şkola (lise) Sözlüü*, Kişinev, 1993

Bammatov, Z. Z. “*Kumukça-Rusça Sözlük*”, Sovetskaya Ensiklopediya Yayınevi, Moskova, 1969

Baskakov N. A. “*Russko-Karakalpakskiy Slovar*” (Rusça-Karakalpakça Sözlük), Sovetskaya Ensiklopediya Yayınevi, Moskova, 1967

Baskakov, N. A. “*Hakassko-Russkiy Slovar*” (Hakasça-Rusça Sözlük), Moskova, 1953

Baskakov, N. A. *Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar*’ (Gagazuca-Rusça-Moldovaca Sözlük), Sovetskaya Ensiklopediya Yayını, Moskova, 1973

Başkortostan Fender Akademiyahı, *Başkort Teleneñ Hüzlege* (Başkurt Dilinin Sözlüğü), Russkiy Yazık Yayını, Moskova, 1993

Bayram, Bülent, *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, İzmir, 2007

Borgoyakova T. G. “*Kratkiy Hakassko-Russkiy Frazeologičeskiy Slovar*” (Hakasça-Rusça Kısaltılmış Deyimler Sözlüğü), Hakas Milli Üniversitesi Yayınları, Abakan, 1996

Butanayev, V. Y. “*Orıs-Hooray Söstigi*” (Rusça-Hakasça Sözlük), Astana, 2011

Çakmak, Cihan, “*Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Bulunan Benzer Atasözleri*”, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 7, s. 177-189.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AtaTürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004

D'yakonova, V. P. (1975) *Pogrebal'ny obryad tuvintsev kak istoriko-etnografiçeskiy istoçnik* (Tuvalıların tarihi ve etnografik kaynağı olarak cenaze töreni). Leningrad, Nauka. 164.s

Dalyan Eberdes, Evrim. Tatar Türkçesi Atasözleri ile Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi(Fonetik, Morfolojik, Leksik, Sentaks, Semantik), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve araştırma Enstitüsü, Kuzey Kıbrıs, 2011

Dıykanbayeva, Mayramgül, (2009) “KIRGIZ TÜRKLERİNDE ÖLÜM”, Milli Folklor, 82.sayı, s. 89 – 97.

Gadciamedov, N. E. “*Kumısko-Russkiy Frazеologiçeskiy Slovar*” (Kumukça-Rusça Deyimler Sözlüğü), Mahaçkala, 2014

Ganiyev, Fuat; Ahmetyanov, Rifkat; Açıkgöz, Halil, *Tatarca- Türkçe Sözlük*, İnsan yayınevi, Kazan-Moskova, 1997

Gömeç, Saadettin, “*Saha Türkleri ve Saha Yeri*”, Türk Kültürü, Sayı 356, Ankara 1992

Guliev G. A. (1972), “Azerbaycanskie narodnie obıçai (svadebnie i pogrebal'nie obryadı)” (Azerbaycan halk gelenekleri (evlilik ve cenaze merasimleri), Bakü, s.16.

Gyula, Nemeth, “*Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*” (çev. Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Hertek, Yakov Şanmakoviç, *Frazеologiya Sovremennogo Tuvinskogo Yazıka* (Çağdaş Tuva Dilinin Deyimleri), Tuva Kitapçılık Yayınevi, Kızıl, 1971

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, 1977

Kalafat, Y. (2007) *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk inançları*, Ankara: Berikan Yayınları.

- Kaldıbay, Bektayev, *Bolşoy Kazahsko-Russkiy Slovar* (Büyük Kazakça-Rusça Sözlük), Altın Kazına, Almatı, 1999
- Kalenderov, Mamut, “*Tolkoviy Slovar’ Karakalpakskogo Yazıka*” (Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü), Karakalpakstan Yayınevi, Nukus, 1982
- Karamatova K. M. *Maqollar* (Atasözleri), Mehnat Yayınevi, Taşkent, 2000
- Kenin Lopsan, M. B. (2002) Mifi tuvinskih şamanov (Tuva şamanlarının efsaneleri). Kızıl.
- Keleşbaev, İ. *Qazaq Tiliniñ Frazelogiyalıq Sözdigi I, II*, (Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü) Almatı, 1977
- Kirişcioğlu, Fatih, “*Saxa Türklerinin Atasözleri*” Ankara, 2007
- Kisel V. A. (2009) *Poezdka za krasnoi sol’iu* (Kırmızı Tuza Gidiş). St. Petersburg, Nauka. 111.s
- KONKOBAYEV, Kadıralı, Cüzökan Osmanova ve Şeralı Caparov, *Kırgız Dilinin Deyimler Sözlüğü*, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2001
- Kulieva N. (2008) *Pohoronnie i pominal’ne obryadı u azerbaydantsev* (Azerbaycanlıların defin ve anma adetleri). Baku
- Kuliyeva N. (2005), “*Azerbaycanda müasir kend ailesi ve aile meişeti*”. Bakü, s. 257.
- KURTULUŞ, Rıza (2002) “Kumuklar”, İslam Ansiklopedisi, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, ss.372-373.
- Madvaliev, A. “*Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*”, Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi, 2006
- Mehmet Ölmez, *Tuvaca, Di/bilgisi, Metinler, Sözlük*, Simurg Yayınları, Ankara 1995
- Monguş M. V. (2001) *Istoriya buddizma v Tuve* (Tuva’da Budizm tarihi) Novosibirsk, Nauka. 200.s
- Necipoviç, Necip, *Uygurçe-Rusçe Luget*, (kısaltılarak Türkçeye tercümesi: İlkil Kurban (1995), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.) Sovetskaya Ensiklopediya Yayınevi, Moskva, 1968

Nelunov, A. G. “*Somoho Domoh Sahalu Nuuççalı Tıldıtı*” (Yakutça-Rusça Deyimler Sözlüğü), Novosibirsk, 2002

Örnek, Sedat Veyis, Anadolu Folklorunda ÖIQm, Ankara Oni. Dil ve Tarih Coğ.Fak Yayınlan, Ankara 1971, s. 107.

Öztopçu, Kurtuluş, Uygur Atasözleri ve Deyimleri, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

Öztürk, Rıdvan, “*Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*”, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2006

Paasonen, H. Çuvaş Sözlüğü, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1950

Pekacar, Çetin, *Kumuk Türkleri*, Yeni Türkiye – Türk Dünyası Özel Sayısı, Cilt: II-, Sayı: 16, Yıl: 3, Temmuz-Ağustos 1997, s. 2062-2066)

Pınar, Dönmez Fedakar; “Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)” İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

PROHLE, Vilhelm, Karaçay Lehçesi Sözlüğü, (Çev. Prof. Dr. Kemal Aytaç), Kültür Bak. Yay. ,Ankara, 1991

Rahman, Abdülkerim, “Uygurların Defin Merasimleri”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Ankara 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.

Roux, Jean – Paul, 2000, Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Roux, Jean-Poul, *Eski ve Orta çağda Altay Türklerinde ölüm*, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1999

Ruhi, Ersoy, “Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller”, Milli Folklor, S. 54, ss . 86 - 101, Ankara, 2002.

Rustemov, Muhammedjan, *Kazak Halk Kültürü Ve Edebiyatından Örnekler*, aktaran: Vahit Türk, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz 1997, S: 4, s. 45-55.

S.A. Goçiyayeva, H.İ. Süyünçev, *Karaçayev-Balkarsko-Russkiy Slovar* (Karaçay-Malkar-Orus Sözlük), Russkiy Yazık Yayını, Moskova, 1989)

- Seyideliyev, Neriman, *Frazeologiya Lüğeti*, Çırag Neşriyyatı, Bakı, 2004
- Şımıbaeva, Sevara, “*Ruşca ve Karakalpakçadaki Deyimler*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nukus, 2013
- Sis, Nesrin, “*Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 5 (2), 2005.
- Sodikova, M. “*Kiskaça Uzbekça-Ruşca Makol-Matallar Lugati*” (Özbekçe-Ruşca Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü), Ukituvçi Yayınevi, Taşkent, 1993
- Tatlıoğlu, (2002) “Türkmenistan’da Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili inanç ve uygulamalar”. Akademik Araştırmalar Dergisi.
- Tavkul, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dili Kurumu, Ankara, 2000
- TAYMAS, Abdullah Battal (1988) *Kazan Türkleri*, Ankara.
- Tenişev, E. *Tuvinsko-Ruskiy Slovar* (Tuvaca-Ruşca Sözlük) Sovyetkskaya Ensiklopediya Yayınevi, Moskva, 1968
- Terenteva O. N. *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Çeboksarı, 2007
- Türkçe Sözlük, TDK yay., C. I –II, Ankara, 1998
- Türkmen Diliniñ düşündirişli sözlügi*. İki tomluk. Türkmen Dövlət Neşiriyat Gullugy, 2006.
- Uraksin, Z. G. *Uruşca-Başkortca Hüzlek* (Ruşca-Başkurtça Sözlük), Başkurdistan Bilimler Akademisi Yayınları, Ufa, 2005
- V. Y. Butanayev, (1996) *Traditsionnaya Kul’tura I Bit Hakasov*. Abakan
- Yılmaz Killi, Gülsüm (2007). “Hakaslarda Ölüm ile İlgili Gelenekler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* C:4, S:4-Aralık, s.65 – 87.
- Yılmaz, Salih; “Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan”. *Yeni Türkiye Dergisi*, S.16. Temmuz-Ağustos 1997, ss. 1320-1330.
- Yılmazlar, Emine, “*Çuvaşlar ve Çuvaşça*”, *Türkler*, C. 20, s. 110-118, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- Yorulmaz, Osman (2005), “Kazak Türklerinde Defin Adetleri ve Merasimler”, *Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN Armağanı*, 387 – 401.

Yudahin, K. K. Kırgızça - Orusça Sözdük (Kırgızca-Rusça Sözlük), Moskva, 1965

Yudahin, K.K. *Kırgızça Orusça Sözdük*, Şam Yayınevi, Bişkek, 1995

Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, Excellence Publishing, 10. Baskı, İstanbul, 2012

Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, Excellence Publishing, 3. Baskı, İstanbul, 2012

Zaripova Çetin, Çulpan. (2004). “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, Marmara Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Tarafından Düzenlenen Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm adlı sempozyumda (26. 11. 2004.) sunulan sildiridir.

Zeyneş İsmail, Muhittin Gümüş (1995). *Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara.

İnternet Erişimleri

http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=Gbxdb11YNYlqNZhy7yHjSptl3cgx5GP_NHNJHh2v3rCvB1lnQNj8!1871144857

<http://www.gks.ru/>

<http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>

http://stat.gov.kz/faces/homePage?_afLoop=2708316912382213#%40%3F_afLoop%3D2708316912382213%26_adf.ctrl-state%3D11hirkb569_25

<https://stat.uz/ru/463-gos-simvoly/2523-gosudarstvennyj-flag-respubliki-uzbekistan>

<http://www.stats.gov.cn/english/>

<https://www.stat.gov.az/>

<http://www.stat.gov.tm/ru/>